

Araştırma Makalesi

Ergenekon Türk Destanı mı, Moğol Destanı mı?

Şükrü Özdemir* - Abdullah Temizkan**

(ORCID: 0000-0001-5175-3086 / 0000-0002-0860-7179)

Makale Gönderim Tarihi
23.12.2023

Makale Kabul Tarihi
29.02.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Özdemir, Ş. - Temizkan, A., "Ergenekon Türk Destanı mı, Moğol Destanı mı?", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (Mart 2024): 588-657.

APA: Özdemir, Ş. - Temizkan, A. (2024). Ergenekon Türk Destanı mı, Moğol Destanı mı?. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 588-657.

Öz

Câmiü't-Tevârih'in Türk tarihi araştırmaları açısından en büyük önemi *Türklerin* geçmişine ait şifâhî ve destanî rivayetleri toplamış olmasıdır. *Oğuz Kağan Destanı*'nın bir varyantı bize *Câmiü't-Tevârih* aracılığıyla ulaştığı gibi *Ergenekon Destanı*'nın, şayet Çin kaynaklarındaki anlatı paralel ve eş değer görülürse, bize ulaşan iki varyantından biri *Câmiü't-Tevârih*'teki rivayettir. Bu makalede *Câmiü't-Tevârih*'teki *Türk-Moğol* müşterek ananesi ve *Ergenekon* menkıbesi incelenmiş, bu doğrultuda *Türlere* ait *Ergenekon*'un *Reşideddîn* ve takipçisi olan *İranlı* müverrihler tarafından niçin *Moğollar* üzerinden anlatıldığı hususu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu analiz çabasında anahtar rolü oynadığını düşündüğümüz *Ergenekon*'dan demir madeninin eritilerek çıkıldığı yönündeki rivayet, *Cengiz Han*'a isnad olunan demircilik ananesi ile birlikte yeniden düşünülmüştür. *Klaproth* ve *Howorth*'tan *Zeki Velidi Togan*'a kadar birçok araştırmacının dile getirdiği *Cengiz Han*'ın soyunun demirci *Türk*

* Dr. Araştırmacı, Türkiye, sozdemir7@gmail.com.
Ph.D., Independent Researcher, Turkey.

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Türkiye, abduallah.temizkan@gmail.com.

Prof. Dr., Ege University, Institute of Turkish World Studies, Main Discipline of Turkish History, Turkey.

tarhanlara dayandığı iddiası da konuyla ilgisi dolayısıyla tartışmaya dahil edilmiş, iddiaya mesnet teşkil eden kaynakların ifadeleri yardımcı argümanlar olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ergenekon, Reşideddîn, Câmîü't-Tevârîh.

Whether Ergenekon Turkish Epic or Mongol Epic?

Abstract

The greatest importance of Jâmi' al-Tawârikh for the researches of Turkish history is that it collects the oral and epic narratives of the Turks' past. A variant of the Oghuz Khan Epic is known to us through Jami' al-Tawarikh. Just as a variant of the Oghuz Khan epic has reached us through Jâmi' al Tawârikh, one of the two variants of the Ergenekon epic, if the narrative in Chinese sources is considered parallel and equivalent, is the narrative in Jami' al-Tawarikh. This article analyses the Turkish-Mongolian common tradition and the Ergenekon myth in Jâmi' al-Tawârikh and tries to clarify why the Turkish Ergenekon was narrated through the Mongols by Rashid al Din and his succeeding Iranian chroniclers. The narrative that iron ore was melted down and the people came out of Ergenekon, which we believe plays a key role in this analysis, has been reconsidered along with the tradition of blacksmithing attributed to Genghis Khan. The claim that Genghis Khan's lineage is based on the Turkish blacksmith tarkhans, which has been expressed by many researchers from Klapproth and Howorth to Zeki Velidi Togan, has also been included in the discussion because of its relevance to the subject, and the statements of the sources that form the basis of this claim have been used as auxiliary arguments.

Keywords: Ergenekon, Rashid al-Din, Jami' al-Tawarikh.

Giriş

Destanlardan tarih ilmi bakımından istifade, tarih tetkiklerinde mühim bir mesele teşkil eder. Meşhur İranistlerden *Schelegel*, *Geiger*, *Nöldeke*, *Marquart* ve *Christensen*'in eserlerini *İran* destanlarına istinaden yazdıkları, destanî anlatımları maddî medeniyet eserleri ve tarihî vesikaların yardımıyla açıkladıkları bilinmektedir. Aynı şekilde *Alman* tarihçi *Mommsen*, *Roma* tarihindeki bazı boşlukları destanlar yardımıyla doldurmuştur.¹ *Türk* destanlarına gelindiğinde *Barthold*, *Gökalp*, *Togan*, *Boratav*, *Jirmunskiy*, *Gökyay* ve *Sümer* gibi birçok

¹ A. Z. V. Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 45.

araştırmacının destanlardaki olay ve kişilerin tarihteki karşılıklarını aramaları; bu anlatıların çekirdek bir tarihî gerçeklik etrafında şekillendiğini kabul etmeleri dolayısıyladır.² Bununla birlikte destanların nesilden nesile aktararak gelen sözlü ürünler olmaları katmanlaşmaları ve farklı zamanlara ait farklı kişi ve olayları tek bir zamana aitmiş gibi sunmaları sonucunu doğurmuştur.³ Dolayısıyla destanlar üzerinde çalışan araştırmacılar bu farklı zamanlara ait olayları tespit, farklı aktarıcıların kendi zamanlarına ait ilavelerini teşhis ve nihayet destanın yazıya geçiriliş zamanının etkilerini tayin mecburiyetindedirler. Söz gelimi *Oğuz* destanında *Oğuz* sembolik bir şahıstır ve destandaki fetihleri *Türk* milletinin asırlar boyunca gerçekleştirdiği fütuhata temsil etmektedir. Şu halde *Oğuz* destanı için üç türlü zamandan bahsetmek gerekir:

1) Destandaki farklı olayların gerçekleştiği farklı zamanlar.

2) Bu olayları nesilden nesile aktaran râvîlerin kendi zamanları

3) Destanı kendi çağındaki şifahî aktarımlara nazaran yazıya geçiren ve son şeklini veren yazarın zamanı.

Bunu *Reşîdeddîn Oğuznâmesi* özelinde düşündüğümüzde söz konusu varyantta destanın teşekkül katmanlarının her birine ait tesirler görüleceği gibi, râvîlerinin kendi zamanlarına ve destanın yazıya geçiriliş zamanına yani *Moğollar* devrine ait etkiler kaçınılmaz olarak gözlemlenecektir. Nitekim *Reşîdeddîn*, *Moğolları* kendisine muhalif oldukları için *Oğuz*'un doğuya sürdüğü amca çocukları olarak yorumlamış, *Ergenekon* öncesindeki büyük kıyımın *Moğollarla* diğer *Türk* boyları arasında vuku bulan ve *Moğolların* mağlup olduğu bir savaşın sonucu olarak yaşandığını aktarmıştır. Bu katliamdan *Nöküz* ve *Kıyan* adlı iki erkek ve isimleri verilmeyen iki kadın sağ kalmış ve *Ergenekon*'a sığınmışlar. *Ergenekon* vadisine iltica edenlerin kıyıma uğrayan *Moğollardan* arta kalan dört kişi olduğu noktasındaki bu yorumun destanın yazıya geçiriliş zamanına ait bir ilave olduğu akla geliyorsa da burada asıl çözülmesi gereken muamma *Reşîdeddîn*'in *Ergenekon* rivayetini aktardığı kaynağın ne olduğudur.

² Ercilasun, *Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig)*, Dergah Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 87

³ Ercilasun, *age*, s. 88.

Umumiyetle iddia olunduğu gibi *Ergenekon*, *Göktürklerin Çin* hanedan yıllıklarından öğrendiğimiz türeyiş rivayetlerine tekabül ediyorsa *Reşîdeddîn*, *Göktürk İmparatorluğu*'nun yıkılışından beş buçuk asır sonra bu bilgiyi hangi kaynaktan edindi? *Ön Asya* ve *Azerbaycan Türklerinin (Oğuzların) Göktürlere* ait türeyiş destanlarını muhafaza ettikleri düşünülebilir mi? Yahut ilhanın sarayındaki *Uygur* bahşıları *Göktürlere* ve hatta daha ötesi *Hiyungnulara* ait bu rivayetlerin ravî zincirinin son halkaları olabilirler mi? Şayet böyle ise onların *Ergenekon*'a iltica edenlerden *Moğollar* diye bahsetmeleri beklenmez. *Reşîdeddîn*'in dinlediği aktarımın üzerinde bir kalem marifetiyle bir miktar değişiklik yapma ihtimali akla geliyor ise de bu da aceleyle verilmiş *a priori* bir hüküm olabilir. *Moğolların Gizli Tarihi* gibi nispeten erken bir devre ait Moğolca bir kaynağın *Ergenekon*'dan *Reşîd*'in aktardığı tafsilatla bahsetmemesi bizce çok önemli değildir. Zira *Gizli Tarih*, aksi birtakım iddialara rağmen benzeri olan birçok epik tarih gibi bir *Moğol* saz şairinin resmi tasvip görmeyen anlatımlarından oluşmaktadır.⁴

Bilindiği gibi *Cengiz Han*'ın sağlığında ortaya çıkan halefiyet problemi birçok hizipleşmeleri de beraberinde getirmişti. *Ögedey*'in ölümüyle hanedanın *Toluy* ve *Ögedey* kolları arasında gerçekleşen iktidar yarışının birbirinden farklı tarih kurgularına yol açmış olduğuna şüphe yok. Aynı şekilde *Moğollar* arasındaki gelenekçi ve yenilikçi görüş taraftarlarının birbirinden farklı tarih algılarına sahip olabilecekleri hatırdan çıkarılmamalı. *Reşîd*, *İlhanlı* sarayında hanedanın *Toluy* koluna mensup şehzadelerin resmî vakanüvisi idi. Elinde de bu kolun resmî tasvibine mazhar olmuş bir hanedan tarihi bulunuyordu. Adına *Altan Debter*⁵

⁴ R. Grousset, Vladimircov'un *Cengiz Han* adlı eserinin mukaddimesi, çev. H. Â. Ediz, MEB, İstanbul, 1950, s. XIII; Gumilev, *Searches for an Imaginary Kingdom*, çev. R. E. F. Smith, Cambridge Uni. Press., 1987, s. 221 vd.

⁵ Müverrih, *Altan Debter* adlı bu hanedan tarihinden eserinin iki yerinde bahseder:

I) Eserinin '*sebeb-i telîf-i kitâb*' kısmında ismini zikretmeden: "*Amma târîh-i sahîh-i îşân be 'ibâret u hatt-ı Moğolî, nâ-müdevven ve nâ-müretteb fasl fasl mübter der hazâyin nigâh dâste bûdend ve ez mutalaa-i ayyâr u ahyâr pinhân ve pûşide. Ve her kes râ mahall-i i'tibâr-ı ân ne nihâde ki şâyed ber ân vâkıf ve muttalî' gerdend.*"

II) Tayciyut boyunu anlatırken ismen: "*Der ba'zî nüshahâ-yı tevârîh-i Moğolân çunân âverde end ki kavm-i Tayciyut ez piser-i dovvom-i Dutum Menen, Naçin nâm vücûd âmede end ve munşeb şode ve defter-i Altan Debter ki der hizâne-i hanân hemvâre be dest-i ümerâ-yı bozorg mahfûz bûde mutâla'a reft. Ve rûşen ve mu'ayyen nibişte est ki*

denen bu tarih maalesef ki günümüze ulaşmamıştır. Söz konusu eser *İran*'da mı yazılmıştı yoksa aslı daha eski bir tarihte büyük kağanın sarayında telif olunup bir nüshası *Tebriz*'e mi getirilmişti? Bu soruya cevap vermemizi mümkün kılan bir veriye sahip değiliz. Fakat bu tarihin *Reşîdeddîn*'in eserinin I. cilt I. kısmına esas teşkil eden bir prototip olduğu göz önünde bulundurulursa⁶ *Ergenekon Destanı*'nın da bu kaynaktan aktarıldığını düşünmemize engel teşkil eden bir şeyin bulunmadığı anlaşılır.

Peki neden bir *Moğol* hanedan tarihi *Türklere* ait destanı *Moğollar* üzerinden anlatsın? *Göktürk* imparatorluğunun geniş hudutları dahilinde *Moğolların* ataları olan *Şivey* boylarının da yaşamış olması ve imparatorluğa bağlı tüm ulusların *Ergenekon*'u müşterek bir anane şeklinde yaşatmış olmaları yüzünden mi? *Cengiz* çağında siyâsî bir adlandırmayla tamamının adı *Moğol* olan bozkır göçebelerinden bir kısmının evvelce *Türk* olup zamanla *Moğollaşmış* boylar olmaları ve millî destanlarını unutmamaları, muhafaza etmeleri yüzünden mi? *Moğol* hanedan ailesinin yani *Borçiginlerin* birinci bin yılın ikinci yarısı boyunca *Asya* içlerinde meydana gelen büyük hareketliliklerden birinde *Türkçe* konuşmayan step halkları üzerinde hakimiyet kurup zamanla *Türkçeyi* unutmuş ve *Moğollaşmış* fakat esasen *Altayların* eski demirci *Türk* tarhanları neslinden *Türk* prensleri olmaları sebebiyle mi?

Z. V. *Togan*'a göre *Türk* destanının bel kemiğini *Oğuz* destanı ve *Moğol* ananesi teşkil etmektedir.⁷ Öyleyse *Türk* tarihinin eski devirlerine ait boşlukları destanlardan istifade ile kapatmak teşebbüsü ancak *Oğuz* destanının varyantları ile *Moğollar* devri hatıralarını aksettiren *Reşîdeddîn* rivayetlerinin okunması ve yorumlanmasına bağlıdır. Bu makale; söz konusu amacı gerçekleştirme yolunda *Ergenekon*'u kendinden önceki okumalardan istifadeyle yeni bir okuma denemesine girişen yazarının ortaya koyduğu bir metin çözümlemesidir. Bu

Tayciyut ez Çaraka Linkum piser-i Kaydu Han pedîd âmede end..." (Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmiü't Tevârih*, neşr. Rûşen & Mûsevî, Neşr-i Elburz, Tahran, 1373, c. I, s. 34, 186)

⁶ J. A. Boyle, *The Significance of the Jâmi' al-Tawârikh as a Source on Mongol History*, *Mecmûa-i Hitâbehâ-yı Tahkîkî derbâre-i Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî*, Tahran, 1350, s. 3.

⁷ A. Z. Validî, *Türk Destanının Tasnifi II, Atsız Mecmua*, Sinan Mat., İstanbul, 15 Haziran 1931, c. I, sayı: 2, s. 30.

çözümleme, destanın aktarımlarını tarihî ve arkeolojik verilerle ve *Cengiz Han*'ın demirciliğine dair anane ile karşılaştırarak bir sonuca ulaşmayı gaye edinmiştir.

Câmiü't-Tevârîh* Müellifi *Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî

Hâce Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî; nisbesinden de açıkça anlaşıldığı üzere aslen *Hemedanlıdır*.⁸ Tabiplikle ve idari görevlerle meşgul olmuş, yahudilikten ihtida edip *İslam*'a geçmiş bir aileye mensuptu.⁹ Tıp ilmini öğrendiği babası *Ebülhayr*, *Arapça* ve *Farsça* kaynaklarda *İmâdüddeve* ve *İmâdüddîn* lakaplarıyla; dedesi *Âlî* (yahut *Gâlî*) ise *Muvaffaküddeve* lakabıyla anılır. Bu durum onların servet ve nüfuz sahibi bir aile olduklarını ispat etmektedir.¹⁰

Reşîdeddîn'in dedesi *Muvaffaküddeve*, babasının amcası *Reîsüddeve* ve bu ikisinin oğullarından müteşekkil bir tabipler topluluğu, *Nâsîrüddîn Tûsî*'yle birlikte *Alamut*'ta *İsmailîlerin* sarayında

⁸ Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, neşr. M. Rüşen & M. Müsevî, *mukaddime*, s. 68; Z. V. Togan, *MEB İA c. IX Reşîd-ü-dîn Tabîb maddesi*, MEB, İstanbul, 1964, s. 705; Étienne Quatremère, *Histoire des Mongols de la Perse*, Oriental Press, Amsterdam, 1968, s. II-III; O. Gazi Özgüdenli, *DİA İA c. XXXV Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî maddesi*, İstanbul, 2008, s. 19; M. Minovî, *Nakd-i Şirket-i Sihâmî İntişârât-ı Harezmi*, Tahran, 1351, s. 387; A. Netzer, *Rashîd al-Dîn and His Jewish Background, Irano-Judaica*, c. III, Jerusalem, 1994, s. 118; F. A. Es-Sayyâd, *Müverrihu Muğulî'l Kebîr Reşîdüddîn Fazlullâh Hemedânî*, Dârü'l Kâtibü'l Arabî li't Tıbbâ'a ve'n Neşr, Kâhire, 1967, s. 90; H. Recebzâde, *Hâce Reşîdeddîn Fazlullâh*, Sâzmân-ı Çâp u İntişârât, Tahran, 1377, s. 30; Barthold, *Reşîdeddîn ve Eseri, Türk Yurdu*, no: 1, c. 1, (1340), s. 41; P. Ezkâyî, *Hâce Reşîd, Mecmûa-i Makâlât derbâre-i Reşîdeddîn Fadlullâh*, haz. Rıza Rıdvânî, Çâphâne-i Allâme Tabatabaî, Tahran, (1388), s. 8; Wang Yidan, *Zindegânî-i Hâce Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî, Mecmûa-i Makâlât derbâre-i Reşîdeddîn Fadlullâh*, Çâphâne-i Allâme Tabatabaî, Tahran, (1388), s. 208; M. Şemseddin, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, Şehzâdebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul s. 266; *Reşîdeddîn*'in doğum yerinin *Kazvin* yahut *Meymundiz Hisârî* yakınlarında olması gerektiğini savunan ayırık görüş için bkz. D. Krawulsky, *The Mongol İlkhâns and their Vizier Rashîd al-Dîn*, Frankfurt, 2011, s. 119-120.

⁹ *Reşîdeddîn*'in yahudi kökeni hakkındaki tartışmalar için bkz. A. Netzer, *agm*, ss. 118-125, Walter J. Fischel, *Jews in the Economic and Political Life of Mediaeval Islam*, Londra, 1937, ss. 118-125; aynı yazar, *Über Raschid ad-Daulas Jüdischen Ursprung. Ein Beitrag zur Geschichte der Judenfrage in Persien unter den Mongolen*, MGWJ, Januar/Februar (1937), ss. 145-153; F. A. Es-Sayyâd, *age*, ss. 94-104; H. Recebzâde, *age*, s. 100-131.

¹⁰ M. Minovî, *age*, s. 387.

görevliydi. *Hulagu*, *Harkan* ve *Bistam* taraflarına ordu sevkedip *Hürşâh*'i itaate davet edince *Hulagu*'ya itaat etmesi için *Hürşâh*'i ikna etmeye çalıştılar. *Rükneddîn Hürşâh*, *Hulagu*'ya itaati kabul edince 654 senesi zilkadesinin birinci pazar günü (20 Kasım 1256) onunla birlikte *Meymundiz Hisari*'ndan indiler. *Hulagu Han*, samimiyetleri anlaşılan *Hâce Nâsirüddîn Tûsî*'ye, *Reîsüddeve* ile *Muvaffaküddeve*'ye, evlatlarına; birçok ihsanlarda bulundu, onları hizmetine aldı, kendileri ve çocukları *Hulagu Han* ile namlı uruğunun maiyetine dahil oldular.¹¹

Reşîdeddîn, gençliğinde düzenli bir tahsil görmediğinden ve bilgisinin daha ziyade *Allah*'ın mevhibesini olduğundan bahsetse de¹² küçük yaşlarından itibaren öğrenmeye başladığı tıp ilmi ve bu ilimle doğrudan irtibatı olan ilimler dışında ziraat, mimari, metafizik ve ilahiyatla da meşgul olduğunu, ana dili olan *Farsça*'dan başka *Arapça*, *Moğolca*, *Türkçe*, *İbranice* ve belki *Çince* gibi birçok dile vâkıf bulunduğunu biliyoruz.¹³

Hayatının ilk devirleri hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız müverrihin tıp ilmindeki derin bilgisi sebebiyle devlet hizmetinde kısa sürede yüksek mertebelere eriştiğini düşünebiliriz.¹⁴ Nitekim kendi telifi olan *Kitâb-ı Sultânî*'de, *Sultan Olcaytu*'nun mukarrebleri arasına dahil oluşunu anlatırken sırasıyla dedesinin, babasının ve biraderinin yani *Abaka*, *Argun* ve *Gazan Hanların* hizmetinde bulunduğunu söylemektedir.¹⁵ *Âsârü'l Vüzerâ* müellifi *Ukaylî* ile *Nesâimü'l Eshâr*'ı kaleme alan *Nasîrüddîn Münşî Kirmânî*, *Reşîdeddîn*'in İlhanlı devlet yönetiminde itibar ve ihtiram görmeye başlamasını benzer ifadelerle anlatırlar: O, *Abaka Han* zamanında padişahın inayet nazarına mazhar

¹¹ Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, neşr. Rüşen & Müsevî, c. II, s. 985, 989, 990, 991; *Arapça* terc. → M. S. Neş'et vd., c. II, cüz I, s. 249, 254, 257; *Türkçe* terc. → İ. Aka, M. Ergan, A. H. Khelejanî, s. 21, 24, 26; *Mîrhând, Ravzatü's Safâ*, İntişârât-ı İlmî, 1358, c. V, s. 890; Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1384, s. 176; H. Recebzâde, *age*, s. 30; É. Quatremère, *age*, s. VI; Barthold, *agm*, s. 41.

¹² *Letâifü'l Hakâyık*, s. 35-41'den naklen H. Recebzâde, *age*, s. 34.

¹³ É. Quatremère, *age*, s. LVIII; F. A. Es-Sayyâd, *age*, s. 107-108; H. Recebzâde, *age*, s. 293.

¹⁴ M. Şemseddîn, *age*, s. 267-268; Z. V. Togan, *agm*, s. 705-706.

¹⁵ Reşîdeddîn Fazlullâh, *Kitâb-ı Sultânî, Nûr-i Osmâniye Kütüphânesi nüshası*, no: 3415, varak 134a'dan naklen H. Recebzâde, *age*, s. 33.

ve zamanın muteber hekimleri arasına dahil olmuştur. *Argun Han* zamanında o kadar yükselmiştir ki devlet işlerinin danışıldığı kimselerden ve divan emirlerinden sayılmıştır. *Geyhatu Han*, hükümdar olunca vezarete seçilmesi için ferman çıkmışsa da bir maslahata binaen bu görevi kabul etmemiştir. Hükümdarın nedimi ve tabibi olmak dolayısıyla yüksek bir payeye, yüce bir mertebeye kavuşan *Reşîd*, devlet yönetiminde söz sahibi olmuştur. *Gazan Han* hükümdar olunca bazı önemli işlere girişmiş, bazı eyaletlerin idaresi uhdesine tevdi edilmiştir.¹⁶

Nihayet 1298 yılında onun *Hâce Sadreddîn* ile müştereken vezaret makamına atandığını görmekteyiz. Bundan sonra *Reşîdeddîn*'in hem gücü hem de prestiji sürekli artar. O, geniş topraklara yayılmış *Moğol İmparatorluğu*'nun hemen hemen her yerinde geniş mülklerin sahibi olur. Oğulları imparatorluk eyaletlerinin valiliği gibi önemli idari görevleri üstlenirler. *Reşîd*, *Tebriz*'de kendi adını taşıyan; içinde medreseler, hastaneler, kamu kurumları ve eğitim müesseseleri barındıran, ilim ve sanat ehlinin konuşlandığı küçük bir şehir kurar.¹⁷

1312'de vezaretteki ortağının öldürülmesiyle birlikte *Reşîdeddîn* için yeni bir dönem başlamaktadır. Bu devirde hilekâr ve entrikacı biriyle, *Tâceddîn Alişâh*'la müştereken devleti idare etmek durumunda kalır. *Sultan Olcaytu*, *Alişâh*'la *Reşîd* arasında zamanla beliren şiddetli ihtilafı çözümlenmek adına her ikisinin yetki ve sorumluluklarını sınırlar. *Kuzeybatı İran*, *Mezopotamya* ve *Anadolu*'yu *Alişâh*'in idaresine bırakır,

¹⁶ Nâsirüddîn Münşî Kirmânî, *Nesâimü'l Eshâr min Letâimü'l Ahbâr der Târîh-i Vüzerâ*, İntişârât-ı İttilâ'ât, Tahrân, 1364, s. 112; Ukaylî, *Âsârü'l Vüzerâ*, Çâphâne-i Dânişgâh, Tahrân, 1334, s. 284.

¹⁷ Bu küçük ölçekli şehire bânîsinin adı verilerek *Rab'-ı Reşîdî* denmiştir. Konu hakkında bkz. Mahmûd İrfân, *Bozorgterîn-i Bünyâd-ı Hayr der İrân*, *Dinshah Irani Memorial Volume*, Bombay, 1948, s. 18-32; Mecîd Rehnümâ, *Reşîdeddîn ve Rab'-ı Reşîdî*, *Mecmûa-i Hitâbehâ-yı Tahkîkî*, Tahrân, 1350, s. 112-122; M. Cevâd Meşkûr, *Rab'-ı Reşîdî*, *Mecmûa-i Makâlât*, Çâphâne-i Allâme Tabatabaî, Tahrân, (1388), c. II, s. 806; Davud İsfelhâniyân, *Guzârîş ez Mucteme'-i 'İlmî-i Rab'-ı Reşîdî*, *Mecmûa-i Makâlât*, Çâphâne-i Allâme Tabatabaî, Tahrân, (1388), c. I, s. 77-91; Mustafa Müminî, *Hâce Reşîdeddîn Fazlullâh Bânî-i Mucteme'hâ-yı Vakfî-i Şehristân-ı Reşîdî*, *Mecmûa-i Makâlât*, Çâphâne-i Allâme Tabatabaî, Tahrân, (1388), c. II, s. 879-901; D. N. Wilber - M. Minovi, *Notes on Rab'-ı-Rashidi*, *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archeology*, vol. 5, no. 3, (1938), s. 246-254; Osman Gazi Özgüdenli, *Bir İlhânlı Şehir Modeli: Rab'-ı Reşîdî'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler*, *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, (2002), *Bildiriler*, c. I, (2003), s. 110.

İran'ın merkezi ve güneyinin yönetimini *Reşîd*'e verir.¹⁸ *Sultan Olcaytu*'nun vefatı kendisinin aleyhinde olan *Alîşâh* ve taraftarlarına *Reşîd*'i ortadan kaldırmak için bekledikleri fırsatı verecektir. Kurulan saray kumpası onu sultanın ölümünden sorumlu gösterir, ilhanı zehirlediği yolundaki itham felaketine sebep olur.¹⁹ 1318 yılının 17 Temmuzunda hekim, hakîm, müverrih, kânûn vâzıı, *İlhanlıların* şanlı veziri, *Şarkın* yetiştirdiği büyük evladı, şarkiyat araştırmalarıyla uğraşanların medyuni şükran oldukları ve kendisine karşı minnettar buldukları *Ebülhayr*'ın oğlu *Fazlullâh*, *Reşîdü'd dünyâ ve'l hakk ve'd dîn* yetmiş üç yaşında hayata veda eder.²⁰

Müverrih Reşîdeddîn'in Gazan Han Tarafından Türk ve Moğolların Tarihini Yazmakla Görevlendirilmesi

Gazan Han, ilme ve fenne alaka gösteren, âlim ve sanatkârları himaye eden, birçok lisanlara vâkîf bir hükümdardı.²¹ Çocukluğundan beri geçmiş kavim ve milletlerin tarihine tutkunluk derecesinde ilgi göstermiş; milletin anane, efsane ve millî menkıbelerini çok iyi bir surette öğrenmişti. İftihar ettiği mazisinin unutulmasını istemiyor, kısa zamanda gerçekleşen *Moğol* fütuhatının tarihin sayfalarına kaydedilmesini arzu ediyor, *Türk* ve *Moğolların* tarihlerini kapsayan bir eser yazdırmak, ardında hatıra ve yadigar bırakacağı böyle bir eser

¹⁸ Ebü'l Kâsım Abdullâh bin Muhammed el- Kâşânî, *Târîh-i Olcaytu*, Bengâh-ı Tercume ve Neşr-i Kitâb, Tahran, 1969, s. 194-198; mevzu hakkında ayrıca bkz. Blochet, *age*, s. 34-45; E. Quatremère, *age*, s. XXXII-XXXV; Ar. terc. → çev. Muhammed el-Kassâb, s. 41-45; Howorth, *age*, c. III, s. 570-572; D'Ohsson, *age*, c. IV, s. 579-583.

¹⁹ Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiü't-Tevârîh*, Encümen-i Âsâr-ı Millî, Tahran, 1350, s. 77-79; → Fransızca ter. K. Bayani, *Chronique des Rois Mongols en Iran*, Librairie D'Amérique et D'Orient, Paris, 1936, s. 56-59; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Guzîde*, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahrân, 1387, s. 612-613; Abbâs İkbâl, *age*, 326-328; Barthold, *Reşîdeddîn ve Eseri, Türk Yurdu*, 1341, c. II, sayı: 10, s. 343-344; Howorth, *age*, c. III, s. 587-588; D'Ohsson, *age*, c. IV, 608-610; H. Recebzâde, *age*, s. 58-62 ; F. A. Es-Sayyâd, *age*, s. 172-180.

²⁰ Von Hammer Purgstall, *Geschichte der Ilchane*, Darmstadt, 1843, c. II, s. 260; Howorth, *age*, c. III, s. 589.

²¹ *Gazan*; milletin ananelerini en iyi bilenlerdendi, *İslâmî* ilim ve sanatlara derin vukûfu dışında felsefe ve doğa bilimleri ile meşgul olmuştu. Topladığı bitkiler arasında eczacılıkta kullanılmakta olup *Çin*, *İran* ve *Türkistan*'dan getirilmiş bazı otlar dahi bulunuyordu. *Moğolca* dışında *Arap*, *Acem*, *Hint*, *Tibet*, *Keşmir* ve *Latin* lisanlarına da âşinalığı vardı. (Barthold, *Reşîdeddîn ve Eseri, Türk Yurdu*, 1340, c. I, sayı: I, s. 39-40.)

sayesinde vefatından sonra iyi bir nam ve şöhretle anılmak emelini güdüyordu. Hiç şüphesiz hükümdarın zihninde böyle bir arzunun belirmesinde hususî alakalarının yanı sıra birtakım içtimaî sebepler de etkili olmuştu. Bunların başında *Moğol* fatihlerin *İran*'da zihinleri mazilerinin şanlı hatıralarıyla dolu, millî geleneklerine son derece bağlı bir halkla karşılaşmış olmaları geliyordu. *Gazan*; *Pişdâdîler*, *Eşkânîler*, *Kiyânîler* ve *Sâsânîler* gibi birbiri ardınca gelen sülalelerce idare olunan ve bu devirlerin hatıralarını canlı bir surette yaşatan *İran* halkının göçebe fatihleri küçümsediklerinin farkındaydı. Bu sebeple *İranlıların* mitik tarihlerini ve millî ananelerini yazıya geçiren *Firdevsî Şehnâmesi* ayarında manzum bir *Moğol* şehnâmesi yazdırmak istedi; ne var ki bu arzunun tahakkuku için önce bu esere esas olacak materyali derlemek, *Moğolların* ensâb cetvellerini tespit ve tanzim etmek, tarihlerini zabt ve kaydetmek, esatir ve millî menkıbelerini yazıya dökmek gerekiyordu.²² *Gazan*, bu zahmetli ve müşkül iş için zamanın tüm ilimlerinde erbâb kabul edilen veziri *Reşîd et-Tabîb*'i seçti. *Reşîd*, *Cengiz Han* çağını, *Cengiz Han*'ın ecdadı ve evlatlarının tarihini insanların yadında bulunan anılara yahut kağanın hazinesinde muhafaza olduğu halde tertip ve tedvin edilmemiş evraklara istinaden yazmakla görevlendirildi.²³ Bunun için *Moğol* yazısı ve diliyle yazılmış birçok tomar, belge ve buyruktular ile korunması görevi hana yakın emirlere verilmiş *Altan Debter* adlı bir tarih de *Reşîdeddîn*'in istifadesine sunuldu.²⁴ *Çin* ve *Hint* beldelerinden, *Oğuz* ve *Kıpçak* boylarından birçok âlim ve feylesof *Reşîdeddîn*'e yardım etmekle görevlendirildi. Âlim vezire *Türklerin* ve *Türklerin* bir kolu telakki olunan *Moğolların* nesep ve tarihlerine tam bir vukûfla vâkıf bulunan *Polad Çenksank*'ın bilgisinden istifade etmesi, bilmediklerini ondan sorup öğrenmesi salık verildi.²⁵

²² Ş. Günaltay, *Türk Tezi Hakkındaki İntikatların Mâhiyeti ve Tezin Kat'î Zaferi*, *TTK Belleten*, cilt II, sayı: 7-8, yıl: 1938, s. 354-355; aynı yazar, *Türklerin Anayurdu ve Irki Meselesi*, *Tarih Semineri Dergisi*, 1937, sayı 1-1, s. 4 vd.; aynı yazar, *Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Camiüttevarih ve Fazlullah Reşîdüddin*, *TTK Belleten*, 1937, c. I, sayı 1, s. 165 vd.; O. Turan, *Reşîdüddin ve Türk Tarihi, Selçuklular ve İslâmiyet*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 311.

²³ *Câmiü't-Tevârîh*, neşr. Rüşen & Mûsevî, *mukaddime*, s. 50.

²⁴ *Câmiü't-Tevârîh*, neşr. Rüşen & Mûsevî, aynı yer.

²⁵ A. Gölpinarlı, *Câmiü't-Tevârîh Tercümesi (gayri matbu)*, s. 28-29.

Sultan Mahmûd Gazan; Reşîdeddîn'e büyük Türk-Moğol tarihini yazma emrini 702 (m. 1302-1303) yılında vermiş;²⁶ ne var ki Câmîü't-Tevârîh'in tamamlandığını göremeden vefât etmişti. (17 Mayıs 1304) Reşîd, eserini Gazan Han'ın yerine tahta geçen biraderi Olcaytu'ya ithaf etmek istediye de hükümdar buna razı olmadı; eserin merhum ağabeyinin adına ithaf edilmiş olarak kalmasını istedi.²⁷ Yeni hükümdar, Reşîdeddîn'e Türk-Moğol tarihine ek olarak Moğollarla münasebet kurmuş diğer milletlerin tarihi için müstakil bir cilt vücuda getirmesini emretti.²⁸ Belki yazılması tasavvur olunan fakat tahakkuk safhasına sokulamayan yahut tamamlandığı hâlde kaybolan ve nüshası günümüze ulaşmayan üçüncü cildi hariç tutulmak üzere eser, birinci cildi Türk-Moğol tarihi ve ikinci cildi sair milletlerin tarihi olmak üzere tasarlandı ve yazımı hicrî 710 (m. 1310-1311) yılında tamamlandı.²⁹

²⁶ D'Ohsson, *age*, c. I, s. XXXV; Barthold; *Moğol İstilası Devrinde Türkistan*, TTK, Ankara, 2000, s. 45.

²⁷ Barthold, *Reşîdeddîn ve Eseri, Türk Yurdu*, 1341, cilt: I, sayı: IV, s. 262.

²⁸ Blochet, *Câmîü't-Tevârîh'in* telif süreci ile ilgili olarak şu bilgileri veriyor: “*Câmîü't-Tevârîh* iki üç senelik musırrâne bir çalışmadan sonra tamamlandı. Gazan Han'ın manzum söze tutkun olduğu iddiasında şâirâne bir mübalağa görmemek gerek. 700 hicrî yılı içerisinde Gazan Han tarafından Reşîdeddîn'e sipariş edilen ve Câmîü't-Tevârîh'in ilk kısmını teşkil eden Türk ve Moğolların Tarihi, Gazan'ın ölüm tarihi olan 703 senesi Şevvalinde önce tamamen bitmişti. Reşîd, Moğol hükümdarının ansızın öldüğü hengamda sultana eserini takdim için eserin müsveddesini temize çekirtmekle meşgul bulunuyordu. Nüsha, ancak bir sene sonra, 704 senesi Şevvalinde tamamlanıp İran hükümdarlık tahtına oturmuş bulunan Gazan'ın biraderi Olcaytu'ya takdim olundu. *Târîh-i Mobârek-i Gazanî* başlıklı bu Moğollar tarihi, Câmîü't-Tevârîh'in geri kalan kısmından bütünüyle bağımsızdır ve Şemseddîn Kâşânî tarafından Farsça olarak kötü bir şekilde nazma çekilmiştir. Câmîü't-Tevârîh'in İslâm dünyasının tarihini kapsayan kalan kısmına gelince saltanatı devrinde yazılmış umumî bir dünya tarihine sahip olmak isteyen Olcaytu Han'ın telkinatıyla vücuda gelmiş olmalıdır. Bu kısım Hint, Çin ve bilhassa İsmailîler tarihi hülusaları hariç ancak sınırlı bir ilgi uyandırdı. Zira Taberî, İbnü'l Esîr ve Ravendî gibi eski kroniklerin basit bir özeti yahut kopyasıdır. Olcaytu Han'ın vezirine siparişi üzerine yazılan bu kısmın redaksiyonu Abdullâh Kâşânî'den ve Câmîü't-Tevârîh'e zeyl yazan (Hâfız-ı Ebrû'dan) öğrendiğimiz kadariyla 706 hicrî yılında nihayet bulmuştur. Moğol târihi (*Târîh-i Mobârek-i Gazanî*) ise 703 yılında tamamlanmıştı.” (E. Blochet, *Introduction a L'Histoire des Mongols de Fadlallah Rashid ed-din*, Leiden, Imperimerie Orientale, Leiden, 1910s. 95-96.)

²⁹ E. G. Browne, *Literary History of Persia*, Cambridge, 1928, c. III, s. 82; → Farsça ter. Ali Asgar Hikmet, *Târîh-i Edebî-yi İrân*, Tahran, 1339, c. III, s. 102; Barthold; *age*, s. 45.

Müverrih Reşîdeddîn'in Türk ve Moğolları Tevratî-İslamî Jenaoloji İçinde Konumlandırma Teşebbüsü: Türk-Moğol Köken Birliği Ananesinin Doğuşu

Türklerin İslamiyet'e geçtikleri sırada müslüman *Arapların Türkler* hakkındaki bilgisi, *İranlıların* hurafeleriyle³⁰ *Beni İsrail* ulemâsından aktarılan bilgilerden³¹ öteye gitmiyor; *İranlıların* efsane ve edebiyatlarının, *Tevrat* şârihlerinin tanzim ve tertip ettikleri sahte nesebnâmeler ve düzmece rivayetlerin mübhemiyet çerçevesi içinde sıkışmış bulunuyordu. Söz konusu iki kaynaktan birincisi, yani *İranlılar*; yüzlerce yıllık *İran-Turan* mücadelelerinin neticesi olarak *Türkler* hakkında müsbet hisler beslemiyorlar, asırlardır birikip gelen kinlerini şiir ve efsanelerinde düşmanca cümlelerle ifade edip³² bu kadim düşmanlarını millî edebiyatlarında ehremen yani şeytanla eş tutuyorlardı.³³ *İsrailoğullarına* gelince; bildikleri tüm kavimleri hayali ve uydurma nesebnâmelerle ikinci *Âdem* kabul olunan *Nuh'a* bağlamayı tarih yazıcılığının yegâne usulü kabul eden *Tevrat* ulemâsı, *Türkleri* bir kalem marifetiyle *Gog ve Magog*³⁴ adlı iki şahıs vasıtasıyla *Nuh'un* oğlu

³⁰ *İran* edebiyatının *Araplar* üzerine tesiri hakkında bkz. Ahmed Emin, *Fecr'ül İslâm*, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1976, s. 183 vd.

³¹ *Yahudilik* ananesinin müslümanlar üzerindeki tesiri hakkında bkz. İ. Cerrahoğlu, *Tefsir Sahasında İsrâiliyâta Kısa Bir Bakış*, *Diyânet İlmî Dergi*, 1962, c. I, sayı: 6, sayfa 4-5; *Tefsir Sahasında İsrâiliyâta Kısa Bir Bakış II*, *Diyânet İlmî Dergi*, 1962, c. I, sayı: 7, sayfa 6 vd.

³² *Firdevs'*nin *Şehnâme*'de bazı *Türk* kahramanlarını mübalağa ile methetmekten kastı aslında o kahramanı harpte yenecek bir *İranlıyı* övmektir. *Türklerden 'bed-tynet ırk'* diye bahseden *Firdevsî*; *Beykent* şehrinden bahsederken "Bu şehrin adı Kunduz idi. Buna sonradan *Beykend* adını koydular. Dünya taşşis dünyasıdır." diyerek üzüntüsünü dile getirir. (R. Nur, *Şehnâme ve İran-Turan Cenkleri*, *Revue de Turcologie*, Février 1934, Tome I, Livre IV, s. 458-459.)

³³ *Firdevsî*, efsanevi *Turan* hükümdarı *Efrâsiyâb'dan* "O Türk, çok hilekar ve düzenbazdır; soyu kötü olduğu gibi kendi de kötünün, ehremenin biridir." sözleriyle bahseder. (*Firdevsî*, *Şâhnâme*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2009, c. I, 432.)

³⁴ *Esfâr-ı Hamse'*nin birinci kitabı olan *Tekvin'in* (*Genesis*), I. bölüm 10. kısmı I. fıkrasında *Nuh'un* *Sam*, *Ham* ve *Yâfes* adlı üç oğlu zikredilip II. fıkrada *Yâfes'in* oğullarının isimleri sayılır: 'Gomer, Magog, Maday, Yavan, Tubal, Maşek, Tiras.' (*The Holy Scriptures of the Old Testament*, Hebrew and English, Berlin, 1903, s. 15; *Kitâb-ı Mukaddes yani Ahd-i Atik ve Cedid*, İngiliz ve Amerikan Bible Şirketleri, İstanbul, 1886, s. 9.) *Hezekiel Kitabı'nın* 38. kısmında ayrıca "Ve Ey İbn-i Âdem, Gog aleyhinde peygamberlik edip söyle ki Rab Yehva söyle buyurur: 'Ey Roş, Maşek ve Tobal reisi Gog! Ben sana karşıyım ve seni çevireceğim

Yâfes'e bağlayıp³⁵ *Türklerin Yecûc Mecûc* adı verilen kavimlerle eş tutulmasının önünü açacak uydurma jenealojiyi icat etmiş bulunuyorlardı.³⁶ Dolayısıyla ilk hicri asırlardan itibaren *Türkler* hakkında telif olunmuş *İslamî* eserler değerlendirilirken; müslüman müfessir, müverrih ve müelliflerin *İranlıların* bu menfi hislerinin tesiri altında kaldıklarını ve *Tevrat* jenealojisinden mülhem ve muktebes şablonlarla zihinlerini doldurup dondurdularını,³⁷ yazdıklarını da hep bu zaviyeden yazmış olduklarını hatırdan çıkarmamak gerekir.³⁸

Tüm insanlığı *Nuh'un* üç oğlu olan *Ham, Sam* ve *Yâfes'ten* türeten *Tevrat* ananesinin³⁹ *Türk* ırkını bu jenealojiye dahil etmek isteyen

ve seni götüreceğim'..." fıkrası geçer ki *Süryanî Mikail* buradaki *Gog* ismini açıklarken, *Urfalı Aziz Yakup'tan* (*Saint Mar Jacques d'Edesse*) *Hezekiyel* peygamberin bahsettiği halkın (*Gog* ve *Magog* kavimlerinin) *Türkler* olduğunu aktarıyor: "*Ezéchiél a parlé de ce peuple des Tourqayê : ce sont Gog et Magog.*" [J. B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite D'Antioche (1166-1199)*, Ernest Leroux, Paris, 1905, c. III, s. 150; Türkçe terc.→ *Süryani Patrik Mikail'in Vekâyinâmesi*, II. Kısım, çev. H. D. Andreasyan, *TTK Kütüphanesi gayrimatbu tercüme*, 1944, s. 2]

³⁵ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Senûsiler*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1325, s. 19-20.

³⁶ *Türkleri, Yecûc Mecûc*'la eş tutan *Tevrat* jenealojisi ve bunun müslüman müellifler üzerindeki tesirinin tenkidi için bkz. Musa Carullah, *Kur'an-ı Kerîm Âyetlerinin Mu'ciz İfadelerine Göre Ye'cûc, Gümüşhane Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, c. II, sayı: 4, s. 250-282.

³⁷ *Arapların İslamiyet* öncesinde bir semavî kitapları olmamasından dolayı kainat, hilkat ve hayatın esrarına ait bahisleri ehl-i kitab olan *Yahudi* ve *Hristiyanlara* sorduklarını kaydeden *İbn-i Haldun* kendilerine danışılan *Tevrat* ehlinin de *Himyer Araplarından* cahil bedeviler olduklarını söyler ve ilave eder: "...*Bildikleri hilkate, olağanüstü hâl ve hâdiselere; büyük cenk, kargaşalık ve fitnelere dair şeylerdi. Bunların büyükleri Kabû'l Ahbâr, Vehb İbn-i Münebbih, Abdullâh bin Sellâm ve bunların benzerleri Tevrat ehlinin ileri gelen bilgilerindendi. Bunun bir sonucu olarak şer'î hükümlerle alakası olmayan bu gibi madde ve haberlerle tefsir kitapları dolduruldu. Bu haber ve bilgiler, yalnız bu Yahudî bilgilerine dayanan isnâtlar bunlardan nakledildi.*" [İbn Haldun, *Mukaddime*, MEB, İstanbul, 1997, c. II, s. 466-467.]

³⁸ *Zemahşerî, Nesefî, Fahreddin Râzî, İbn-i Kesîr, Taberî, Kurtubî ve Hâzîn* gibi meşhur müfessirlerin *Türkleri Yecûc Mecûc*'la özdeşleştirmeleri hakkında bkz. İ. Cerrahoğlu, *Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1975, c. XX, s. 113-115.

³⁹ Büyük İslam bilgin ve mütefekiri *İbn-i Haldun, Mukaddimesi'*nde dünya üzerindeki muhtelif kavimlerin birbirlerinden farklı husûsiyetlere sahip olmasının sadece

müslüman müverrihler elinde bir *Yâfes oğlu Türk* nazariyesine evrildiği,⁴⁰ bütün tarih ve tefsir kitaplarında bu muhayyel atanın *Türk* kavimlerinin efsanevî atası olarak gösterildiği bilinmektedir. Hadis musannefâtında *İbraniler* ve *Arapların* cediti olarak görülen *Sam*'ın, *peygamberlerin atası* unvanıyla yüceltilmesine mukabil kardeşi *Yâfes*'in neslinin "*Onlarda hayır yoktur!*"⁴¹ kabilinden sözde hadislerle⁴² aşığılanması; *İbranilerin*, *Setimik* ırkı yüceltme çabalarından kaynaklanmaktadır. Hadis kaynaklarında *Türklerin* de nispet olunduğu *Yâfes* neslinde hayır göremeyen bu haberlerin *Yahudilikten* ihtida etmiş eski *Tevrat* ulemâsından aktarılması herhâlde rastlantı olmasa gerek. *Türkleri Yâfes*'e bağlayan sözde hadisin râvisi *Vehb* ibni *Münebbihü'l Yemânî*'nin ehl-i kitab ile yakın temas içinde olması,⁴³ *Türklerin* de mensup olduğu *Yâfesoğullarında* hayır görmeyen rivayeti nakleden *Ebû Hüreyre*'nin bu tarz bilgileri umumiyetle *Ka'bû'l Ahbâr*'dan almış

nesepleriyle ilişkilendirilemeyeceğini; yaşadıkları coğrafyanın, sahip oldukları örf ve ananelerin de milletlerin teşekkülünde âmil olduğunu ifade etmiş, *Ham-Sam-Yâfes* nazariyesinin butlanına işarette bulunmuştur. (İbn Haldun, *age*, c. I, s. 200-202)

⁴⁰ *Sibt ibnû'l Cevzî*, sözkonusu hadisi (!) şu lafızla nakleder:

فسام أبو العرب كلها، ومنه الأنبياء ونبينا ، وحام أبو السودان والقبط والبربر، ويافت أبو الترك والروم وأجوج
ومأجوج والصقالبة.

"*Sam*; bütün *Arapların*, *peygamberlerin* ve *peygamberimizin atasıdır*. *Ham*; *Sudanlıların*, *Kibtîlerin* ve *Berberîlerin atasıdır*. *Yâfes*; *Türklerin*, *Rumların*, *Yecuc-Mecuc'un* ve *Saklabların atasıdır*." [Sibt ibnû'l Cevzî, *Mir'âtu'z Zamân fî Tevârihi'l A'yân*, Dâru'r Riyâseti'l Âlemiyye, Beyrut, 1434, c. I, s. 329.]

⁴¹ *Târîhu'd-Dimaşk*'ta *İbnü Asâkir* şu lafızla *Ebû Hüreyre*'den rivayet eder:

ولد لنوح سام وحام ويافت فولد لسام العرب وفارس والروم والخير فيهم، وولد ليافت أجوج والترك والصقالبة، ولا خير فيهم، وولد لحام القبط والبربر ولا خير فيهم.

⁴² "*Veledu li Nûhin Sâm Hâm ve Yâfes. Fe-veledu li-Sâm el-'Arab ve'l Fâris ve'r Rûm, ve'l hayru fihim; ve veledu li Yâfes Ye'cûc ve Me'cûc ve't Turk ve's Sakâlîbe, ve lâ hayra fihim; ve veledu li Hâm El-Kibt ve'l Berber ve lâ hayra fihim.*" (İbnü Asâkir, *Târîhu Medîneti'd-Dimaşk*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1415, c. 62, s. 278.)

"*Hâm, Sâm ve Yâfes; Nûh'un oğullarıdır. Arab, Fâris ve Rûm; Sâm'ın oğullarıdır. Bunlarda hayır vardır. Yecuc Mecuc, Türk ve Sakâlîb Yâfes'in oğullarıdır. Bunlarda hayır yoktur. Kibtî ve Berberîler de Hâm'ın oğullarıdır. Bunlarda da hayır yoktur.*"

Türkler aleyhinde uydurulmuş hadislerin kategorik olarak incelendiği kısa bir tetkik olarak bkz. R. Şeşen, *Eski Arablara Göre Türkler, Türkiyât Mecmuası*, c. XV, 1969, s. 16 vd.

⁴³ J. Horowitz, *MEB İA c. XIII Vehb b. Münebbih*, MEB, İstanbul, 1986, s. 261.

olması,⁴⁴ *Türkleri Âdem*'in toprağa düşen menisinden türetilip *Yecûc Mecûc* diye vasfeden haberi⁴⁵ rivayet eden *Ka'bü'l Ahbâr*'ın evvelce *Yemen Yahudîlerinden* olup⁴⁶ bilahare *Hazreti Ömer* yahut *Hazreti Osman* devrinde *İslam*'a girmiş bulunması⁴⁷ söz konusu rivayetlerin kökenini büyük ölçüde ispatlamaktadır.

Tevrat ananesi ve ilhamını buradan alan *İslam* jenealogları; dünya üzerindeki tüm kavimleri *Nuh*'un evlatlarından türettikleri ve bütün insanlığın farklı coğrafyalara tek bir yerden yayıldığını iddia ettikleri hâlde muhtelif milletlerin kendi tarih ve mitolojilerinde böyle bir türeyiş ve hicretin hatıralarını sakladıklarına dair en ufak bir kayda rastlanmaz. *Tevrat* jenealojosinden habersiz kendi tarihlerini kendi millî destan ve efsaneleri ile başlatan *Uzakdoğu* kavimlerinin bu hususta tek kelime etmedikleri öteden beri bilinen bir durumdur. Örnek olmak üzere *Çinliler*, efsanevî tarihlerini *Honan* şehrini başkent yapan yılan vücutlu, insan başlı mitolojik hükümdar *Fou-hi* ile başlatırlar. Ananeye göre bu kişinin *Fou-hi* adını almasının sebebi, kara ve deniz hayvanlarını avlamak

⁴⁴ *Ka'bu'l Ahbâr*, *Ebû Hüreyre*'nin *Tevrât* bilgisini, ما رأيت احدا لم يقرأ التوراة أعلم بما فيها من أبي هريرة "Tevrat'ı okumadığı hâlde onu *Ebû Hüreyre*'den daha iyi bilen kimseyi görmedim." cümlesiyle anlatmıştır. [Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n Nübelâ*, Müessesetü'r Risâle, Beyrut, 1996, c. II, s. 600.]

⁴⁵ *İmâm Alâeddîn Ali ibni Muhammed*, *Lubâbu't Te'vil fi Ma'ânî't Tenzîl* adlı tefsirinde, *Kehf* sûresinin 95. âyetini tefsir ederken *Nuh oğlu Yâfes* soyundan gelen *Türklerin* *Yecûc* ve *Mecûc*'tan bir taife olduklarını, *Zülkarneyn seddi* arkasında terk olunduğlarından *Türk* adını aldıklarını söyleyip birkaç satır sonra şu cümleyi *Ka'bü'l Ahbâr*'dan naklediyor: "Bunlar *Âdemoğulları* içinde nadir (bir taifedir). Çünkü *Hazret-i Âdem* bir gün ihtilam olmuş ve nutfesi toprağa karışmıştı. Allah, *Yecûc* ve *Mecûc*'u bu sudan yarattı. *Binaenaleyh* onlar bizimle anne cihetinden değil yalnız baba cihetinden birleşirler." (Alâeddin Ali bin Muhammed bin İbrâhîm el-Bağdâdî, *Tefsîru'l Hâzin el-Müsemmâ Lubâbu't Te'vil fi Ma'ânî't Tenzîl*, Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut, 2004, c. III, s. 174.)

⁴⁶ Hz. *Osman*'ın huzurunda zekat konusu ile ilgili çıkan bir tartışmada sahabeden *Ebû Zer*'in, *Ka'b*'ün üzerine yürüyüp asasını başına vurduğunu ve kendisine: "Yâ ibne'y yâhûdiyye! Mâ ente ve mâ hâhünâ? Vallâhi le-tesme'anne ev le-edhale aleyke" "Ey Yahudî tohumu! Sen de kim oluyor ve ne hakla bu işe karışıyorsun? Vallahi ya beni dinleyeceksin yahut seni haklarım." diye çıktığını Taberî, hicrî 30 senesi olayları arasında zikrediyor. [Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Târîhu't Taberî*, Dârü'l Maârif, Mısır, tarihsiz, c. IV, s. 284; İng. terc. → *The History of Al-Tabari*, çev. R. Stephen Humphreys, State University of Newyork, 1990, c. XV, s. 67.]

⁴⁷ M. Schmitz, *MEB İA c. VI. Ka'b al-Ahbâr maddesi*, MEB, İstanbul, 1977, s. 3; Ahmed Emin, *age*, s. 56.

için ağ örmesiymiş; vahşi hayvanları ehlileştirdiği için kendisine ayrıca *Pa'ohi* denilmiş.⁴⁸ Nikahı ilk defa çıkaran *Fou-hi*,⁴⁹ üzerine yazı yazılmak üzere sicimler de icat etmiş. Rivayetlerin mucit bir hükümdar olarak tasvir ettiği *Fou-hi'*den sonra dört unsur temsil ettiği tahmin olunan dört mitolojik hükümdar daha gelmiş ki bundan sonra *Çin*, tarihî devirlere geçmektedir. *Çin*'in ilk tarihî hükümdarı olan *Yao*'nun, m.ö. 2357 yılında tahta çıktığı ve bu zatın hükümdarlığının altmış birinci yılında *Sarı Irmak* sularının taşmasıyla ülkede büyük bir felaket meydana geldiği *Mencius*'un kayıtlarından öğreniliyor. *Henri Cordier*; *Hoangho*'nun yani *Sarı Nehir*'in sularının taşması neticesi meydana gelen büyük felaketi *Nuh Tufanı* ile ilgili görmek isteyen kişilere cevap mahiyetinde şu satırları yazar: “*Milattan 2348 yıl evvel meydana gelen Nuh Tufanı, Hazret-i Musa'nın bilebildiği arazi üzerinde vukua gelip bizim şimdi bildiğimiz bütün yer üstünde olmamıştır. Tufanın nihayetini dünyanın tekrar insanla iskanının başlangıcı olarak kabul etmek hiç de ilmî değildir.*”⁵⁰ *Tevrat* ananesinin yayıldığı sahaya uzaklığı sebebiyle zikrettiğimiz *Çinliler*; millî ananelerinde görüldüğü üzere ne *Nuh*'tan, ne tufandan ne de *Nuh*'un oğullarından haberdardırlar ve ne de *Çinlilerin* kendilerini rabtettikleri *Nuh*'a dayanan bir silsileri mevcuttur. Sadece *Çinlilerin* değil *Moğolların* en eski efsanelerinde de *Tufan* hadisesi ve *Ham-Sam-Yâfes* nazariyesi ile ilgili bir kayda rastlanmıyor. Aksine elde mevcut en eski kaynak olan⁵¹ *Yüençaoşiş*'nin (telif tarihi: 1241) *Moğolların* eski tarihlerine ait birinci kısmında *Cengiz Han*'ın efsânevi ilk

⁴⁸ “*Sa cour était dans le Ho-nan et que sa mère s'appelait Houa Su; il avait le corps d'un serpent et la tête d'un homme; il succéda à Souei Jen qui apprit aux hommes à connaître le Ciel (T'ien). Il fut nommé Fou Hi parce que le premier il tressa des filets pour la chasse et la pêche, et P'ao parce qu'il se livra à l'élevage des animaux domestiques pour la cuisine...*” [H. Cordier, *Histoire Générale de la Chine*, Librairie Paul Geuthner, Paris, 1920, c. I, s. 57]

⁴⁹ “*Ce fut lui qui régle le mariage de l'homme et de la femme et il divisa le pays en cent familles.*” (H. Cordier, *age*, c. I, s. 57.)

⁵⁰ “*Le Déluge de Noé (2348 avant J.C.), si nous l'admettons, ne fut universel que pour l'étendue des territoires dont Moïse avait la notion géographique et non pour le globe entier tel que nous le connaissons aujourd'hui. Prendre la fin du Déluge de la Genèse comme le point de départ du repeuplement de la terre n'est rien moins que scientifique.*” (H. Cordier, *age*, c. I, s. 78)

⁵¹ A. Temir, *Moğolların Gizli Tarihi, Türkiyât Mecmuası*, 1942, cilt: 7, s. 350.

cetleri *Börteçino* (Bozkurt) ve eşi *Goa Maral*'dir. (*Güzel Ahu*)⁵² Birlikte bir denizi (*Tengis*) geçen ve *Onon Irmağ*'ından hareketle *Burhan Kaldun Dağ*'na varan *Borteçino* ile *Goa Maral*'in burada *Bata Çigan*⁵³ adında bir çocukları olur.⁵⁴ *Cengiz Han*'ın nesebi işte bu çocuktan gelir. *Moğolların* en eski ananelerini zapt ve kaydeden bu esere esas teşkil eden türeyiş efsanelerini söyleyen ve derleyenlerin; *Tevrat'ın Tekvin* bölümüne ve *Tevrat* jenaolojisine bütünüyle bîgâne kimseler olduklarını söylemek herhalde gereksizdir. Bütün kavimlerin *Tufan* sonrasında⁵⁵ *Nuh*'un üç oğlundan türeyerek *Sinear* sahralarından göçle en eski yurtlarına

⁵² A. İnan, *Moğolların Gizli Tarihi*, Belleten, c. VI, Nisan 1942, sayı: 21-22, s. 122; A. N. Kurat, *Yüan-Ça'o Pi-şi Yahut Yüan-Çao-Bi-şi, Makaleler*, Ankara, 2015, c. I, s. 346-348.

⁵³ M. L. Kaya bu ismi *Batu Çagan* olarak kaydedip Türkçe olduğu bilgisini veriyor. *Kaya*'nın izahına nazaran *batu* 'sert ve sağlam'; *çagan* 'ak' demektir. (M. L. Kaya, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 38.)

⁵⁴ M. L. Kaya, *age*, s. 37-38.

⁵⁵ Nuh tufanına dair *Hall-i Mes'ele-i Tûfân* adlı bir eser telif etmiş olan *Ahmed Rüşdü*; *Tevrât* ve *Kur'ân*'da yer alan tufanla ilgili âyetleri zikredip (s. 5-27) meseleyle ilgili mütalaarını ortaya koyarken tufanın bütün dünyâya şâmil olduğu ve tufan sularının dünyadaki bütün karaları kapladığı yolundaki *Tevrat* ananesini de tenkit etmektedir. Tenkitlerinin temelini birkaç nokta oluşturur ki şöylece özetlenebilir:

I) *Tufan bütün dünyâyı kapsamış olsa hiçbir suçu olmayan dört ayaklı hayvanlar, kuşlar ve haşereler gibi envâi çeşit mahlûkât da ilahî cezâdan hissedâr olmuş olurlar ki bu insaf ve adalete sığmaz.*

II) *Adedi milyonlara varan hayvan türlerinin her birinden ikişer çifti, hacmi Tevrat'ta ifâde olunan ufak bir gemiye almak imkân dâhilinde değildir. Alındığı kabul olunsa dahi her biri farklı bir coğrafyada yaşayabilecek (kimi soğuk, kimi sıcak iklimlere âit) hayvanları gemide canlı olarak tutmak mümkün olmaz.*

III) *Nuh peygamberin kendi kavmi dışında komşu bir kavme dahî ikâz ve irşâdı vâki değilken dünyâdaki tüm insanların helâkini istemesi makul görülemez. (s. 27-28) Dolayısıyla; Tufan ancak Nuh peygamberin gönderildiği kavim için vukû bulmuş mahallî bir hâdisedir. Gemiye binenler ancak o bölge halkından inananlar ve kendilerinden istifâde olunan ehli hayvanlardan ibaret olmuştur. Tufanın bütün dünyâyı kapladığını ve hatta yüksek dağların zirvelerini dahi aşacak surette suların yükseldiğini gösteren bir âyete Kur'ânda ima yollu olsun tesâdüf olunmaz. Nuh peygamberin "Yâ Rabbi! Kâfirlerden arz üzerinde kimseyi bırakma." (Nûh sûresi, âyet: 26) diye duâ etmesi de Tufanın bütün dünyâyı kapsadığını ispat etmez. Zira belirli karînelerle yeryüzü anlamına geldiği mâlûm olmadıkça 'arz' kelimesi Arap lisânında kara parçası, kıt'a, yaşanan bölge anlamındadır. (A. Rüşdü, *Hall-i Mes'ele-i Tûfân*, Kitâbhâne-i Ebüzziyâ, İstanbul, 1303, s. 35 vd.)*

geldikleri yolunda bir nazariye üreten bu anane, elbette XIII. yüzyıl başlarında dahi *Moğollarca* malum değildi.

Reşideddîn'in eserini yazdığı sırada *Türkler* için durum biraz daha farklıdır. Uzun bir süredir *İslam*'ı kabul etmiş bulunan *Türkler*, zaman içinde müslüman nassabların kendileri için tanzim ettikleri şecereleri benimsemiş ve olumsuz taraflarından sarfı nazarla kendi millî ananelerini *Tevrat* ananesiyle uzlaştırmış bulunuyorlardı.⁵⁶ Milattan önceki asırlardan başlamak üzere çağlar boyunca devam eden *Türk* fütuhatinin temsil olunduğu millî destan çoktan *İslamî* bir kisveye bürünmüş, efsanevî *Türk* hükümdarı *İlce Han (Olca Han)*, *Yâfes*'le birleştirilmiş yahut belki de *Yâfes*, *İlce* adıyla millî bir söyleyiş kazanmıştı. Müverrih *Reşideddîn*'in muasırı *Şemseddîn Kâşânî*'nin *Şems-i Şehnâmesi*'nde *Türklerin Yâfes'e İlce Han* dedikleri hususu;

"Çu Yâfes be-Tûrân zemîn rû nihâd,	"Azimet eyledi Turan'a Yâfes,
Heme resm u âyin-i nikû nihâd	İyi bir töreyi kıldı müesses.
Be Turaneş mî hândend İlce Hân	Turanda denilir ona İlce Han,
To ger Yâfeteş hân ve ger İlce Hân."	İster Yâfes de sen ister İlce Han."

beyitleriyle ifade olunur.⁵⁷

Türk-Moğol Tarihi yazma emrini aldığıında *Reşîd*'in elinin altında *Altan Debter* adı verilen eski *Moğol* ananelerinin muhafaza olunduğu bir kitabın yanı sıra birçok *Moğolca* belge ve tomar bulunuyordu. Öte yandan *Reşîd*, *Oğuz* ve *Uygur* bilgelerinin nezdinde bulunan *Türk* destanına sahipti. O zamanda *Moğol* ananelerini en iyi bilen kişi olan *Kubilay Han*'ın *Tebriz* sarayındaki sefiri *Polad Çenksank* ile *Oğuz* aksakallarının şifahî malumatından da faydalanan vezir, bir yahudi mühtedî olmak sayesinde *Esfâr-ı Hamse*'ye vakıf; *Kur'ân* tefsiri yazacak ve kelim ilminin derin mevzularında kalem oynatacak kadar *İslamî* ilimlere hâkim bir kimseydi. *Câmiü't-Tevârih*'in telifi *İran Moğollarının* devlet dini olarak *İslam*'ı kabulünden sonrasına tesadüf ettiği için *Reşîd*,

⁵⁶ "Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi (Tanrı kutsal kılıcı) Yalavaç Nuh oğlu Yâfes, Yâfes oğlu Türk'e dek ulanır..." (Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lugâtî't Türk*, neşr. B. Atalay, TTK, Ankara, 1985, c. I, s. 28.)

⁵⁷ M. Şemseddîn, *Mufassal Türk Tarihi*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1343, c. II, s. 3.

önündeki *Tevrat* kökenli jenealojiyi ve yine bu jenaolojinin müslümanlar elinde işlenmiş şeklini; *Türklerin* ve pagan *Moğolların* efsaneleriyle birleştirme işini deruhde etmiş bulunuyordu. Müverrihin üzerine aldığı vazifeyi icra etmekte kendisine rehberlik edecek nesep şablonunun teşekkül safhaları yukarıdan beri verilen bilgilerden anlaşılıyorsa da daha belirgin kılmak adına özetle tekrarlamak uygun olur:

1) *Tevrat* nessabları *Esfâr-ı Hamse*'nin beş kitâbından ilki olan *Tekvin Kitabı*'nın onuncu bölüm birinci ve ikinci âyetlerini ve *Hezekiel Kitabı*'nın otuz sekizinci bölümünü şerh ederlerken *Yâfes* neslinden *Gog* ve *Magog* adı verilen kavimlerin kuzey göçebeleri yani *İskitler* ve *Hunlar* olduğunu söylemişlerdi.⁵⁸

⁵⁸ Miladın ilk yüzyılında yaşamış *Yahudi* asıllı *Romalı* müverrih *Joseph Flavius* (ölümü: takriben m.s. 100), *Magogları İskitlerle* özdeşleştiren ananenin öncüsüdür. O, *Antiquities* adlı eserinde şu satırları yazar: “*Nuh’un evlatlarından muhtelif ülkelerin ilk sâkinleri olan milletlere isimlerini vermek bahtiyarlığına nâil olan erkek çocuklar dünyaya geldi. Yâfes bin Nuh’un yedi oğlu olup bunlar ilk olarak Toros ve Amanos Dağlarında yerleştiler, bilahare Asya’da Don Nehri’ne ve Avrupa’da Gadeira’ya (Cádiz) kadar ilerlediler ve rastladıkları memleketleri işgâl ettiler. Daha önce kimsenin yerleşmediği bu memleketlere kendi isimlerini verdiler. Nitekim Greklerin Galatlar dediği Gomaritler Gomar’dan, Magoglar ise Magog’dan türemişlerdir. Grekler bu Magoglar’a İskit derler...*” [Josephus, *Jewish Antiquities*, I-IV, tr. H. St. J. Thackeray, Harvard University Press, London, 1961, s. 59-61; William Whiston, *The Works of Josephus*, Hendrickson Publishers, USA, 2004, s. 36; ayrıca Thomas W. Franxman, *Genesis and the Jewish Antiquities of Flavius Josephus*, Biblical Institute Press, Rome, 1979, s. 103.] *İskitler*, *Karadeniz’in* kuzeyinde bir imparatorluk tesis etmiş ve varlıklarını M.Ö. VIII.-VII. yüzyıl ile II. yüzyıl arasında sürdürmüş *Orta Asyalı* boylardır. *Hazar Denizi* ve *Kafkasya* arasındaki dar şeritten ilerleyerek *Derbend*’e girmişler, m.ö. 720 yılında *Urmiye Gölü*’ne ulaşmış 625 yılında *Suriye*’yi işgâl etmişlerdir. Ani ataklarıyla yaydıkları korkunun artmış olması kendilerinin *İskender Seddi*’yle ilişkilendirilip *Magoglarla* özdeşleştirilmelerinde büyük ölçüde etkili olmuş olsa gerektir. Nitekim *Flavius*, *Yahudi Muharebesi* (*İng. Jewish War*) adlı diğer eserinde *İskitleri Helenistik İskender* ananesiyle ilişkilendirir: “*Daha önce bir yerde işâret ettiğimiz gibi İskitlerden bir kol olan Alanlar, Don Nehri ve Azak Denizi kıyılarında yerleşerek bu dönemde Medya ve ötesine akınlar düzenlemeyi tasarladılar, Hirkanya hükümdarı ile müzakerelere giriştiler. Bunlar, İskender’in demir kapılarla kapattığı derbendi ellerinde tutmaktaydılar. Memleket dahiline girmelerine müsaade olunan İskit kitleleri hiçbir şeyden şüphe etmeyen Medler üzerine saldırdılar, ahırları hayvanlarla dolu kalabalık bir ülkeyi mukâvemetle karşılaşmadan yağmaladılar.*” (*Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources*, editors: Nicola di Cosmo, Devin Deweese, Caroline Humphrey, Leiden, Boston, 2009, s. 10-11.)

2) *Tevrat*'ı şerh eden hristiyan azizleri de bu görüşe iştirak etmiş ve *Urfalı Mikail* gibi hristiyan müverrihler *Gog ve Magog* ile kastın *Turkaye* kavmi (*Türkler*) olduğunu ifade etmişlerdi.⁵⁹

3) Müslüman müverrih ve müfessirler *Tevrat* jenealojisi tesiriyle *Türkleri Yâfes*'in oğlu olarak göstermiş, bu hususta peygambere isnad olunan uydurma hadisleri de kullanıp *Türklere Yâfes oğlu Türk* adında muhayyel bir ilk ata kurgulamışlar; aynı zamanda *Türkleri Yecuc-Mecuc* denilen *Yâfesoğullarıyla* denk yahut aynı babadan inme kardeş kavimler olarak göstermişlerdi.⁶⁰

4) *İslamiyet*'i kabullerinden sonra *Türkler*, kendilerini *Yecuc-Mecuc*la eş gören olumsuz söylemleri kabul etmeseler de zaman içinde *Türk ibni Yâfes* nazariyesini benimsemiş, efsanevî hükümdarlarının kendi neslinden geldiği *İlce Han* adlı hükümdarın *Nuh*'un üç oğlundan biri olduğuna inanmış ve böylece *Tevrat*'ta adı geçen *Yâfes*'e millî bir isim verip asırlardır sürüp gelen millî ananelerine *Yâfes*'i de eklemiştir.

Türklerin neslini *Yâfes*'e rabteden *Tevrat* nessab ve şârihlerinin *Moğollara* gelince tek kelime etmediklerini, bu sebeple müslüman müverrih ve müfessirlerin de onlara nesep tayin etmediklerini bilen; fakat *Moğol* tarihi için bir milat takdir etmek durumunda bulunan *Reşideddîn*, karşılaştığı güçlüğü farkındaydı. Zira elinin altındaki *Altan Debter*, *Moğol* hükümdar ailesine takriben dört yüz yıllık bir kıdem veriyor, *Dobun Bayan* ve *Alankova*'dan öncesi pek malum olmadığı için *Moğol* ulusu *Cengiz* öncesinde siyasî teşkilattan mahrum münferid boylar şeklinde tasvir olunuyordu. *Reşid, Câmü't-Tevârîh*'in I. cildi II. bâb I. faslı dîbâcesinde '*Takrîr-i Keyfîyet-i Ahvâl-i Pederân-ı Cengiz Hân*

⁵⁹ V. yüzyıldan sonra *Yecuc ve Mecuc (Gog-Magog)* motifinin nâkil ve müfessirleri kilise azizleri olmuştur. 420 yılında vefât etmiş olan *Saint Jerome* da tıpkı Yahudî müellif *Josephus Flavius* gibi İskitleri *Gog*'un torunları olarak görür. Onların bin yıl hüküm sürdükten sonra şeytan tarafından tahrik edileceklerini ve topladıkları birçok insanla birlikte azizlerle savaşmak için Filistin'e geleceklerini yazar. *Hun* akınları sebebiyle Filistin'e firar eden bir azizin *Hun* istilâsını *Gog ve Magog*larla ilişkilendirmesi gayet tabiidir. *Saint Jerome* bunları anlatırken *Hunların Büyük İskender* tarafından seddin arkasında hapsedildiklerini de zikreder. (*Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources*, s. 13)

⁶⁰ Etienne Zichy, *Le Voyage de Sallâm, l'interprète, à la muraille de Gog et de Magog*, Kőrösi Csoma-Archivum, volume I, E. J. Brill, Leiden, 1921-1925, s. 190 vd.

ve *Zuhûr-i Devlet-i İşân ki ez Kocâ ve Kî Bûde Est'* başlığı altında konuya şöyle temâs eder:

“Bilmek gerektir ki evvelce de anlatıldığı üzere Türk ve Moğol kavimleri hiçbir zaman bu kavimlerin tamamına hükmeden kakhâr ve cebbâr bir hükümdarın idaresi altında olmadılar. Her kavmin ayrı bir hükümdarı ve reisi vardı, çoğu zaman bu mülkte sâkin Araplar gibi birbirleri ile hilaf ve niza ederlerdi. Her boyun muayyen bir beyi ve başbuğu olup bir başkasına tâbi olmazlardı. Hatay⁶¹ vilayetinde sâkin bu konargöçer kavimler çokça insan öldürür, Hatay mülkünü yağma ve talan ederlerdi. Çin hükümdarları bu Moğol göçebelerinden bezdikleri için tedbir olarak Hatay vilayetiyle bu kavimler arasına İskender (Zülkarneyn) seddi gibi bir sed yapmışlardır. Moğolcada bu sedde ‘ongu’ ve Türkçede ‘yukurka’ derler. Bu seddin bir tarafında büyük ve üzerinden geçmek mümkün olmayan Karamuren Irmağı vardır. Diğer tarafı Curçe vilayeti serhaddine ve deryaya vâsıl olur. Çin hükümdarları Ongut kavmini askerleri ve has bendeleri bilip Ongu seddini onlara emanet ettiler, bu kavim daima bu seddin muhafızı oldu. Cengiz Han dönemindeki Alakuş Tigin de onların büyüğü idi; Cengiz Han’a iltihak etmiş ve seddin muhafazası işi uhdesine tevdi olunmuştu. Gerçi Ongut boyundan bir miktar bahsedilmiş ve daha sonra sırası gelince daha geniş anlatılmıştır. Yukarıda zikri geçen kavimlerin tarihleri, hikayeleri ziyade olsa da bu memlekete (yani İran’a) erişmemiş ve muhakkak kadim atalarının hâlleri mufassalan malum olmamıştır. Her ulus kendi hikâyesinin bazısını bilir. Bu kavimlere gelince, onların geçmiş asırlarının ve evvelki devirlerdeki hâllerinin öğrenileceği ve hakikatinin künhüne gereği gibi vâkıf olunacağı bir tarihleri yoktu. Sonra gelenlerinden bir zamanda Hak teâlâ Cengiz Han’ın baba ve

⁶¹ “Hitay ve Kitay da denir. Eski zamanlarda Hatay ülkesinin zenginliği ve insanların güzelliği çok meşhurdu. Bu şöhretin izine Osmanlı Türk şairlerinin eserlerinde de tesadüf edilir: ‘Bir mülke güzâr etse sanur halkı o mülkün, oldukları yer memleketi Çin ü Hatâdir.’ (Nef’î); ‘Her satırı dilnişin-i reşkfermâ-yi ebrû-yi dilberan-ı Hatâ ve her kelime-i anberakini sermayebaş-i tabla-i attâr-ı sabâdir.’ (Fuzûlî)” [Afet Hnf. ve diğerleri, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Mat., İstanbul, 1930, s. 73.]

dedelerine devlet ve hükümdarlık verdi; Cengiz Han ve akrabalarının mensup bulunduğu Dobun Bayan ve Alankova şubelerini bütün Moğol şubelerinden seçkin ve mümtaz kıldı. Bunların tarihleri malum değildir, tahminen ve takriben dört yüz yıldır. Hazineye mevcut tarihlerinin fasıllarından ve güngörmüş ihtiyarlarının sözlerinden öyle anlaşılıyor ki Abbasoğulları hilafetinin ilk zamanlarıyla Samanoğulları padişahları devrinden bugüne mezkur kavimler bu nesilden türemişler ve öylece türemektedirler ki efradını saymak ve kitaplara onların zikrini sığdırmak mümkün değildir. Tafsilen bilinmeyen neseb ve şubeleri; bu davayı tasdik edici ve bu mânâyı doğrulayıcı bilgilerle, bilindiği ve hatırdaki kaldığı kadarıyla anlatılacaktır...”⁶²

Görüldüğü gibi Abbasiler ve Samanilerden öncesine ulaşmayan Moğolların mitik tarihini *Tevratî-İslamî* jenaoloji içinde konumlandırmak teşebbüsünün muvaffak olması; Moğolları daha geniş bir câmianın, Türklerin de dahil bulunduğu *Yâfetik* kuzey göçebelerinin bir kolu saymaya bağlı bulunuyordu. Kuzey göçebelerini *Yâfes*'ten indiren ananeyi ve bunun Türkler arasında mütedavil şekli olan *İlce Han* söylencesini bilen *Reşîd*'e düşen iş; bu nesebnâmeye Moğol ismini eklemek, böylece *Türklerle Moğolları* aynı babanın çocukları yapmaktan ibaret kalıyordu.⁶³ *Reşîdeddîn, Câmîü't-Tevârîh*'in I. cilt, II. kısım, I. faslında *Türkler* gibi Moğolların da *Yâfes* soyundan indiklerine işaretlerle *Türk-Moğol* birliği nazariyesinin kurucusu ve kendinden sonra bu teoriyi geliştirecek *Şerefeddîn* ve *Ebülgâzî* gibi müverrihlerin de öncüsü oluyor:

“Bilge kişilerinin müslümanların tarihlerinden ve Beni İsrail'in Tevrat'ında zikredilenlerden naklettikleri üzere

⁶² Reşîdeddîn, *Câmîü't-Tevârîh*, neşr. Rüşen & Mûsevî, c. I, s. 215-217.

⁶³ “Moğolların epik tarihini Oğuz jenaolojisine eklemek ve Oğuz neslini de dünyanın muhtelif halklarının kendilerinden türediği Nuh'un çocukları ananesine konumlamakla *Reşîd*, Türk Moğol câmiasını *Tevratî-İslamî* ananenin geniş çizgileri içinde anlamayı mümkün kılan bir nesebnâme vücuda getirmiş oluyordu...Bu nesebnâme sebebiyle Cengiz ve halefleri de sanki yeni bir imparatorluğun müessisleri olarak değil *Yâfesoğullarını* tek çatı altında toplayan kimseler gibi arzı endam ediyorlar.” [S. Kamola, *History and Legend in the Jami' al-Tawarikh, Abraham, Alexander and Oghuz Khan*, *Journal of Royal Asiatic Society*, volume: 25, May 2015, s. 567.]

Nuh peygamber ‘aleyhisselâm’ yeryüzünü güneyden kuzeye üç kısma ayırdı. Birinci kısmı oğullarından Ham’a verdi; Ham, Sudanlıların atasıydı. Orta kısmı Sam’a verdi; o, Arap ve Farsların atasıydı. Üçüncü kısmı Yâfes’e verdi; o da Türklerin atasıydı. Yâfes’i pederi Nuh, doğu tarafına gönderdi. Moğollar ve Türkler de böyle anlatırlar. Fakat Türkler Yâfes’e Ebülce (İlce)⁶⁴ Han demektedir. Türkler Ebülce’nin Nuh’un oğlu mu yoksa torunu mu olduğunu bilmezler; bununla birlikte Nuh’un soyundan olduğunda ve zaman bakımından ona yakın olduğunda hemfikirdirler. Moğolların, Türk boylarının ve göçebe kavimlerin hepsi onun neslindedir. Bu durumu şöyle anlatırlar: Ebülce Han konargöçerdi; yaylağı çok büyük dağlar olan Or Tag ve Kur Tag idi. O hudutta İnanç anında bir şehir vardı. Kışlağı da oraya yakın olan Borsuk, Kakiyan ve Karakurum’du. Talas ve Karı Sayram şehirleri bu yerlerin yakınına düşmektedir. Karı Sayram hem çok büyük hem de çok eski bir şehirdir.⁶⁵ Görenler başından sonuna bir günlük yol olduğunu ve yirmi dört kapısı bulunduğunu söylerler. Bu zamanın müslüman Türkleri orada yaşar. Burası Kaydu ve Konçi ulusu ile

⁶⁴ Bu isim farklı yazma nüshalarda *Emülce*, *Elince*, *Olçay* ve *Bolçay* şekillerinde kaydedilmiştir. (W. M. Thackstone, *Jami u’t Tawarikh Compendium of Chronicles, Harvard Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü*, 1998, c. I, s. 27, dipnot: 1) *Câmiü’t-Tevârîh’in Ayasofya Kütüphânesi’ndeki Arapça tercümesinde de Ebülce* şeklinde kayıtlıdır. [*Tercüme-i Arabî-i Câmiü’t-Tevârîh*, neşr. Yûsuf el-Hâdî, varak: 26a.] Bu ismin *Ebülgâzî*’nin kaydettiği şekliyle *Olçay* yahut *Şemseddîn Kâşânî*’nin *Şems-i Şehnâmesi*’ndeki şekliyle *İlce Han* olması da mümkündür.

⁶⁵ *Reşideddîn’in Ebülce Han’ın yaylağı olarak zikrettiği Kurtag ve Ortag, Kazakistan’daki Kara Tag ve Kırgızistan’daki Ala Dağlardır. İnanç şehri ise Kazakistan’da Zaysan Gölü’nün batısındaki Ayaguz’dur. Ebülce’nin kışlağı olan Borsuk, Kazakistan’daki Borsuk Çölü olmakla birlikte Kakiyan’ın neresi olduğu malum değildir. Karakurum’a gelince Ögedey Kağan’ın Moğolistan’daki başkenti olmadığı kesindir. Togan’ın Oğuz Destanı notlarında Reşideddîn’in Karakum ile Karakurum’u birbirine karıştırdığı, doğrusunun Karakum olması gerektiği ve Karakum’un Kazakistan’da Borsuk Çölü yakınlarındaki Arka bölgesinde olduğu belirtilmiştir. (not 4c) Bu mıntıka yakınlarında olduğu söylenen Karı Sayram (Eski Sayram) günümüzde Taşkent’in kuzeydoğusunda bulunan İsficâb şehridir. [Thackston, *age*, c. I, s. 22, 27; Z. V. Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 83.]*

*münasebetdardır ve evlatlarının oturdukları yere yakındır.*⁶⁶

Reşîd, yukarıda tercümesini verdiğimiz satırlarda *Yâfes*'in pederi *Nuh* tarafından doğuya yollandığı bilgisinin *Türk* ve *Moğollarca* rivayet edildiğini söylüyor. *Müslüman Türklerin İslamiyet* etkisiyle bu rivayeti benimsemeleri mümkünse de pagan *Türklerin* ve *Moğolların Nuh*'tan ve *Yâfes*'ten haberdar olmaları şüphesiz imkan haricindedir. *Küçük Altay*'ın *Balkaş Gölü*'ne doğru uzayan batı silsilesi ile *Aral Gölü*'nün doğu ve güneydoğusundaki *Talas* ve *Sayram* havalisini *Ebülce*'ye yaylak ve kışlak yapan *Reşîd*, elbette zamanının *Türklerinin* en eski devirlerden bu yana bu geniş mıntıkları yurt tuttuğunu öğrenmişti. *Asya*'nın kadim tarihine mührünü vurmuş *Türk* kavminin destanlara aksetmiş fütuhatının yanında *Moğolların* geçmişine dair malumatın mahdut bulunması herhalde senkronize bir *Türk-Moğol* tarihi yazmak isteyen *Reşîd*'in önüne kendini sınırlayan bir durum olarak dikilmiştir.

Bütün step göçebelerini *Yâfes*'ten indiren *Reşîd* jenaolojisine şöyle devam eder: *Yafes*'in (*Ebülce'nin*) oğlu *Dib Bakuy* (*Yavgu*) dört oğlu olur. Oğullarından *Kara Han*, *Oğuz Kağan*'ın babasıdır; *Oğuz*'un amcaları olan diğer üç prens *Or Han*, *Kür Han* ve *Küz Han* adlarını taşırlar. *Oğuz*'un çocuklarından yirmi dört *Oğuz* boyu dallanır. *Gün Han*, *Ay Han*, *Yıldız Han* adlı çocuklar *Bozokları*; *Gök Han*, *Dağ Han*, *Deniz Han* adlı diğerleri *Üçokları* teşkil ederler. *Oğuz*'un kendisine tâbi olan amcazâde ve biraderzâdeleri ise *Uygur*, *Kanlı*, *Kıpçak*, *Karluk*, *Kalaç* ve *Ağaçeri* boylarının atalarıdır. *Oğuz*'un babasıyla yaptığı muharebede karşı safta yer alan amcalarının nesli ise şu boylarla devam eder:

1) *Herbirinin ayrı bir adı olan, zamanla Moğol adıyla anılmaya başlayan kavimler.*

2) *Kendilerine Moğol denilen fakat aslen Moğol olmayan bozkır kavimleri.*

3) *Asıl Moğollar.*

Asıl Moğollar kendi aralarında ikiye ayrılıyor:

a) *Ergenekonda türeyip her biri ayrı bir ad alarak oradan çıkan boylar.*

⁶⁶ *Reşîdeddîn, Câmîü't-Tevârih*, neşr. Rûşen & Mûsevî, c. I, s. 47-48; neşr. B. Kerîmî, cilt I, s. 29-30.

b) *Alankova'nın kocası Dobun Bayan'ın ölümünden sonra doğan üç çocuğundan dallanan kavimler. Bunlar da iki kısımdır:*

A) *Nirunlar*

B) *Kıyatlar.*

Kıyatlar da iki kısımdır:

I) *Kıyatlar*

II) *Kıyat Borçiginler. Cengiz Han'ın soyu bu kısımdan iner.*

Özetle verdiğimiz bu jenaolojinin yorumlanmasında birçok güçlkle karşılaşılıyor. Bu güçlüklerden ilki *Türk* kavimleriyle ne kastedildiğidir. Bütün *Türk* kavimlerinin atası olarak gösterilen *Yâfes*'ten dallanan halklar arasında ırk olarak *Türk* olmayan ve *Türkçe* konuşmayan halklar da mevcut olduğuna göre *Reşîd*, *Türk* kelimesini iki anlamda kullanıyor. Geniş anlamda dil ve ırka bakmasızın bütün bozkır halklarına *Türk* diyor, dar anlamda *Türk* ırkından olup *Türkçe* konuşan boyları *Oğuz*'un evlatları (24 *Oğuz* boyu) ve müttefikleri (6 *Türk* boyu) olarak diğerlerinden ayrı tutuyor. Müverrihin *Türk* tarihinin kadim devirlerini tarihî kaynaklar üzerinden takip etmediğini, bu konudaki bilgisinin büyük ölçüde şifahî yahut kısmen yazıya aktarılmış ananevî ve destanî rivayetler olduğunu biliyoruz. *Uygurları* ve *Uygurlardan* dallanan boyları jenaolojisinde *Oğuz*'un müttefikleri olarak tanıtan *Reşîd*; *Moğolları*, *Moğollaşmış* boyları, *Moğollar* ve *Moğollaşmış* boylarla yakınlığı bulunmayan diğer step halklarını *Oğuz*'un muhalifleri olarak tanıtır. *Celayirler*, *Tatarlar*, *Merkitler* gibi *Cengiz Han*'a düşmanlık eden kavimlerle *Kürlevüüt*, *Oryankit-i Bîşe* (*Orman Oryankitleri*), *Oyrat* gibi *Moğollara* boyun eğen boylar *Reşîd*'in tasnifinde *Moğol* olmayıp zamanla *Moğollaşan* boylar zümresine dahildir.⁶⁷ Bu *Moğollaşmış* boylar ve asıl *Moğollarla* münasebeti olmayan kavimler arasında *Reşîd*; *Kerayit*, *Nayman*, *Öngüt*, *Tangut*, *Bekrin* ve *Kırkızları* sayar. *Uygurlara* da bu başlık altında ikinci kez yer vermesi anlamlıdır. *Ergenekon*'a girip burada çoğalan boylar *Reşîd*'e göre asıl *Moğollar* olup bunların dışındaki boylara *Moğol* denilmesi mecazdır. *Reşîd*, asıl *Moğollar* arasında

⁶⁷ *Câmiü't-Tevârih*'e göre başlangıçta her birinin ayrı adı olan ve sonra kendilerine *Moğol* denilen boylar şunlardır: "*Celayirler*, *Sönitler*, *Tatarlar*, *Merkitler*, *Kürlüütler*, *Tarkutlar*, *Oyiratlar*, *Bargutlar*, *Koriler*, *Tölaslar*, *Tumatlar*, *Balagaçinler*, *Keremüçinler*, *Orasutlar*, *Talanguklar*, *Kestimler*, *Orman Oryankitleri*, *Kuriganlar*, *Sakayitler*." (Thackston, age, c. I, s. 37-60.)

Kongurat ve *Korulas* gibi *Türk* boylarını da sayar.⁶⁸ *Nirunları Ergenekon'*da çoğalıp oradan çıkan *Moğollar'*dan ayırdığı halde *Alankova'nın Korulas* boyundan olduğunu söyler. Şu halde *Reşîd'in* sınıflandırmasında asıl *Moğollar* başlığı altında yer alan birinci alt boy (*Dürlüğün Moğolları*) birçok *Türk* unsurundan oluştuğu gibi ikinci alt boyun dahi zümre bakımından *Türkçe* konuşan halklardan neşet ettiğini kabul etmek gerekir. Tasnifine esas olan *Türk* ve *Moğol* kaynaklarının verdiği bilgilerden bir terkibe ulaşmakta ve bunları birbiriyle telif etmekte zorlanan müellifin kafasının hayli karışık olduğu da anlaşılıyor. Zannederiz ki *Reşîd*, iddia olduğu gibi *Türklere* ait menkıbeleri *Moğollara* uyarlamak şeklinde bir işin peşine düşmüş değildir. Böyle olsaydı *Tebriz'de Kubilay Han'ın* sefiri sıfatıyla bulunan *Cengiz Han'ın* bavurçisi *Yürki'nin* oğlu *Polad* ve *Cengiz'in* torunu ilhan *Gazan* kendisini böyle yanlış bir teşebbüsten meneder, *Borçigin* ailesiyle ilişkisi olmayan rivayetleri kitabına dercetmesine müsaade etmezlerdi. *Reşîd'i Türk-Moğol* müşterek ananesini vücuda getirmeye iten sebep politik kaygılar ve olmayan bir tarihi hayalen inşa etmek değildir. Bu ananeyi vücuda getirirken iki şeyi göz önünde bulundurduğu düşünülebilir:

Birincisi *Türkler* ve *Moğollar* benzer hayat şartlarına sahip, müşterek ananeleri yaşatan uluslar olmuşlardır. Tarih boyunca *Türklerin* kurduğu devletlerde *Moğolların* ataları (*Proto Moğollar*), *Moğolların* kurduğu *Cengiz İmparatorluğu'nda* da *Türkler* yer almış; bu süreçte bazı *Türk* boyları *Moğollaşmış*, bazı *Moğol* boyları da *Türkleşmiş*; böylelikle iki ulusun tarih ve kaderleri birbirine karışmıştır. Örnek olmak üzere *Tobaları* teşkil eden boylar arasında *Proto Moğol* unsurların yanı sıra dörtte bir nisbetinde *Tiele Türkleri* de bulunmuş, *Kitanların* neredeyse yarısı *Uygur Türklerinden* oluşmuştur.⁶⁹ *Kırgızların Uygur* topraklarını

⁶⁸ *Câmiü't-Tevârih'e* göre *Ergenekon'*da çoğalıp oradan çıkan *Moğol* boyları şunlardır: “*Oryankitler, Konkuratlar, Urnavutlar, İkiresler, Ulkunutlar, Karanut ve Korulaslar, Elçiginler, Oriyatlar, Konkotanlar, Arulalar, Oriyat Kilunggutlar, Gelgenutlar, Kenigetler, Huşinler, Suldular, İldürginler, Bayautlar, ve Kingiyatlar.*” (Thackston, age, c. 1, s. 79-97.)

⁶⁹ *Duan Lianqin'in Shanghai'da* 2006 yılında neşredilen *The Dingling, the Gaoche, and the Tiele* adlı eserinin 109 ila 115. sayfalarından naklen Joo-Yup Lee, *The Historical Meaning of the Term Turk and the Nature of the Turkic Identity of the Chinggisid and Timurid Elites in Post-Mongol Central Asia, CAJ*, 2016, 1/2, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, s. 114.

istila ettikleri tarihte bazı *Uygur* boyları *Moğolların* kendilerinden neşet ettikleri *Şiveyeler* arasına iltica etmiş, *Şiveyelerle* ihtilat etmiş, dolayısıyla *Moğolların* ataları arasında *Türkçe* konuşan *Uygurlar* da var olmuştur.⁷⁰ *Moğol-Türk* müşterek menşe ananesini şiddetle tenkit edenlerin *Moğol* ve *Türk* anayurtlarının birbirinden kilometrelerce uzak olduğu, bu iki ulusun antropolojik hususiyetler ve ırkî evsaf bakımından, iktisadiyat ve kültür unsurları cihetiyle birbirinden ayrıldığı gibi hususlarda ileri sürdükleri deliller *Reşîd*'in tezini nakzeden şeyler olamaz. Zira bu anane bizce ırkî bir birliğe, en eski zamanlarda müşterek bir coğrafyada yaşayıp müşterek bir kültür vücuda getirmeye değil geç devirlerdeki karışma ve kaynaşmaya istinad etmektedir.

İkinci olarak *Kiyat Borçiginlerin* asıl *Moğollara* değil sonradan *Moğollaşmış* zümrelere mensubiyetini gösteren birçok karine vardır. Kurttan türediklerine dair rivayet, ailenin nesilden nesile muhafaza ettiği *Ergenekon*'dan çıkış ve demircilik geleneği, aile üyelerinin mavi gözlü açık tenli ve uzun boylu oluşları bu bağlamda zikredilebilir. *Reşîd*, *Kiyat Borçiginleri* asıl *Moğol* zümresine mensup bir kol olarak gösterse de bizce burada ipucu müverrihin *Türklük* ve *Moğolluğu* kesin çizgilerle ayırmamasıdır. *Moğollara Moğol Türkleri* diyen *Reşîd*'in *Cengizoğullarını Türk* saymadığını ve *Türklere* ait efsaneleri *Moğollara* uyarladığını söylemek yanlış bir iddia olacaktır. Nitekim o *Kereyit*, *Ongut* ve *Naymanları* da ne *Moğollaşmış* ne de aslen *Moğol* olan boylar arasına koyar. Halbuki en azından *Nayman* ve *Kereyitlerin* *Cengiz* asrında *Moğolca* konuştukları kat'îdir. Demek ki *Reşîd* tasnifini ırk ve dil üzerine inşa etmemiş, bazen siyasi, bazen kültürel unsurlara, bazen ittifak ve ihtilaflara, bazen yaşam şekillerine istinad etmiştir. Böyle olmasa *Oryankit-i Bîşe* dediği *Orman Moğollarını* asıl *Moğollar* kategorisinde değerlendirmemesinin bir açıklaması olamazdı:

این اقوام به اوریانکته
دیگر تعلق ندارند؛ و چون
پورتهای ایشان در بیشه ها
بوده این نام یافته اند و
هرگز خیمه و خرگاه نداشته و

⁷⁰ *Jiu Tang-shu*'dan naklen Joo-Yup Lee, *agm*, s. 114.

پوشش ایشان از پوست حیوانات
 بوده؛ و ایشان را گاو و
 گوسپند نبوده و گاو کوهی و
 میش کوهی و جور که مانند
 گوسپند کوهی است به جای گاو
 و گوسپند پرورده اند، و
 اوروغلامیشی کرده و شیر آن
 دوشیده و میخورده، و از آنچه
 کسی گوسپند نگاه دارد عظیم
 عیب داشتهاند، تا به حدی که
 اگر پدر یا مادر دختر را
 دشنام دادی گفתי ترا به کسی
 دهم که ترا از پس گوسپند باید
 رفتن و بغایت رنجیده چنانکه
 از غبن و غصه خود را می
 آویخته اند.

“Bu kavmin yani Orman Oryankitlerinin (Oryankit-i Bîşe) diğer Oryankitlerle bir münasebeti yoktur. Ormanlarda yaşadıkları için bu ismi almışlardır. Bunların çadır ve otağları yoktu, hayvan derileriyle örtünürlerdi. Öküzleri ve koyunları yoktu. Yabani öküz, yabani koç ve cür (antilop) denilen hayvanı tutup öküz ve koyun gibi besler, sütünü sağıp içerlerdi. Koyun besleyen kişiyi ayıplarlardı. Anne ve babalar kızlarını azarlarken ‘Seni koyun güttürecek birine vereceğim.’ derse kızları çok üzülür, kederden kendilerini asarlardı.

Yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere *Reşideddîn*, *Orman Oryankitlerini* asıl *Moğollar* zümresine dahil etmemekte onların yaşam tarzlarını esas almıştır. Yoksa ırk ve dil bakımından bu zümrenin diğer *Moğollarla* akraba olduğunda bir şüphe yoktur.

Câmiü't-Tevârih'e Göre Ergenekon

*Oğuz Kağan'*ı anlattıktan sonra nesebnâmesini ansızın kesen *Reşîd*, *Oğuz'*un soyundan gelen nesillerin binlerce yıl tahtta kaldıklarını söylese de *Ergenekon'*a kadar geçen uzun süreç hakkında bilgi vermez.⁷¹ *Reşîd'*in aktarımına göre iki bin yıl önce *Moğollarla* diğer *Türk* boyları arasına düşmanlık girer. Çıkan savaşta düşmanları *Moğollara* galip gelip onları öldürürler. Bu savaştan sadece *Nöküz* ve *Kıyan* adlı iki erkek ve isimleri anılmayan iki kadın sağ kalır. Bir patikanın yanında sadece tek geçidi olan kuytu bir vadiye sığınır. Böylece *Reşîd*, uzun bir fâsıladan sonra *Nöküz* ve *Kıyan* isimleriyle nesebnâmesine kaldığı yerden devam eder.⁷²

İngiliz müsteşriklerinden *Howorth*, *Nöküz* ve *Kıyan'*ın sığındığı *Ergenekon'*⁷³ ülkesinin *Rubruck'*un zikrettiği *Organum'*a yani *Issikköl'*ün münzevî vadisine tekabül ettiğini düşünüyor.⁷⁴ Yine onun zannınca *Nöküz* ve *Kıyan*, *Türk* kavminin iki büyük şubesini *Tukyu* ve *Uygurları* temsil eden sembolik şahıslardır. *Türk* ananesi zikri geçen bölgede teşekkül etmiş, *Moğol* hükümdar ailesinin *Türk* hakanlar neslinden neşet ettiğini *Moğollara* XIII. yüzyılda yazı ve kitâbet hocaları olan *Uygurlar* öğretmişlerdir.⁷⁵ Fevkalade tenkidî bir zekaya sahip olan *Reşîd*

⁷¹ Reşideddîn, *Câmiü't-Tevârih*, neşr. M. Rüşen & M. Müsevî , c. I, s. 62, 147; neşr. B. Kerîmî, c. I, s. 44, 113.

⁷² Reşideddîn , *Câmiü't-Tevârih*, neşr. Rüşen & Müsevî , c. I, 148; neşr. B. Kerîmî, c. I, s. 113.

⁷³ *Ergenekon* kelimesinin anlamı hakkında *Reşideddîn* şu açıklamayı yapar: “*Ma'nî-i kon kemer-i kûh bâşed ve ergene tond ya'nî kemerî tond*” = “*Kon 'dağ geçidi' ve tond 'sarp' demektir yani Ergenekon 'sarp dağ geçidi' anlamındadır.*” (*Câmiü't Tevârih*, neşr. Rüşen & Müsevî, c. I, s. 148.) *D. Yıldırım*, *Ergenekon'u 'özgürlük günü' ve O. Karatay 'kurtuluş yurdu'* anlamlarıyla karşılamışlardır. (Dursun Yıldırım, *Ergenekon Erkin Kün mü?, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, c. 45, 1997, s. 85-89; Osman Karatay, *Ergenekon Öncesindeki Felaket Hakkında Bir Tarihlendirme Denemesi, I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri, Afyonkarahisar*, 2009, s. 133.)

⁷⁴ *Ergenekon'*un nerede olduğuyla ilgili birbirinden farklı birçok görüş ileri sürülmüştür. *Prof. Dr. Necati Demir*, yakın zamanda yayımlanan eserinde *Ergenekon'*la alakalı muhtelif görüşleri aktarmaktadır. Biz konuyla ilgili yorumumuzu ileride *Çin* kaynaklarında *Reşîd'*in aktardığı rivayete paralel rivayeti değerlendirirken yapacağız. Konuyla ilgili olarak bkz. *Necati Demir, Bozkurt ve Ergenekon Destanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, (2021), s. 44-45.

⁷⁵ H. H. Howorth, *The Factitious Genealogies of the Mongol Rulers*, *JRAS*, Jul. 1908, s. 657-658.

de bu ananeye *Altan Debter*'de bulunduğu nesilleri eklemiştir. *Reşideddîn* ve takipçisi olan şark vakanüvisleri *Kıyan* ve *Nöküz*'ün birçok torunları olduğunu haber veriyorlar. Birinciler *Kıyat* ve ikinciler *Dürlüğün* adıyla anılmış, *Ergenekon*'da üremiş ve çoğalmışlar⁷⁶; boy ve oymaklara ayrılmışlar. *Ergenekon*'da uzun yıllar kalıp⁷⁷ birçok sürülere sahip olmuşlar. Bu zamanda tekrar eski yurtlarına dönmeye ve kapalı vadiden dışarı bir yol bulmaya karar vermişler. Orada bulunan demir yatağını eritmek üzere odunlar toplamışlar, böylece bir yol açılmış; *Ergenekon*'dan çıkmışlar.⁷⁸ *Câmiü't-Tevârîh*'i *Ravzati Üli'l Elbâb fî Tevârîhi'l Ekâbir ve'l Ensâb* adıyla özetleyen⁷⁹ *Fahreddîn Ebû Süleymân Dâvûd Benâketî*, *Moğol* hanlarının ve onlara tâbi beylerin *Ergenekon*'dan çıkış gününü her sene yıldönümünde örs üzerine bir parça demir koyup çekiçe döverek kutladıklarını yazıyor.⁸⁰

⁷⁶ *Reşideddîn*'in halefi ve öğrencisi *Hamdullâh el-Müstevfî* şöyle anlatır: "...Kara Han'ın *Oğuz Han* adında muvahhid bir oğlu vardı. Moğolların ecdadı ona *Oğuz Ata* derler. *Oğuz* bu halkın hükümdarı oldu. Onun ölümünden sonra bu bölge bin yıl boyunca *Yafes bin Nuh*'ün soyundan gelenlerce yönetildi. *Ferîdün*'ün döneminde *Ferîdün*'ün oğlu *Tur*, büyük bir ordunun başına geçip onlara karşı geldi. *Oğuz*'ün kabilesi mağlup edilip kılıçtan geçirildi. Sadece *Nöküz* ve *Kıyan* adında iki erkek sağ kaldı. Bunlar sığınacak yer aradılar. Eşleri de yanlarında olduğu halde ilerleyecek sağlam bir yolu bulunmayan (*yekrâh-ı saxt piş ne-dâşt*) dağlarla çevirili bir vadiye doğru kaçtılar. Orada yerleştiler, birçok çocukları oldu. Çok miktarda hayvanlara sahip olup zenginleştiler. Kabileler ve boylar onların soyundan türedi. Bu vadi Moğollar tarafından *Ergenekon* diye adlandırıldı. *Kıyan*'ın boyu *Kıyat*⁷⁶ diye, *Nöküz*'ün soyu *Dürlüğün* diye adlandırıldı. Şöhretleri *Ergenekon* dışında olanların şöhretinden daha fazla oldu..." (Hamdullâh Müstevfî, *age*, s. 562-563; M. Dobrovitz, *The Turco-Mongolian Tradition of Common Origin and the Historiography in Fifteenth Century Central Asia*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 47, no: 3, 1994, s. 271-272.)

⁷⁷ *Hamdullâh*'a göre iki yüz yıl ve birkaç sene sonra. (H. Müstevfî, *age*, s. 563.)

⁷⁸ *Ebülfazl*, *Ekbernâme*'de Moğolların *Ergenekon*'da iki bin sene kaldıklarını ve buradan *Nûşirevân* saltanatının sonlarında çıktığını bildiriyor:

احوال فرزندان قیان تا زمانی که در ارکنه قون بودند که در هزار سال تقریبی باشد بنظر در نیامده و همانا که دران زمان و مکان رسم نوشتن و خواندن نبوده باشد و بعد از سپری شدن دو هزار سال تخمینا در آخرهای زمان نوشیروان قیات و درلکین بجهت آنکه زمین ارکنه قونرا گنجایش این مردم نمانده بود اراده برآمدن کردند *The Akbarnamah by Abul Fazl Mubarakî Allami*, vol. I, Calcutta, 1877, s. 63; → İng. terc. H. Beveridge, *The Asiatic Society*, Calcutta, 1907, s. 175.

⁷⁹ M. Şemseddîn, *İslâm'da Târîh ve Müverrihler*, s. 316.

⁸⁰ "Uygur, Tibet ve Türk kavimlerinin feylesof, münecim ve müverrihleri şöylece anlattılar ki: *Nuh* peygamber aleyhisselâm, oğlu *Yâfesi* dağuya gönderdi. *Yâfes* orada

Reşideddîn'de, *Ergenekon*'dan çıkanların reis ve başbuğu olarak karşımıza *Börteçine* adlı bir serdar çıkar:

*“Doğru sözlü Türk müverrihler şöylece naklederler ki Moğol boylarının tamamı Ergenekon'a giden iki kişinin neslindedir. Aynı şekilde oradan çıkarken bazı lider ve önder boyların itibârlı reisleri Börteçine idi. Alankova'nın zevci Dobun Bayan ile daha birkaç boy onun neslinden idiler. Birçok zevcesi ve evladı vardı.”*⁸¹

Reşideddîn'in *Börteçino* hakkındaki yukarıdaki ifadelerinin *Moğolların* diğer yazılı kaynaklarında verilen bilgilerle uyum halinde olmadığı gözden kaçmıyor. Örnek olmak üzere *Moğolların Gizli Tarihi*, *Moğolların* efsanevi ilk cediti olarak tanıttığı *Borteçino*'yu yani

yerleşti, kendisine bölgenin kavimleri *Ebulce Han* dediler. Padişahlık rüsûm ve âdetini tesis eden *Dib Bakuy* adlı bir oğlu oldu. *Dib Bakuy*'un dört oğlundan en büyükleri olan *Gur Han* padişah olunca cediti *Nuh aleyhisselâmin* dininden dönüp putlara tapmaya başladılar. *Gur Han*'ın muvahhid ve dindar oğlu *Oğuz* babasıyla savaşıp onu öldürdü. Memleketi eline aldı, çıkıp bütün memleketleri fethetti. Ordusunu Türk boylarından teşkil etti, herbirine ayrı bir ad ve lakap verdi. Daha sonra oğullarından ve yakınlarından bir kavmi birçok askerle o zamanda *Moğolistan* denen doğu cihetine gönderdi. Kırk bin yıl sonra Çin imparatorlarından biri üzerlerine yürüdü, *Karamuren İrmağ'ı*'ni geçip bu kavmi katliâma tâbi tuttu, çocuk ve kadınlarını esir etti. İçlerinden *Nöküz* ve *Kıyan* adlı iki şahıs kızkardeşleriyle kaçıp *Ergenekon* denilen dağlık bölgeye geldiler. Urukları ile burada dört yüz yıl ikamet ettiler, sayıca çoğalıp birlikte çıkıp gitmeleri mümkün oldu. Dağın bir tarafında demir madeni vardı. *Körükler* yaptılar, odun ve kömür topladılar. Dağı erittiler, yol açıldı, bu dağlık alandan çıktılar. *Moğol* lafzı onların ve mecazen onlara benzeyenlerin ismidir. *Moğol* isminin ilk kullanılması onların zamanında olmuştur. *Moğol* boylarının *Ergenekon*'dan çıktıkları *Benklemiş*i adını verdikleri gün her sene törenlerle kutlarlar. Bu zamandan beri *Moğol* hükümdarlarına tâbi boylar için bu gece ateşe bir parça demir koymak, örs üzerinde çekiçle dövmek âdet oldu. Bu âdet günümüze kadar böylece sürüp geldi. Bundan sonra *Moğollar* iki kısma ayrıldı. Birinci kısım *Dürlüğün* *Moğolları* olup onlar *Ergenekon*'dan çıkan gürühtür. İkinci kısım *Nirun* *Moğolları* denir. Bunlar *Moğol* kavimlerinin serveri ve önderi olan *Dobun Bayan* ve *Alankova* şubesidir. *Cengiz Han* dahi bunların neslindedir.” [Benâketî, *Ravzat-i Üli'l Elbâb fî Ma'rifeti't Tevârîh ve'l Ensâb*, Tahran, 1348, s. 341-342.]

81

مورخان اترک صادق القول چنان تقریر می کنند که تمامت اقوام مغول از نسل ان دو شخص اند که در ارگنه قون رفته بودند و از آن جمله که از آنجا بیرون آمدند امپری معتبر بوده، مقدم و سرور بعضی اقوام، بوته چینه نام که دوبون بایان که شوهر الانقوا بود، و چند قوم دیگر از نسل وی اند، و خواتین و فرزندان بسیار داشته.

Bozkurt'u⁸² eşi *Goa Maral* (*Güzel Ahu*) ile birlikte zikreder. Bunlar bir denizi geçip *Onon Irmağı* kenarındaki *Burkan Kaldun Dağı*'nda yerleşiyorlar, burada oğulları *Bataçihan* doğuyor.⁸³ *Börteçino* ve *Goa Maral*'in hayvan mı yoksa hayvan adı taşıyan iki kişi mi olduğu noktasında metinde bir netlik yoktur. *Alman* âlimlerinden *Haenisch* birinci görüşe taraftar olduğu hâlde, eseri *Rusçaya* çeviren *Kozin* bunları şahıs adı olarak kabul eder. *Mythical Elements in the Secret History of Mongols* adlı makalesinde konuyu ele alan *R. Finch*'in de kesin bir hüküm vermekten çekindiği görülmektedir.⁸⁴ *Börteçino*'nun ve *Goa Maral*'in hayvan değil insan olarak tasvir edildikleri *Altan Tobci*'de⁸⁵ hikâye daha geriye götürülüyor; *Cengiz Han*'ın soyağacı *Hint* ve *Tibet* hükümdarlarına kadar dayandırılıyor.⁸⁶ *Sanang Seçen*'de de buna benzer bir nesebnâmeye rastlıyoruz:

“Dalay Subin Aru Altan Şiregetu adındaki Tibet hükümdarı, veziri Longnam tarafından haince öldürülür ve makamı gasbedilir. Bunun üzerine öldürülen hükümdarın

⁸² ‘*Börte çino*’ tamlamasındaki *börte* sıfatı *Moğolların Gizli Tarihi* üzerinde çalışan ilim adamları tarafından muhtelif şekillerde izah ve tefsir edilmiştir. *Naka*, *Kozin*, *Murakami*, *Even* ve *Pope* bu kelimeyi mavi; *Mostaert* ve *Cleaves* mavimsi; *Ligeti*, *de Rachewiltz*, *Taube* mavi-gri, *Haenisch*, *Pankratov*, *Wei*, *Ozawa*, *Kaluzynsky* gri, *Grousset* gri ve gri-mavi; *Paladii* kahverengi; *Gaadamba* gri-alacalı mavi, *Vietze* ise alacalı diye açıklamışlardır. *Oğuz Kağan Destanı*'nda geçen ve ‘*börteçino*’nun *Türkçe* özdeşi olarak düşünülebilecek ‘*kökböri*’ kombinasyonunu *Rıza Nur* ‘*bozkurt*’ diye tercüme eder. Bu çeviri, kelimenin semavî-kutsî yönünü yansıtmayacağı gerekçesiyle *gri* diye tercümesini uygun görmeyen *P. Pelliot* tarafından da tasvip olunmuştur. Şu halde *Börteçino*'yu *Türkçe bozkurt* sözüyle karşılamak daha doğrudur. Bkz. *Igor de Rachewiltz*, *A Note on the Word Börte in the Secret History of the Mongols*, *East Asian History*, sayı: 13/14, June-December 1999, s. 153-155; Dr. *Rıza Nur*, *Oughouz-Namé*, İskenderiye, 1928, s. 60; *Paul Pelliot*, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, TDK, Ankara, 1995, s. 43.

⁸³ *R. Finch*, *age*, s. 21.

⁸⁴ *A. N. Kurat*, *agm*, s. 346-348; *R. Finch*, *age*, s. 23.

⁸⁵ *T. Gülensoy*, *Moğolların Gizli Tarihi*, *Altan Topçi*, *Defter-i Çingiz-nâme*, *Cengiz-nâme ve Anonim Şibanî-nâme'ye Göre Cengiz Hân'ın Soy Kütüğü*, *Turkish Studies*, c. II, sayı: 2 (1), İstanbul, 2007, s. 259; aynı yazar, *Altan Topçi*, TTK Belleten, cilt: XXXVIII, Ekim 1974, sayı: 152, s. 600.

⁸⁶ *Roger Finch*, *age*, s. 21-22; *C. Bawden*, *The Mongol Chronicle Altan Tobci*, 1955, s. 112 vd; *Rolf A. Stein*, *La Civilisation Tibetain*, Paris, (1981), s. 9.

üç oğlu firar ederler. Şivagoçi adındaki büyük oğlu Ngangbo ülkesine hicret eder. İkinci oğlu Boraçi, Bubo memleketine çekilir, küçük oğlu Börteçino ise Gongbo'ya gider. Gongbo'da çok durmaz, Goa Maral adındaki dilber kızla evlenip Gongboları terk eder. Bir müddet Tenggez havalisinde yerleşip bir daha yola çıkar. Nihayet Burkan Kaldun dağlarına yakın Baykal Gölü'ne ulaşır. Orada Bede kavmine rastlar. Bedeliler ona seyahatten maksadının ne olduğunu sorarlar ve bilahare onun büyük Hint hükümdarı Olana Ergüdeksen Han ve Tibetli Tul Esen'in soyundan geldiğini anlayıp derhal aralarında müzakere ederler: 'Bu delikanlı yüce bir sülaleye mensup bulunuyor. Bizim de büyüğümüz ve reisimiz yok. Haydi buna biat ve itaat edelim' diye karar alırlar.⁸⁷

Altan Topçi ve Sanang Seçen rivayetlerinde Börteçino hakkında söylenenler Moğolların Lamaizm'i kabullerinden sonraki bir döneme ait olmak dolayısıyla Cengiz hanedanının mitik tarihini Tibet hükümdarlarına oradan da Buda Sakyamuni'ye bağlamak teşebbüsünden başka bir şey değildir ve Lamaist rahiplerin bir icadı olmalıdır. Moğol rivayetlerinde ve bugün elimizde olmayan Altan Debter adlı kitapta Börteçino öncesine ait muhtemelen tek satır bile bulamayan Reşîd'in Moğolları Türklükle, hem Türkleri hem Moğolları Yâfes'le ilişkilendirmesi ve İslamî jenaoloji içinde konumlandırması gibi Altan Topçi müellifi ile Sanang Seçen de Cengiz'in soyunu Tibet hükümdar ailesiyle ilişkilendirmişler ve fiktif bir nesebnâme kurgulamışlardır. Altan Topçi ile Sanang Seçen'in Börteçino'yu Tibet prensi yapmalarına mukabil Reşîdeddîn'in onu Ergenekon kumandanı şeklinde tasvir etmesi, Tibet ve Türk rivayetlerinin Cengiz ailesinin muhafaza ettikleri anane ile meczolunmasından kaynaklanan bir bulanıklıktır. Bizce bu ananenin berrak ve aslî şekline en yakın rivayet Yüençaoiş'i'de yer alıyor ve belki bu dahi zamanla tahrife uğramış sonraki dönemlere ait bir şekil olarak karşımıza çıkıyor. Tahrif olunmamış ilk şekil ise, Klapproth ve Howorth'un da tahmin ettikleri üzere herhalde Göktürklerin menşe efsanesinden başka bir şey değildir. Bu efsaneye göre;

⁸⁷ Julius Klapproth, *Tableaux Historique de l'Asie*, Librairie de Ponthieu, Paris, 1826, s. 157-158.

“Çinliler’in Si-Hai dedikleri ‘Batı Denizi’ sahillerini yurt tutmuş olan Tukeyuların ataları komşu hükümdarlardan biri tarafından katliama tâbi tutulurlar. Katliamdan yalnız on yaşında bir çocuk sağ kalır. Biçarenin elleri, ayakları kesilir; cesedi bir bataklığa atılır. Orada ölmek üzereyken bir dişi kurt zuhur eder, kendisine bir miktar et getirir. Her gün gelip bu şekilde çocuğu besler. Yaraları iyileşen çocuk, yaşı ilerleyince kurtla ilişkiye girer. Kurt hamile kalır. Atalarını öldüren hükümdar bir süre sonra bu çocuğun sağ kaldığını haber alıp çocuğu öldürmek üzere bir adamını oraya gönderir. Adam, bataklığa geldiği zaman çocuğun yanında bir kurt bulunduğunu görüp şaşırır. Her ikisini de öldürmek ister, fakat bir mabud onları korur. Kurt çocuğu sırtlar, birlikte ‘Batı Denizi’nin doğu tarafına geçer, orada Kao-tchang’ın (Kao-çang) yani Uygur yurdunun kuzeybatısına düşen dağlardan birindeki mağaraya çekilirler. Mağaranın arkasında iki yüz li yani yirmi fersah genişliğinde verimli bir ova bulunmaktadır. Ovanın her tarafı yalçın kayalarla kaplıdır. Kurt burada oğlandan on çocuk doğurur. Bunlardan biri aile ismi olan Asena yani kurt adını alır. Çocuklar büyüdükleri zaman mağaradan çıkar, civardaki oymaklardan birer kız kaçıırır, herbiri birini alarak evlenirler. Birkaç batın geçtikten sonra sayıları artar, içlerinden A-hien-che (Ahiyense) adlı birisi başlarına geçerek onları mağaradan çıkarır. Kin-şan Dağlarına giderek orayı yurt tutarlar. Cücen Tatarlarına tâbi olur, Cücenler için demir işlemeye başlarlar. Buldukları yerdeki tepelerden biri takke şeklinde olduğundan kendilerine bu anlamda Tukeyu adını verir, asıllarını göstermek üzere mızraklarının ucuna bir kurt başı takmayı âdet edinirler.”⁸⁸

⁸⁸ Stanislas Julien, *Document Historique sur les Tou-kioüe (Turcs)*, JA, 1864, seri VI, c. III, s. 326-327; Türkçe terc. → *Tukeyulara Dâir Vesikalar, Dârülfünûn Ed. Fakültesi Mecmûası*, çev. N. Âsım, 1927, V. cilt, sayı: 4-5, s. 366-367; M. Şemseddin, *Mufassal Türk Târihi*, c. IV, s. 5; J. Klaproth, *Mémoires Relatifs a l’Asie*, Librairie Orientale, Paris, 1824, c. I, s. 192-193; H. Howorth, *The Factitious Genealogies of the Mongol Rulers*, JRAS, Jul. 1908, s. 647; Bahaeddin Ögel, *Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar*, TTK Belleten, sayı: XXI, 1957, s. 84-86; A. N. Kurat, *Göktürk Kağanlığı*, Ankara Üni. DTCF Dergisi, X, 1-2,

Ergenekon'u *Türklere* ait bir efsane olarak kaydeden Çin kaynaklarının rivayeti⁸⁹ *Moğol* rivayetinden bilhassa iki bakımdan ayrılıyor:

a) *Reşîdeddîn*, *Altan Topçı* ve *Sanang Seçen*'de zikri geçen *Börteçino* yani *Bozkurt* bir insandır, halbuki Çin kaynaklarında bahsi geçen kurt bir hayvandır. *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki *Borteçino* bir hayvan olarak tefsir edilmişse de erkektir, halbuki *Sui-shu*'daki rivayette kurt dişidir.

b) *Reşîdeddîn*, *Borteçino*'yu *Ergenekon*'dan çıkışta zikrediyor, halbuki *Sui-shu*'da katliamdan kurtulan çocuk ile eşi olan kurt *Ergenekon*'a birlikte giriyorlar.

Bu farklılıklara rağmen *Gizli Tarih*'te, *Reşîd*'te ve *Sanang Seçen*'de zikri geçen *Börteçino*'nun *Türk* destanındaki dişi kurttan bozma olduğunu kati bir surette iddia edebiliriz, *Goa Maral* ise hikâyeye sonradan eklenmiş bir mütemmimden başka bir şey değildir. *Gizli Tarih*, *Borteçino*'nun bir denizi geçerek *Burkan Kaldun Dağı*'na ulaştığını naklediyor ve bu denizden adını zikretmeksizin sadece *Tengiss* diye bahsediyor. *Orta Asya*'nın büyük göllerinden biri olduğu anlaşılan bu *Tengiss*'in neden *Moğolca* 'nor' (göl) kelimesiyle değil de *Türkçe* 'tengiz' (deniz) kelimesiyle anlatıldığı, üzerinde durulup düşünülmesi gereken bir husustur. Her iki hikâyede de kurt, ötesine geçtiği bir gölün yakınında yaşıyor, ilk sığındığı yeri terkettiğinde doğuya yahut kuzeydoğuya doğru gidiyor. Her iki hikâyede de bir dağa ulaşıyor ve orada evladı yahut evlatları oluyor. *Türk* ve *Moğol* rivayetlerini mukâyese eden *Klaproth* bu rivayetin *Moğollarca* sahiplenilmesini *Moğol* hükümdar hanedanının *Göktürklerden* olmasıyla izah edip şöyle der:

"Tout cela porte à croire que la famille de Tchinghiz khan descendait des khans des Thou khiu. Ce qui n'est pas

Mart-Haziran 1952, s. 520; M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 55-56.

⁸⁹ Çin kaynaklarında *Göktürklerin* kökeni ile ilgili iki farklı rivayet daha bulunmaktadır. Burada sadece birini aktarmamız demircilik ananesinin sadece bu rivayette yer alması dolayısıyladır. Diğer iki rivayetin tercüme ve yorumu için bkz. Stanislas Julien, *agm*, s. 327-329; Türkçe terc. → s. 367; M. Şemseddîn, *age*, c. IV, s. 6-7; Liu Mau-Tsai, *Doğu Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019, s. 14-16; Bahaeddin Ögel, *agm*, s. 84, 86-88; A. Taşağıl, *Gök-Türkler*, TTK, Ankara, 2018, s. 14-15; P. Golden, *The Ethnogenic Tales of the Turks. The Medieval History Journal*, 2018, 21, 2, s. 300 vd.

impossible, puisque ces derniers possédèrent tout le pays situé entre la Sibérie et la Chine. Ils furent donc vraisemblablement pendant quelques siècles, les maîtres des Mongols, auxquels ils peuvent avoir donné des princes de leur sang..."

"...Bütün bunlar Cengiz'in Tukyü hanları neslinden indiğine inanmamızı sağlar. Bu imkansız değildir, zira Tukyular Sibiryaya ile Çin arasındaki tüm ülkelere hükmetmişler; binaenaleyh birkaç asır boyunca Moğolların kendi kanlarından prensler verebilmeleri muhtemel efendileri olmuşlardır..."⁹⁰

Son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik araştırmaların sonuçları bize *Ergenekon*'un gerçekleştiği tarihin hangi zaman aralığında aranması gerektiğine dair güçlü veriler sunmuştur. Bu verilere göre milattan sonra I. ve II. yüzyıllarda *Hiyungnu* hakimiyetine giren *Altay Dağları* mıntıkasında demir üretim faaliyetleri başlamış, söz konusu faaliyetlerin zirve noktasına ulaşması ise *Asya* içlerinde yeni bir dalgalanmanın vücuda geldiği IV. ve VI. yüzyıllar arasında olmuştur.⁹¹ *Bu tarihte Altaylar* demirin elde edilmesi ve demirden harp gereçleri ve hane eşyası imali noktasında çok mühim bir merkez haline gelir, *serbest döküm tekniği* (İng. *free forging*) kullanılarak üretilen eşya ve âletler dahildeki ihtiyacı temin maksadından başka milletlerarası ticaret ve ihracat için de önem arz etmeye başlar.⁹² Birinci bin yılın ikinci yarısı boyunca *Altayların* göçebe *Türk* boyları arasındaki hakimiyet mücadelelerinde câzibe merkezi olma vasfını muhafaza etmesi, aynı göçebe boyların hakimiyet sahaları olan *Gobi*, *Moğolistan* ve *Ordos* gibi stratejik merkezlerde demir madeninin bulunmamasıyla açıklanmalıdır.⁹³ Zira *Altaylar*'daki demir metalürjisi esasen *Güneydoğu Altaylardaki* zengin demir yataklarına dayanmaktaydı.

⁹⁰ J. Klaproth, *Mémoires Relatifs à l'Asie*, c. I, s. 193-194.

⁹¹ Evgeny V. Vodsayov ve arkadaşları, *Large-scale Mining and Smelting of Specularite Ores in the Altai Mountains During the 1st Millennium AD*, *Journal of Archaeological Science*, Aug. 2022, s. 31-32.

⁹² Nikolai M. Ziniakov, *Ferrous Metallurgy and Blacksmith Production of the Altay Turks in the Sixth to Tenth Centuries A.D.*, *Arctic Anthropology*, Vol. 25, No. 2, 1988, s. 99.

⁹³ Nikolai M. Ziniakov, *agm*, s. 84-86.

Türkoloji araştırmalarının henüz emekleme safhasında olduğu bir sırada, *Orhun Âbideleri*'nin ve *Turfan* metinlerinin keşfi ve neşrinden yüz küsur sene önce Çin, Latin ve Arap kaynaklarından yaptığı okumalarla Türk tarihinin temel çatısını kuran Fransız bilgini Joseph de Guignes, *Histoire Générale Des Huns, Des Turcs, Des Mongols et Des Autres Tartares Occidentaux* adlı kült eserinde Çin kaynaklarından şu bilgiyi aktarmıştı: “Goei Tatarları hükümdarı Tai-vu-ti, Pin-leang’da hükümlan olan Hiyungnu neslinden Tsiye-kiyu-şi ailesini mahvettiğinde bunlardan beş yüz aile kuzeybatı taraflarına kaçmış ve Juan Juanlara tâbi olmuşlar. Onlar da kendilerini Altay dağlarına göndererek orada iskân etmişler. Bu Hun kolonisi burada demir aletler imaliyle meşgul olmuşlar.”⁹⁴ De Guignes’ten takriben iki yüz elli sene sonra yapılan arkeolojik keşifler Fransız bilginin tarihî kaynaklara istinaden verdiği bilgileri doğrulamış, *Altayların* güneydoğusunun IV. asırdan sonra demir işlemeyi bilen *Hiyungnu Türkleri* tarafından bir metalürji merkezi haline sokulduğunu ispat etmiştir. Bizim kanaatimizce *Ergenekon* için tek bir sınırlı alan tayin etme çabası gereksizdir. Zira *Ergenekon* tarihî bir gerçeklik değil, tarihî gerçekliğe istinad eden bir destandır. Şu halde *Ergenekon*’un *Altaylar*’ın güneydoğusundaki geniş bir sahanın destandaki izdüşümü olduğunu savunmak kanaatimizce daha doğru olacaktır. Zaman aralığına gelince her ne kadar *Reşid* bir süre vermiyorsa da *Ebülgâzî*, *Ergenekon* mültecilerinin burada dört yüz elli sene kaldıklarından bahsetmektedir. *Hiyungnu Devleti*’nin milattan sonra 94 yılında yıkıldığı ve *Göktürk İmparatorluğu*’nun 545 yılında kurulduğu dikkate alınırsa arada geçen sürenin tam 451 sene olduğu görülür.⁹⁵ Buradan hareketle destan metninin tarihî gerçeklikle tamı tamına uyduğuna söyleyebiliriz.

Cengiz Han’ın Soyu, Demirciliğine Dair Anane ve Bu Ananenin Ergenekon ile Münasebeti

⁹⁴ De Guignes, *Histoire Générale Des Huns, Des Turcs, Des Mongols et Des Autres Tartares Occidentaux*, Paris, 1756, c. I, kısım II, 370-371; Osm. terc. → *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, çev. H. Câhid, Tanin Matbaası, İstanbul, 1923, c. II, s. 270-271.

⁹⁵ *Biçürin*, *Hiyungnu Devleti*’nin yıkılışı için 92 ve *Göktürk Devleti*’nin kuruluşu için 552 tarihini vermektedir. Bu da 460 sene yapar. (*Eski Zamanlarda Orta Asya’da Yaşayan Milletlere Ait Bilgiler Dergisi*, çev. M. E. Resulzade, s. 122.)

Reşideddîn'in ve takipçisi olan müverrihlerin bildirdiğine göre *Ergenekon*'dan çıkarken *Moğolların* başında bulunan reislerinin yani *Borteçino*'nun soyu kendisinden sonra şöylece devam etmiş: *Taçi Kıyan, Tamaç, Kiçi Mergen, Kuçum Bugrul, Yeke Nidun, Sam Soçi, Hali Kaçu, Dobun Bayan*.

Dobun Bayan, Korulas kabilesinden *Alankova* ile evlenmiş. *Bulkunut* ve *Bukunut* adında iki erkek çocukları olmuş. Sonrasında *Dobun Bayan* ölmüş ve *Alankova* genç yaşında dul kalmış. Epey zaman sonra çadırına bir seher vakti giren nuranî bir şey *Alankova*'ya nüfuz edip onu hamile bırakmış. *Dobun Bayan*'ın kardeşleri bu çirkin durumun aslını sorup kendisini tehdit ettiklerinde *Alankova* herşeyi olduğu gibi anlatmış. Her gece beyaz yüzlü, şehla gözlü bir adamın gelip seher vakti gittiğini söylemiş, yakın vakitte de doğuracağını bildirmiş. Halk *Alankova*'ya inanmışlarsa da durumu teyit etmek için nöbet tutup bu olağanüstü hâli bizzat görmüşler. *Alankova; Bukun Katgin, Bukur Salci* ve *Boduncar* adında üç oğul doğurmuş, *Cengiz* bu üç kardeşten sonuncusunun neslinden imiş.⁹⁶ Mümtaz vasıflara sahip olan bu soya *Nirunlar* yani *Işık Oğulları* denilmiş.⁹⁷ *Reşideddîn, Nirunların* ağabeyleri olan *Dürlüginlere* üstünlüğünü anlatırken "*Dürlüginlere nispetle Nirunlar ağaca nispetle meyve ve istiridyeye nispetle inci gibidirler.*" diyor.⁹⁸ Aile olağanüstü pederlerinin mavi gözleri dolayısıyla *Borçigin* adını da almış. *Ebülgâzi Bahadır Han, Moğolların* açık mavi gözleri olan kişiye *Borçigin* dediklerini haber veriyor. *Ordos* prensi *Sanang Seçen*'in *Moğollara 'Koke Mongol'* yani '*Gök Moğollar*' demesinin sebebi de herhalde budur.⁹⁹ Sarı saçlı ve mavi gözlülük *Borçigin* ailesinin tüm üyelerinde müşterek bir hususiyet olduğundan *Toluy*'un oğlu *Kubilay*'ın

⁹⁶ E. Blochet, *De l'Influence de la Religion Mazdéenne sur les Croyances des Peuples Turc, Revue de l'Histoire des Religions*, Paris, 1898, s. 57-58; → Türkçe ter. K. M. Fuâd, *Mazdeizmin Türk Kavimlerinin İtikâdları Üzerindeki Tesiri, Millî Tettebular Mecmûası*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1331, s. 155-157; M. Şemseddin, *Mufassal Türk Tarihi*, c. I, s. 140; *Ebülgâzi Bahadır Han, Türk Şeceresi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1925, s. 63-65.

⁹⁷ *Finch*, bu mucizevî doğumu *Borçigin* kabilesi ve *Cengiz Han*'ın yönetim hakkının semavî ve ilahî olduğu iddiâsını tasdik eden bir unsur olarak önemli görmektedir. Bkz. *Finch, age*, s. 29.

⁹⁸ H. H. Howorth, *age*, s. 37.

⁹⁹ H. H. Howorth, *age*, s. 37.

doğumunda onun esmer ve kara gözlü olduğunu gören dedesi *Cengiz Han* hayrete düşmüş.¹⁰⁰

Alankova efsanesinin esasen bir hakikate temas ettiğini dile getiren *Grumm Grzhimailo*, *Borçiginlerin* mavi gözlü oluşunu *Cengiz*'in yaşadığı asırda *Baykal Gölü*'nün doğusunda ve kuzey *Halha*'da hâlen *Tinglinglerin* varlığıyla açıklıyor, *Kitanlar* arasında dahi sarışın unsurun yaygın olduğunu eklemeyi de ihmal etmiyor.¹⁰¹ *Çinlilerce Hoeiho* diye adlandırılan *Uygur Türklerinin Hiungnu* camiasının en kesîf bir kütlesi olan *Tiele Türklerinden* bir boy oldukları, zamanla diğer boylar içinde temayüz ettikleri ve onlara reis oldukları, siyasi bir adlandırma şeklinde adlarını diğer boylara benimsettikleri, böylece *Tokuz Oğuz* yani *dokuz kabilenin* Uygur ismi altında bir konfederasyon teşkil ettikleri öteden beri bilinen bir keyfiyettir. *Moğol* ismi de aynı *Uygur* ismi gibi sonraları siyasi bir mahiyet kazanıp *Türk-Moğol* imparatorluğuna alem olsa da¹⁰² *Cengiz Han*'ın zuhuru ve devletini kurmasından önce *Moğolistan* ve *Çungarya* kavimleri içinde sadece bir boyun adı olarak geçiyor,¹⁰³ bu

¹⁰⁰ D'Ohsson, *age*, c. II, s. 475; Grumm-Grzhimailo, *Zapadnaya Mongoliya i Uryankhaiskii Krai*, Leningrad, 1926, c. II, s. 402-403.

¹⁰¹ Grumm-Grzhimailo, *age*, c. II, s. 402-403.

¹⁰² *Moğolların* konargöçerlerden sadece bir boy olduğu bilgisini veren *Reşîdeddîn*, zamanla tüm bozkır göçebeleri ve hatta *Cengiz İmparatorluğu*'na tâbi yerleşik halklar için *Moğol* adının alem hâline geldiğini şöyle anlatır:

“*Moğollar kadîm zamanlarda göçebe Türklerden bir boy idiler. Kendileri için Rabbânî bir inâyet tecellî edip bu sır Cengiz Hân ve uruğunun Moğollardan olmasını sağladı, onlardan birçok şubeler meydana geldi. Husûsen Alonkova zamanından bugüne kadar üç yüz yıla yakın bir zaman geçti ve Nirunlar denilen birçok boy peydâ oldu. İtibâr ve azamet sahibi bu kavimlerin cümlesi Moğol diye bilindi. Bu zamanda diğer kavimlere Moğol denmezdi. Çünkü şekil, sûret, lakap, lehçe, anane, âdet ve şive bakımından birbirleriyle yakınlıkları bulunsa da eski zamanlarda lehçeleri ve âdetleri bakımından bir miktar farklı idiler. Bu zamanda iş öyle bir yere vardı ki Hatay, Cürce, Nikiyas, Uygur, Kıpçak, Türkmen, Karluk, Kalaç halkları ile esirlere, Moğollar arasında yetişen Acem kavimlerine Moğol dendi. Bu cemaat de makam ve mevkileri için bunda maslahat gördüklerinden kendilerine Moğol derler.*” (Reşîdeddîn, *Câmîü't-Tevârîh*, neşr. Rûşen & Mûsevî, c. I, s. 78.)

¹⁰³ *Reşîdeddîn*; *Moğol* sözünün *fürûmânde* (yorgun, bitkin, şaşkın) ve *sâde-dil* (saf, bön) anlamına geldiğini söylüyorsa da *Schmidt* bu sözün *mong* sözünden türemiş olduğunu iddia etmekte ve *Schott* kelimeyi *cesur*, *yiğit*, *gözü pek* şeklinde anlamlandırmaktadır. 618-907 yılları arasında *Çin*'de hüküm süren *Tang Sülalesi Resmi Tarihi*'nde (*Tang-şu*) *Moğol* adı *Mongu* imlasıyla kaydedilirken 979-984 yılları arasında

boyun mensup bulunduğu ana kitle ise aynı tarihlerde *Şivey (Shi wei)* umumi adıyla tanınıyor.¹⁰⁴ *Kuzey ve Güney Şiveyleri* diye ikiye ayrılan ve kuzeylileri 24, güneylileri 9 boydan müteşekkil bulunan bu kavimler grubu; gerek yaşayış, gerek anane ve gerek medeniyet bakımından Türkçe konuşan zümrelerden ayrılıyor, *Proto Moğolca* denilen lehçeleri konuşuyorlar. *Howorth, Moğol* ulusunun milli sembolü olan dokuz beyaz sığır kuyruğundan mamul tuğun *Şiveylerin* kuzeyli dokuz boyunu temsil ettiğini ve bunların *Borçiginlere* bağlı boylar olduğunu tahmin etmektedir. Sözün burasında *Çinlilerin* aynı tarihlerde *Moğolistan* kavimlerini *Ta-ta* yani *Tatar* adıyla da adlandırdıklarını söylememiz gerekir. *Şivey* ve *Tatar* kelimeleri *Çinlilerce Moğolistan* kavimleri için birbiri yerine kullanılmış tabirler olsa da mevzunun asıl karışık noktası *Şivey* tabirinin bugünkü anladığımız anlamda *Moğolların* atası olan zümreleri ifade etmesine mukabil *Tatar* tabirinin hem bununla eşdeğer bir anlama hem de daha farklı bazı anlamlara sahip olduğudur. Etnoğrafleri hayli karmaşık olan *Çinliler, Visdelou'nun* da belirttiği gibi *Tatar* tabirini üç farklı anlamda kullanıyorlar:

1- Bütün kuzeyli komşularına bu ismi veriyorlar ki bu noktada etnik bir ayırım söz konusu olmuyor.

2- *Moğolistan* ve *Çungarya* kavimlerinin bütününden bu isimle bahsediyorlar; bu takdirde de bu kavimlerin hangilerinin o tarihte *Türkçe* ve hangilerinin *Moğolca* konuştuklarını ve hangilerinin aslen *Türk* olup *Moğollaşmış*, yahut aslen *Moğol* olup *Türkleşmiş* bulduklarını tespit hayli müşkül oluyor. Nitekim *Naymanlar* gibi bazı boyların aslen

yazılmış *Hoanyuki* adlı topografya kitabında *Moğolların Şiveylerden* oldukları zikrediliyor. *Kitan* hanedanı tarihçisi *Ye Lung Li'nin* 1180 yılında yazdığı eserinde de *Mançurya'nın* kuzeybatısındaki *Mongkuli* boyuna atıf vardır. *Schott'tan* öğrendiğimiz bu bilgiler *Cengiz Han'dan* önce Moğol adının *Şiveylerden* sadece bir boyun adı olduğunu göstermekte ve *Ordos prensi Sanang Seçen'in* Moğollara bu adın *Cengiz Han* tarafından vermiş olduğu yolundaki rivayetinin asılsız olduğunu ispat etmektedir. (Klaproth, *Mémoires Relatifs de l'Asie*, c. I, s. 182-185; H. H. Howorth, *age*, c. I, s. 27; M. Şemseddin, *age*, c. I, s. 133.)

¹⁰⁴ H. H. Howorth, *age*, aynı yer.

Türk olup bilahare *Moğollaştıkları* ve *Moğolca* konuşan gruplar arasına dahil oldukları bilinmektedir.¹⁰⁵

3- Son olarak *Çinliler*, *Tunguz* kavminin hususi bir kolu olan *Mohoları* ifade etmekte *Tatar* kelimesini kullanıyorlar.¹⁰⁶ *Kitanların* hücumuyla onlara tâbi olan kısımlarından ve doğuda *Pohai'*ya çekilenlerinden sarfinazar bu kavmin *İnşan Dağlarında Şato Türkleriyle* ihtilat ettiklerini bilmekteyiz. Şu hâlde *Moğol* kelimesi, etnik bir tabir olarak *Cengiz* öncesinde *Moğolistan* kavimlerini şümülünde bulunduracak bir tabir olmadığı gibi *Şivey* tabiri dahi böyle bir kapsayıcılığa sahip değildir. *Tatar* tabiri ise bazen etnik fark gözetilmeden tüm kuzeyli göçebeleri, bazen *Proto Moğolları* da içine alan şümüllü tabir, bazen de hususi bir isimlendirme olarak arzı endam ediyor. Meselenin başka bir karmaşık yönü *Moğolistan* kavimlerinin söz konusu tarihlerde homojen olmamaları. Örnek olmak üzere *Kitanların* en az yarısı *Uygur Türklerindedir*; halbuki *Kitanlar*, *Şivey* zümrelerine mensuptular.

Sözümüze geri dönecek olursak *Tatar* umumi adlandırmasıyla anılan ve *Çin* vekâyinâmelerinde;

- 1) *En eski kabileler*,
- 2) *Vahşî Tatarlar*,
- 3) *Kara Tatarlar*,
- 4) *Ak Tatarlar*¹⁰⁷ şeklinde bir tasnife tâbi tutulan kavimlerin sadece

Moğolca konuşan *Şiveylerden* meydana geldiğini söylemek mümkün değildir. Bu tasnifte birinciler hakkında mütalaa yürütecek durumda

¹⁰⁵ *Nayman* hanı *İnanç Bilge* ile oğulları *Tay Buku* ve *Buyuruk*'un, yine metbûları olan *Sayrak Kuksu* ve *Ede Tukluk*'un isimleri bu boya mensup kişilerin *Türkçe* adlar taşıdıklarını gösteriyor. *Naymanların Moğollaşmış Türkler* olmadıkları, bilakis XIII. yüzyılda hâlen Türklüklerini korudukları yönünde yorumlar da bulunmaktadır ki *Japon* Türkolog *S. Murayama* da bu görüşü temsil eder. Konu hakkında bkz. H. H. Howorth, *age*, c. I, s. 20; N. A. Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 53; S. Murayama, *Sind Die Naiman Türken oder Mongolen*, CAJ, c. IV, no: 3, 1959, s. 188-198; → Türkçe ter. *Naymanlar Türk mü Moğol mu?*, çev. A. Y. Oğuz, *ETÜ SBE Dergisi*, sayı: 12, Nisan 2021, s. 122-132; A. İnan, *Nayman Boyunun Soyu Meselesi*, TTK Belleten, c. XXIV, sayı: 96, Ekim 1960, s. 539-545.

¹⁰⁶ *Visdelou*, *Bibliothèque Orientale ou Dictionnaire Universel*, c. II, s. 147; H. H. Howorth, *age*, c. I, s. 701-702.

¹⁰⁷ *Yeni Vekâyinâmeler*'den naklen W. Eberhard, *Ongutlar Hakkında Mülâhazalar*, TTK Belleten, sayı: 32, 1944, s. 585.

olmadığımız halde herhalde ikincilerin ormanda ve üçüncülerin stepte yaşayan *Kuzey Şivey* boyları olduğunu tahmin edebiliriz. Sonuncuları olan ve *Ongutlar* da denilen *Ak Tatarlar* ise *Batı Göktürklerin* bir kolu olan *Şatolarla* karışmış boylardan olup¹⁰⁸ idareci zümreleri ve hükümdarları *Şatolardandı*. *Çin* hanedan tarihlerinin özeti olan *Tong Kien Kang Mu* adlı eserde 808 yılı olayları anlatılırken *Şato Türklerinin Puleyhay Gölü'nün doğusunu, Kinpoşan Dağ'nın güneyini ve isimlerini aldıkları Şato Çayı civarını yurt tutmuş buldukları; Batı Göktürklerin Çuyue (Tchu-yué) boyundan neşet ettikleri açık bir şekilde belirtildiği gibi*¹⁰⁹ *De Guignes* de onları *Batı Türklerinin* büyük kağanına seferlerde yardım eden bir boy olarak zikretmiş ve *Tokuz Oğuzlarla* aynı kavim olduklarını söylemiştir. Yine *De Guignes'nin* verdiği bilgilere göre *Batı Göktürklerinin* büyük hanı *Kolo*, 657 yılında ölünce *Şatolar*, *Kinşan* adlı bir reis tarafından idare olunmaya başlamışlar; *Kinşan'dan* sonra başlarına sırasıyla *Fukue*, *Kotu*, *Tsinçong* adlı reisler geçmiş. 786 yılında *Tibetlilerin* hücumu üzerine *Uygurların* kuzeyinde *Peting Kalesine* çekilen *Tsinçong*, bilahare *Tibetlilere* tâbi olmuş; *Tibetliler* de kendisini halkıyla beraber *Şensi* hududundaki *Kançao'ya* yerleştirmişler. *Uygurlar*, *Tibetlilerden* *Kançao'yu* alınca *Şatoların Uygurlarla* ittifakından çekinen *Tibetliler* onları batıya nakletmek istemişlerse de *Tsinçong* bilakis otuz bin *Türk* ailesi ile daha doğuya çekilip birkaç çarpışmadan sonra *Karakurum'a* yakın bir noktaya gelmiş.¹¹⁰ *Çin* kaynaklarından; *Tsinçong* öldüğünde oğlu *Çi'nin* tebaasının çoğunu kaybedip *Lingçao* şehri yakınlarına geldiğini, kendisini iyi bir suretle karşılayan şehrin hakimi *Fanhiçao'nun* *Yençao'da* yerleşmesine müsaade ettiğini öğreniyoruz. *Fanhiçao'nun* siyaseti firarilere silah verip *Çi'yi* süvari ordusu komutanı

¹⁰⁸ *Ongutların* konuştuğu dilin *Türkçe* olduğu hakkında bkz. K. Groenbech, *İç Moğolistan'daki Türk Yazıtları*, TTK Belleten, sayı: 31, 1944, s. 457 vd.

¹⁰⁹ "L'année suivante, les Tartares Chato vinrent se donner à la Chine: ils descendoient de la horde Tchu-yué des Tou-kiuei occidentaux qui s'étoit établie au sud de la montagne Kin-po-chan, a l'est du lac Pou-lei-hai (Hou-hou-nor), et pres du ruisseau appelé Chato, dont ils avoient emprunté le nom." [De Mailla, *Histoire Générale de la Chine, Traduites du Tong-Kien-Kang-Mou*, Paris, 1779, c. VI, s. 378.]

¹¹⁰ *De Guignes*, *age*, c. II, s. 37-38. *Şato Türklerinin* *Batı Göktürklerin* bir kolu olduğunu hakkında bkz. Édouard Chavannes, *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux*, St. Petersbourg, 1903, 96; C. Gökalp, *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 19-20; Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara, 2004, s. 99.

yapan imparator tarafından da tasvip olunmuş.¹¹¹ *Asya* tarihinde vâki en mühim ırkî karışmalardan birine yol açan bu hicretle *Şato Türkleri*, *Doğu Çölü'*nde yaşayan *Tatar* boylarına taze kan olmuşlar, göçlerinden kısa bir süre sonra (824'te) *Kitanlar* tarafından dağıtılıp batı yönüne kaçan; *İnşan Dağlarında*, *Hosi* ve *Tangut*'ta yerleşen *Ak Tatarları* kendilerine tâbi kılmışlar.¹¹² *Ak Tatarların* hükümdar ailelerini *Şato Türklerine* borçlu olmaları ve aslen *Tunguz* ırkından oldukları halde *Şato Türkleri* ile müttehid bir camia teşkil etmiş bulunmaları¹¹³ da *Tatar* sözünün kapsamının *Proto Moğol* boyları ile sınırlı olmadığını katiyetle gösteriyor.¹¹⁴

Yukarıda *Kuzey Şiveyelerinden* olduğuna işaret ettiğimiz *Kara Tatarlara* gelince, bunlar arasında yönetici sınıfın ve hanedan ailesinin *Ak Tatarlarda* olduğu gibi *Şato Türklerinden* olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵ Zira 1221 yılında *Moğol* kumandanı *Mukali* ile görüşmek üzere *Güney Song hanedanı* tarafından sefaret göreviyle *Yan Jing'e* (bugünkü *Pekin*) gönderilen *Şao Hung*, *Meng Ta pei lu*¹¹⁶ adlı eserinin

¹¹¹ De Mailla, *age*, c. VI, s. 379.

¹¹² J. Klaproth, *Asia Polyglotta*, Paris, 1823, s. 205.

¹¹³ H. H. Howorth, *The Northern Frontagers of China part VII, The Shato Turks, JRAS*, vol. XVII, No. 2, 1885, s. 295; De Guignes, *Hunların Türklerin Moğolların ve Daha Sâir Tatarların Târîh-i Umûmîsi*, c. V, s. 41, dipnot: I; Grumm-Grzhimailo, *age*, c. II, s. 381-382; W. Eberhard, *Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar*, 1947, c. XI, sayı: 41, s. 22, 40 nolu dipnot; A. Z. V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1946, s. 65, 417; René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, TTK, Ankara, 2011, s. 308-309; A. İnan, *Ongutların Menşei Meselesi*, *TTK Belleten*, 1944, c. 8, sayı: 31, s. 455; N. A. Aristov, *age*, s. 39; B. Ögel, *MEB İA 12/1 Tatar maddesi*, İstanbul, 1979, s. 54-55.

¹¹⁴ Joo-Yup Lee, *agm*, s. 105.

¹¹⁵ A. Z. V. Togan, *Moğollar Çingiz ve Türkler*, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1941, s. 18.

¹¹⁶ *Meng Ta pei lu*, ilk olarak 1859 yılında *Vasiliev* tarafından *İstoriya i drevnosti vasto chnoi çasti Srednei Azii ot X Do XIII veka, S prilozheniem perezvoda kitaiskih izvestii o kidanyah, Çjurçjenyah i Mongolo-Tatarah* adlı eserin üçüncü cildinde özetle Rusça'ya tercüme edilmiş, bilahare *Journal Asiatique'*de (Avril-Juin, 1920) *P. Pelliot* tarafından bu çevirinin bazı hatalarına işaret olunmuştur. *Monguev* tarafından eksizsiz bir şekilde yeniden Rusçaya çevrilen eserin (*Polnoe opisanie Mongolo-Tatar*, 1960), Peter Olbricht ve Elisabeth Pinks tarafından yayıma hazırlanan Almanca tercümesi ise (*Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh: Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen 1221 und 1237*) *Wiesbaden'*de 1980 yılında neşredilmiştir. (*Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu, Hei Ta shi lu*, çev. A. Danuu, haz. M. Uyar, Ötügen Neşr., İstanbul, 2021, s. 13 vd.)

girişindeki *Devletin Kuruluşu* başlıklı kısımda¹¹⁷ umûm *Tatarların* menşeiini *Şato Türklerine* bağlıyor. *Tatarları Kara, Ak ve Barbar Tatar* olarak üçe ayırdıktan sonra *Ak Tatarların, Şatoların* bir şubesi olduğu ve bunların hoş simalı, yakışıklı kimseler olduğu bilgisini aktarıyor. Aynı bölümde *Tatarları* (yani *Kara Tatarları*) kısa boylu, düz suratlı, büyük yanaklı, çekik gözlü, korkunç görünümlü ve sakalsız olarak tasvir ettiği halde¹¹⁸ *Kara Tatarların* reisi *Cengiz*'in fiziki portresini çizerken onu geniş alınlı, uzun sakallı, iri yapılı ve güçlü sözleriyle anlatıyor.¹¹⁹ Buradan *Kara Tatarlar* arasında doğan ve onlara reis olan *Cengiz*'in onlarla bütünüyle tezat hâlinde birtakım fizyolojik vasıflara sahip olduğunu öğreniyoruz. *Göktürk* hakanlarının *Çin* menbalarında cam gözlü yahut *lapis lazuli* taşı gibi mavi gözlü diye tasvir edilmesi¹²⁰ sarışın ve mavi gözlü *Borçiginlerin Göktürk* hanedan ailesine mensup bir *Şato* prensi neslinden geldiğini gösterdiği gibi *Cengiz Han*'ın demirciliği hakkındaki anane ve *Reşîdeddîn* tarafından *Ergenekon* menkıbesinin *Cengiz*'in ecdadına ait olarak anlatılması aynı sebepten olsa gerektir. Bilindiği üzere *Cengiz*'e doğduğunda verilen ilk adı *Temüçin*'dir. *Çince*den *Biçurin* tarafından çevrilen *Yüen Hanedanı Tarihi*'nin sonundaki *Yüen Hanedanı*

¹¹⁷ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, s. 13 vd.

¹¹⁸ *Moğol* istilası hengamında *Muvaffaküddîn Abdülatîf Bağdâdî* ve XIV. yüzyılda *İbnü'l Fırat* gibi müslüman müellifler de *Moğolları* aynı şekilde tasvir etmişlerdir. (İ. Kafesoğlu, *Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi*, İstanbul Üni. Ed. Fak. Tarih Dergisi, c. V, s. 8, 1953, s. 114.)

¹¹⁹ Bu tasvir *Tabakât-ı Nâsirî* müellifi *Minhâc Sirâc Cüzcânî*'nin anlatımlarıyla da uyum hâlinindedir: “Sözüne itimad olunur kimseler şöyle rivayet ettiler ki *Cengiz Han Horasan'a geldiğinde elli beş yaşındaydı. Uzun boylu, kavî bünyeli, iri cüsseli, uzun ve kır sakallı, kedi gözlü; yiğitlik, zeka, akıl ve vukufta son hadde ulaşmış, heybetli, kıyıcı, adil, metanetli, hasımlarına aman vermez, kan dökücü ve kan içici bir kimseydi.*” (Kâdî Minhâc Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî*, neşr. Abdülhayy Habîbî, Kâbil, 1343, c. II, s. 144; → İng ter. H. G. Raverty, New Delhi, 1970, c. II, s. 1077.)

¹²⁰ *Pien-i-tien* adlı yabancı milletlerden bahseden *Çince* kaynağın *Türlere* ait bahislerini *Fransızcaya*, *Documents historiques sur les Tou-Kioue* adıyla tercüme eden *S. Julien*, *Göktürk* kağanı *Mokan* hakkında şu tasviri aktarır: “*Fevkalade bir sîmâsı vardı. Koyu kırmızı renginde olan yüzü bir çi genişliğindeydi ve gözleri lyöu-li gibiydi.*” *Julien*, *lyöu-li*'yi dipnotta açıklarken “*Le mot lieou-li désigne à la fois le verre et le lapis-lazuli. Dans le premier cas, il faudrait dire 'ses yeux étaient vitreux', dans le second cas il faudrait dire 'ses yeux étaient bleux' ” = “Bu kelime hem cam hem lapis lazuli taşı demek olduğundan 'cam gözlü' veya 'mavi gözlü' demektir.*” diyor. (Stanislas Julien, *Documents historiques sur les Tou-Kioue*, JA, 1864, VI. seri, III. cilt, s. 331, dipnot: 1.)

Tarihi Sözlüğü'nde bu kelime, 'en güzel demir' diye tercüme edilmiştir.¹²¹ *D'Ohsson; Biçurin*'in söz konusu eserine istinaden *Temüçin* adının *Türkçe 'temürçi' (demirci)* kelimesiyle karıştırılmış olduğunu, bu karışıklığın da *Cengiz Han*'ın demircilikle iştigaline dair bir inanış vücuda getirdiğini söylüyor.¹²² Fakat *Cengiz*'in demirciliğine dair anane, *D'Ohsson*'un zannettiği gibi bir etimoloji karışıklığından kaynaklanmıyor. Bu yanlış yorum *D'Ohsson* tarafından yazıldıktan sonra *Brosset, Rockhill* ve *Van den Wyngaert* tarafından körü körüne tekrarlanmışsa da¹²³ işin aslı bir hayli farklıdır. *Paul Pelliot*'nun vermiş olduğu izahattan anlaşıldığı üzere *Ortaçağ Moğolcasında -çı, -çi, -çin, -çin* eklerinin eklendiği kelime sonu *r* leri erimektedir. Bu durum *sığır* anlamına gelen *üker* sözcüğünün *fâil* formu olan *ükerçi (çoban)* kelimesinde bariz bir şekilde görülür. Çünkü kelime *Ortaçağ Moğol* metinlerinde *hükeçi* ve *hügeçin* şeklinde kayıtlıdır. *Temürçi > Temürçin > Temüçin* etimolojisinin doğruluğu *Cengiz*'in kızkardeşi *Temülün*'ün isminden de anlaşılabilir. Zira *Pelliot*'nun *Moğolca*'da kelime sonu *r* lerinin *-lün* ekiyle birlikte de düştüğü yönündeki yorumu, *Cengiz*'in ismi gibi kızkardeşinin isminin de *Türkçe temür (demir)* kelimesinden türediğini gösteriyor: *Temür-lün > Temülün*.¹²⁴

Temüçin adının aslı şeklinin *Türkçe temürçi* yani *demirci* olduğu hususu ile *Cengiz*'in demircilikle iştigali hakkında kaynaklara müracaat ettiğimizde şu bilgilere rastlıyoruz:

a) XIV. yüzyıl başlarında *Hindistan* ve *Çin*'de seyahat edip 1331'de vefat etmiş olan *Rubrucklu William*, *Cengiz Han*'ın adını *Demugin* olarak kaydediyor ve "Ona 'demirin sesi' derler. Zira o bir demirciydi." diyor.¹²⁵

¹²¹ Nikita Biçurin, *İstoriya Pervih Çetireh Hanov iz Doma Çingisova (Cengiz Hanedanından İlk Dört Hanın Tarihi)*, 1826, Moskova, s. 378; Henry H. Howorth, *age*, c. I, s. 50.

¹²² *D'Ohsson*, *age*, c. I, s. 36.

¹²³ *Paul Pelliot*, *Notes on Marco Polo*, c. I, s. 289.

¹²⁴ *Paul Pelliot*, *age*, c. I, s. 290.

¹²⁵ "Ipsi vocant Chingis sonitum ferri, quia faber fuit" (*Recueil de Voyages et de Mémoires*, Tome Quatrième, Libraire de la Société, Paris, 1839, s. 369; → *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World*, Hayklut Society, London, 1900, s. 249.)

b) *Nesevî, Sîretü Sultân Celâleddîn Mengübirti* adlı eserinde *Cengiz'in Temürçi* kabilesinden olduğunu kaydediyor.¹²⁶

c) *Tabakât-ı Nâsirî*'de, “*Ve cema'at-i sikât-ı sâdıkü'l kavl çunîn rivâyet kerdend ki peder-i Cengiz Hân râ Temürçi Tatar nâm bûde.*” cümlesiyle *Cengiz Han*'ın babası *Yesugey*'in adının *Temürçi* olduğu ifade ediliyor.¹²⁷ Eserde *Temürçi* adının *Cengiz*'e değil babasına isnadı herhalde bir yanlışlık neticesidir; yahut *demirci* kelimesi burada isim değil meslek anlamında kullanılmış ve ailenin demircilik geleneğine vurgu yapılmıştır. *Cengiz* ailesi *Kıyat* kabilesinden olup *Borçiginler* adını taşıdığı halde *Nesevî*'nin bu soya *Temürçi* kabilesi demesi aynı sebepten olsa gerek.

d) *Târîh-i Cihângüşâ'*nın nâşiri *Mirzâ Abdülvehhâb Kazvînî*, eserin farklı yazmalarında görülen *Temûcin* (تموجين), *Temücin* (تمجين), *Temürçi* (تمرجی) şekillerine hâşiyede işaretle bulunup *Temürçin* (تمرجين) şeklini tercih ediyor.¹²⁸ *Paul Pelliot*'nun da ifade ettiği üzere herhalde eserin müellifi *Atabey Cüveynî*'nin benimsediği şekil *Temürçi* olmalıdır.¹²⁹

e) *Cengiz*'in adını *Altan Debter*'den nakleden *Reşideddîn*, kelimeyi *Orta Çağ Moğolcasındaki* telaffuzuyla yani *Temuçin* şekliyle kaydediyor. Yukarıda *Ortaçağ Moğolcasında* -çi ekinden önce *r* sesinin düşme temayülü anlatılmıştı. *Reşîd*'te görülen imlanın sebebi budur. Eserlerinde *Reşîd*'e itimad eden *Timurlu* tarihçilerinin *Reşîd*'in imlasını kabul etmiş olmalarının bilinmesi *Farsça* eserlerde *Temuçin* imlasının yaygın bir şekilde görülmesinin sebebini anlamamızı sağlar.

¹²⁶ “*Ve kabiletü'l la'in hiye el-ma'rûf bi't Temürçi. Ve meştâhum yusemmâ Argun.*” [*Nesevî, Sîretü Celâleddîn Mengübirti, Dârü'l Fikri'l Arabî, Mısır, 1953, s. 7-8; Fr. terc. → Histoire du Sultan Djelal ed-Din Monkobirti, çev. O. Houdas, Ernest Leroux, Paris, 1895, s. 9.*]

¹²⁷ *Cüzcânî, age, c. II, s. 98; İng. terc. → Raverty, c. II, s. 935.*

¹²⁸ *Cüveynî, Târîh-i Cihângüşâ' (Tarih-i Jahan-Gusha), Impremirie Oriental, E. J. Brill, Leiden, 1912, c. I, s. 26.*

¹²⁹ *Paul Pelliot, age, s. 390.*

f) *Ebü'l Ferec İbnü'l İbrî*, Arapça tarihinde *Cengiz*'in adını *Temuçin* şeklinde yazsa da¹³⁰ *Süryanice* kroniğinde *Temürşin* (yani *Temürçin*) şeklini benimsiyor.¹³¹

g) XVIII. yüzyılda (1675-1737) kral VI. *Vahtang*'ın emriyle halkın şifahî malumatı derlenmek suretiyle ve Gürcü kilisesi kayıtlarından istifade edilerek yazılan *Gürcü* vekayinamesi *Kartlis Cxovreba*'da "...*Kıyatlar arasında Temürçi adında biri göze çarpıyordu ki bu, Cengiz Han'dı. Yakışıklıydı, vücudu mütenasipti, kızıl saçları vardı; enerjik, cesur, gözüpekti; iyi bir atıcı olup muhakemesi derindi, mükemmel tavsiyeleri olan bir kimseydi.*"¹³² cümlelerine tesadüf ediyoruz. Arapça ve Farsça eserlerde *vav* ve *re* harflerinin birbirine karışması harflerin şekli benzer olduğu için pek kolaysa da *Gürcü* ve *Süryani* alfabelerinde bu durum söz konusu değildir. Arapça-Farsça yazmalarda *Temuçin* ve *Temürçin* / *Temürçin* şeklinde karşılaştığımız kelimenin *Süryani* diline *Temürşin* (yani *Temürçin*) ve *Gürcü* diline *Temürçi* şeklinde geçmesinden Arapça eserlerdeki imla ittiratsızlığının yazıcıların dikkatsizliklerinden kaynaklandığı ve asli şeklin *Temürçi* (*demirci*) olduğu anlaşılıyor.

h) *İbn-i Battûtâ*, *Cengiz Han*'ın ismini *Tengiz* (*Deniz*) *Han* şeklinde kaydediyor ve onun *Hitay* ülkesinde (*Çin*'in kuzeyinde) demircilikle

¹³⁰ İbnü'l İbrî, *Târîhu Muhtasarü'd Düvel*, Dârü'r Râidi'l Lübnânî, Lübnân, 1994, s. 394.

¹³¹ "Fuit enim nomen eius prius Temurchin" = "Cengiz'in ilk adı Temürşin idi." (Gregorii Abulpharagii, *Chronicon Syriacum*, neşr. Paulus Iakobus Bruns, Lipsiae (Leipzig), 1789, s. 449.] *Süryanice* metinde s. 449'a bakınız.

¹³² "...Cependant au sein des Qiath (Kéraïtes) il parut un certain Thémourtchi, le même que Tchingiz-Qaen; homme de belle tournure, de belle taille, robuste, ayant les cheveux roux, doué d'énergie, de bravoure et d'intrépidité, archer habile, profond penseur et d'excellent conseil..." [M. Brosset, *Histoire de la Géorgie*, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, S. Pétersbourg, 1849, s. 488; İng. terc. → Gamq'relidze Dmitri ve diğeri, *A History of Georgia*, Artunijii Publishing, Tiflis, 2002, s. 319.

meşgul olduğu bilgisini veriyor.¹³³ Aynı ananeye *Ermeni Hethum kroniğinde*¹³⁴ ve *Pachymeres'te* de tesadüf olunur.¹³⁵

ı) *Nüveyrî, Nihâyetü'l Ereb fî Fünûni'l Edeb* adlı eserinde *Zikrû Ahbârî Cengiz Han et-Temürçi ve İbtidâu Emrihi ve Sebebü Zuhûri Mülkihi* başlığı altında *Cengiz Han'ın Temürçi* nisbesinden bahsederken “*Cengiz Hân'ın Temürçi diye adlandırılmasının sebebinde ihtilaf olundu. Bir güruh onun demirci olduğunu ve onların dilinde Temürçi kelimesinin 'haddâd' yani 'demirci' anlamına geldiğini söyledi. Bir güruh ise onun Çin bilâdi sahralarında sakin ve Temürçi namıyla bilinen bir kabileye mensup bulunduğunu söyledi.*” kaydını düşüyor¹³⁶, birkaç satır aşağıda ise onun demircilik mesleğini bırakıp muayyen müddet dağlarda münzevî bir hayat sürdürdüğüne dair garip bir hikaye anlatıyor.¹³⁷

¹³³ كان تكيز خان حدادا بارض الختای [C. Défremery – B. R. Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah*, Imprimerie Nationale, Paris, 1874, c. III, s. 23.]

¹³⁴ “*Tatarlar komşularının hakimiyetinde bulunuyorlarken fakir bir demirci rüyasında beyaz zırhlı ve beyaz atlı bir asker gördü. Bu kişi ona adıyla seslendi ve dedi ki: 'Cengiz, ölümsüz Tanrı'nın isteği senin diğerleri arasından Moğol halklarının efendisi ve yöneticisi olman, yıllardır komşularına hizmet edenleri özgür kılmak, bir zamanlar onlardan hediyeler alan komşuları üzerinde hakimiyet kurmak ve vergileri toplayanlardan vergi toplama'dır.'...*” [Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 73.]

¹³⁵ Paul Pelliot, *age*, s. 290.

¹³⁶

وقد اختلف في نسبة جنكزخان إلى التمرجي فقال قوم إنه كان حدادا والتمرجي بلغتهم هو الحداد، وقال قوم بل هي نسبة إلى قبيلة تعرف بالتمرجي، وأنهم سكان البراري ببلاد الصين وجن الصين. وتسمى هذه البلاد بلغتهم جين وماجين بين الجيم والشين.

[*Nüveyrî, Nihâyetü'l Ereb fî Fünûni'l Edeb*, Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut, 2004, c. 27, s. 207.]

¹³⁷ “*Cengiz Han'ın hikayesinin nasıl başladığı ve nasıl mülke mâlik olduğuna gelince denilmiştir ki o bir müddet dünyadan el ayak çekip dağlarda münzevi oldu. Bu perhizkârlığın sebebi bir yahudiye sorduğu sualdi. Yahudiye şöyle sordu: 'Mûsâ, İsâ ve Muhammed bu dereceye ne ile ulaştılar ve onların şöhreti nasıl böyle yayıldı?' Yahudi cevap verdi: 'Çünkü onlar Allah'a muhabbet besleyip dünyadan kesildiler. Böylece onlara böyle ihsanda bulundu.' Cengiz Hân dedi ki: 'Ben de Allah'a muhabbet besler ve dünyadan yüz çevirsem bana da ihsanda bulunur mu?' 'Evet.' dedi Yahudi. "Hatta ötesi de var. Sizin için bir devletin yüz göstereceği de bizim kitaplarımızda yazılı." Cengiz Han demirciliği ve iştigal ettiği sâir işleri terketti, kavminden ve kabilesinden ayrıldı. Dağlara gitti, (orada) mübah olan şeyleri yiyordu. Böylece ünü yayılınca kabilesinden bazı*

i) *Ebubekir bin Abdullâh bin Aybek ed-Devâdârî, Kenzu'd Durer ve Câmiu'l Gurer* adlı eserinin VII. cildinde *Cengiz*'le ilgili olarak *Azerbaycanlı Süleyman bin Abdülhak'*ın bildirdiği rivayetleri nakledip bu meyanda *Cengiz*'in demirciliği ananesine de temas ediyor. *Devâdârî*'nin bildirdiğine göre *Cengiz Han*'ın adı Temürçi'dir. İzah sadedinde metinde Temürçi sözü eserde Arapça '*el-haddâd*' kelimesiyle açıklanıyor. *Cengiz*'in *Temürçi* diye isimlendirilmesinin sebebi *Aydurmak* yahut *İşurmak*¹³⁸ adlı bir şehre gitmesi, orada bir demircinin yanında kalıp kendisinden ok uçlarının nasıl yapıldığını öğrenmesi imiş. *Cengiz*, bahsi geçen demirciden demir alır, ailesinin yanına döner ve ok uçları yaparmış. Yaptıklarını yine *Aydurmak* şehrine getirir ve burada satıp ailesinin geçimini sağlarmış.¹³⁹

Cengiz Han'ın demirciliği hakkındaki rivayetleri inceleyen *Petis de la Croix* şöyle demektedir:

“*Kayat kelimesi bir demircinin adıdır. Cengiz Han'ın büyük büyük pederi Kabul Han kendisini akrabaları olan Nirunların diğer hanlarından ayırmak için Nirun adına mensubu bulunduğu Kayat boyunun adını da eklemiştir.*

kimseler kendisini ziyarete geldiler. Onlarla konuşmadı, ellerini birbirine vurarak tempo tutmalarını ve “Ey Allahım, Ey Allahım! Yahşudur.” demelerini istedi. Böyle yaparak tempo tuttular, o da kendisine ziyarete gelindiğinde her zaman yaptığı gibi dans etti. Şu kadarı var ki o, bir dine mensup yahut bir itikatla mukayyet değildi, sadece Allah'a muhabbet duyduğunu iddia ediyordu. Allâh murâd ettiği sürece böylece kaldı. İşte başlangıçta bu hâl üzere idi.” (*Nihâyetü'l Ereb*, aynı yer, s. 207-208; ayrıca bkz. Reuven Amitai, *Did Chinggis Khan Have a Jewish Teacher? An Examination of an Early Fourteenth-Century Arabic Text*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 124, No. 4 Oct.-Dec. 2004, s. 693.)

¹³⁸ İstifade ettiğimiz *Said Abdülfettâh Âşûr* neşrinde bu şehrin adı *Aydurmak* şeklinde geçse de *Devâdârî*'nin *Dürerü't Tîcân* adlı diğer eserinin el yazma nüshasında kelime *İşurmak* şeklinde yazılıdır. (A. Z. Velidi, *Türk Efsânelerinde Millî Alâmetler*, Türk Yurdu, sene: XV, cilt: III, no: 14, 1925, s. 141.)

¹³⁹

وهو جنكز خان تمرچی ، یعنی الحداد . وسبب تسميته بالحداد ، أنه كان يتردد إلى مدينة أيدرماق ، وصحب بها رجلا حدادا، فتعلم منه عمل نصول السهام، فكان يأخذ منه الحديد و يعود إلى أهله فيصنع نصول السهام ، ويعبر بهم إلى تلك المدينة على رأس الحول ، فيبيعه ويمتار لأهله وولده ما يمونهم مما يحتاجون إليه من الحول إلى الحول.

[*Ebubekir bin Abdullâh bin Aybek, Kenzu'd Durer ve Câmiu'l Gurer*, Kahire, 1972, c. VII, s. 263.]

*Bundan sonra isim sadece boyun değil boyun reisi olan hanın da adı olmuştur. Kelimenin kökeni Moğolistan'ın kuzey ucunda yaşamış Kayat adlı boylara dayanır. Bu boyların reisleri evvelce Ergenekon'da demir işlemek için bir dökümhane tesis etmişlerdi. Demiri işlemeyi keşfetmeleri kendilerine büyük bir şöret temin etmiş, onları Moğolların en asil zümresi hâline getirmişti. Bu sebeple 'Ergenekon Demircileri' diye isimlendirildiler. Cengiz Han'ın ataları bunlarla müttefik olduklarından işin aslını bilmeyen bazı müellifler Cengiz'in bir demircinin oğlu olduğunu ve bizzat kendisinin de demirci olduğunu yazmışlardır. Bu hataya düşmelerinin nedeni Moğol ailelerinin bu şanlı demircilerin hatırasını muhafaza için her yılın ilk günü bir kutlamayı âdet edinmeleridir. Bu kutlama sırasında içinde ateş yaktıkları bir döküm ocağı ve körükler yapar, bir demir kütleyi kızdırıp örs üstünde çekiçe döverlerdi. Tören dualarla başlar, dualarla biterdi. Bu törenin manasını ve Cengiz Han ailesine ismin verilmiş sebebinin bilmeyen müellifler Cengiz'in bir demirci olduğuna ve kendisini tahta oturttuğu için Tanrı'ya şükür için böyle bir âdeti tesis ettiğine inandılar.*¹⁴⁰

Türklerin kadim zamanlarda demircilikle ün kazandıkları ve Cücen Tatarlarına tâbi olan Göktürklerin Altay Dağlarının Kinşan silsilesinde demir avadanlık imaliyle meşgul buldukları kaynakların bildirdiği hususlar arasındadır.¹⁴¹ Bumın, Cücen kağanı Anakoey'in kızını istediğinde hükümdarın kendisini "Sen benim demircim iken nasıl böyle bir teklife cesaret edersin?" diye aşağılaması meşhurdur.¹⁴² İdris'in bildirdiği üzere demirden kapıları bulunan Cermak şehri demir imaliyle meşhur bir Türk şehri imiş; yine Cermak yakınlarında Tokuz Oğuzlara ait bulunan Bahan şehrinde demirden mamul aletler yapılır; Çin ile Tibet'e

¹⁴⁰ M. Petis de la Croix, *Histoire du Grand Genghizcan, Premier Empereur des Anciens Mogols et Tartares*, Paris, 1710, s. 7-9; İng. ter. → *The History of Genghizcan the Great, First Emperor of the Ancient Moguls and Tartars*, London, 1722, s. 6-7.

¹⁴¹ De Guignes, *age*, c. I, kısım: II, s. 371; M. Şemseddin, *Mufassal Türk Tarihi*, c. IV, s. 4.

¹⁴² Biçurin, *Sobronya Svedenii o Narodakh Obitavşikh v Sredney Azii*, c. I, s. 228 ve Türkçe ter. → *Eski Zamanlarda Orta Asya'da Yaşayan Milletlere Ait Bilgiler Dergisi*, çev. M. E. Rezulzade, c. I, s. 125; De Guignes, *age*, c. I, kısım: II, s. 374; M. Şemseddin, *age*, c. IV, s. 16.

ihraç olunmuş.¹⁴³ *Türklerin* yaptığı demirden zırhların *İran*'da rağbet gördüğünü ve *Türk* zırhı diye övüldüğünü *Şehnâme*'den öğreniyoruz. *İran* askerlerinin *Türkistan*'dan getirilen zırhları giyip onlarla muharebe ettikleri hakkında *Şehnâme*'deki;

“*Sipâheş heme tîğ-ı Hindî be-dest,
Zirih-i Torkî zeyn-i Soğdî nişest.*”
“*Hint kılıcın elde tutar o erler;
Soğd eyeri kullanır, Türk zırhını giyerler.*”¹⁴⁴
beytini okumak kâfidir.

Yine *Şehnâme*'ye göre *Efrâsiyâb*'la savaşmaya giden *Rüstem*'e babası *Zâl*, *Türkleri* şöyle tasvir eder:

“ <i>Ki ân Turk der ceng ner ejdehâst, Der âheng u der kîne ebr-i belâst. Direfşeş siyâh est ve heftân siyâh, Zi âheneş sâ'id zi âhen kolâh. Heme rûy-i âhen girifte be-zer, Nişânî siyeh beste ber hûd ber.</i> ”	“ <i>Türk ateşler saçan erkek ejderhâ, Öcün almak için yağdırır belâ. Bayrağı siyâhtır libâsı siyâh, Giyer demirden zırh demirden külâh. Demir zırhın üstü altınla kaplı, Miğferinde siyâh bir bayrak bağı.</i> ” ¹⁴⁵
--	--

Birçok komşu kavimlerin *Türklerden* demirden mamul alet ve silahlar almış olmaları *Şehnâme* rivayetleri gibi haberlerle doğrulandığı halde *Türklerin* kadim zamanlarda dışarıdan silah ithal ettikleri yolunda bir bilgiye kaynaklarda tesadüf olunmamaktadır. Öte yandan *Tatarların* demir madenlerine sahip olmadıkları için demircilik fennini bilmedikleri, oklarını kemikten imal ettikleri, zanaatkârlığı ve harp aletleri yapmayı *Uygurlardan* öğrendikleri 1235-36 yılları arasında sefaretle *Moğolistan*'a giden ve kendisinden önce (1233 yılında) aynı vazifeyi ifa etmiş bulunan *Peng Da Ya*'nın *Hei Ta shi lu* adlı eserine bazı ilave kayıtlar düşen *Xiu Ting*'in beyanıyla sabittir.¹⁴⁶ *Cengiz Han*'ın demirciliği hakkındaki anane, isminin *Temür*ci olması ve *Ergenekon*'dan demir madenin eritilmesi sonucu çıkıldığı yönündeki hatıraların *Cengiz* ailesi arasında muhafaza edilmesi bütün bu rivayetlerle birlikte değerlendirilirse *Cengiz*'in demirci *Türk* tarhanlar neslinden geldiği anlaşılır. Öyle ki 1820 yılında *Kiyahta*'dan *Pekin*'e giden *Timkowsky*,

¹⁴³ A. Z. Velidi, *agm*, s. 142.

¹⁴⁴ A. Z. Velidi, *agm*, s. 145.

¹⁴⁵ A. Z. Velidi, *agm*, s. 146.

¹⁴⁶ *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*, s. 110-11.

Urga'dan 37 fersah güneybatıda ve 193 werst yükseklikte konumlanmış *Darkhan Dağı* yakınlarından geçerken *Darkhan* adının *nalbant* anlamına geldiğini öğreniyor. Dağa bu ismin verilmesinin sebebi ise *Cengiz Han*'ın bu dağda demircilikle meşgul olmasıymış. *Timkowsky*, dağın son güney yükseltisinde bulunan bir taş *oboyu* (*höyük*) *Cengiz Han*'a tazim kastiyla her yaz *Moğolların* ziyaret ettikleri bilgisini de aktarıyor.¹⁴⁷ *D'Ohsson*, bu adeti *Ergenekon*'dan çıkışın kutlandığı törenlerle ilgili kabul eder.¹⁴⁸

Reşideddîn, *Cengiz*'in *Harzemşah Muhammed* üzerine yürümeden bir tepeye çıkıp *Tanrı*'ya dua ettiğini ve yardım istediğini, duasında *Tanrı*'ya '*Âferinende-i Türk ü Tâcîk*' yani '*Ey Türk ve Acem'i yaratan!*' diye hitâp ettiğini nakleder.¹⁴⁹ Elbette *Cengiz Han*'ın böyle bir dua edip etmediğini bilmiyoruz. Böyle bir dua gerçekse dahi *Cengiz*'in *Türk* kelimesini *göçebe*, *Tacik* kelimesinin ise *yerleşik* anlamında kullandığı düşünülebilir. Bununla birlikte *Cengiz*'in *Türklüğü* bir kimlik olarak kabulüne dair farklı rivayetler vardır ki bu meyanda *Tabakât-ı Nâsirî* müellifi *Cüzcânî*'nin naklettiği bir diyalog kayda değer. *Kadı Fuşencî* adında kendisinin birçok defalar sohbetinde bulunmuş, meclisinin mülâzımlarından olmuş bir zat *Cengiz*'le aralarında geçen diyalogu şöyle aktarıyor:

پیوسته از من اخبار انبیاء
و سلاطین عجم وملوک ماضی می
پرسید، و می گفت محمد یلواج
علیه السلام از ظهور من و
جهانگیری من هیچ اعلام داده
بود؟ من عرضه داشتم احادیثی
که در خروج ترک روایت کرده
اند بر لفظ او رفت که دل من

¹⁴⁷ G. Timkowsky, *Travels of the Russian Mission through Mongolia to China*, A. & R. Spottiswoode, London, 1827, c. I, s. 166, 173; D'Ohsson, *age*, s. 37.

¹⁴⁸ D'Ohsson, *age*, s. 37.

¹⁴⁹ Behmen Kerîmî, *age*, c. I, s. 344; Thackston, *age*, c. I, s. 235.

گوا هی می دهد که تو راست میگویی.

“Cengiz Han; benden dâimâ peygamberlerin, Acem meliklerinin ve geçmiş hükümdarların haberlerini sual ediyor ve şöyle diyordu: ‘Muhammed yalavaç benim zuhurundan ve cihangirliğimden hiç haber vermedi mi?’ Türklerin zuhuru hakkında nakledilmiş olan bazı hadisleri arzettim. Bunları duyunca; ‘Gönlüm senin doğruyu söylediğine şehadet ediyor.’ dedi.”¹⁵⁰

Cengiz ailesinin *Tukyulardan* inmiş olduğunun başka bir delili de *Cengiz Han*'ın *Taocu* keşiş *Çang Çun*'a yazmış olduğu mektuptur. *Cengiz*, *Kuzey Çin*'i fethedince *Çin* ve *Song* saraylarında büyük itibara kavuşmuş olan *Taocu* keşiş *Çang Çun*'un şöhretini duyar ve kendisini otağına davet eder. Davet üzerine *Şantung Dağlarındaki* münzevi yaşamını terk edip *Cengiz Han*'la görüşmek üzere *Hindistan* sınırına doğru yola çıkan *Çang Çun*'a öğrencisi *Li çi-çang* refakat etmekte ve seyahat notlarını yazmaktadır. 1221 yılında başlayıp 1224 yılında nihâyet bulan bu yolculuktan tam dört yıl sonra (1228 yılında) *Çang Çun*'un diğer bir öğrencisi olan *Sun si* seyahat notlarına bir mukaddime ilave edip notları neşreder. *Hsi Yü Chi* adlı bu metin *Palladius* tarafından *Rusça*'ya (1866) ve bazı kısımları hafzedilmek sûretiyle *Bretschneider* tarafından *İngilizce*'ye (1888) tercüme edilmiştir. *Bretschneider*, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources* adlı eserinde söz konusu metnin çevirisini vermeden önce XIV. yüzyılda yazılmış *Cho Keng Lu* adlı eserden *Cengiz Han*'ın *Çang Çun*'ya yazdığı mektubu aktarıyor. (c. I, s. 37-39) Bu mektubun önemi *Cengiz Han*'ın mektupta eski *Hiungnu* hükümdarlarından birinden (muhtemelen *Motun*'dan) bahsederken ‘bizim şanyümüz’ tabirini kullanmasıdır. *Cengiz*; mektubunda muvaffakiyetlerine ve dört cihetteki kavimlere boyun eğdirmesine işarette bulunduktan sonra imparatorluğunun hudutlarının genişliğini anlatmak amacıyla “...Eski şanyümüzün uzak devrinden beri böyle

¹⁵⁰ Kâdi Minhâc Sirâc, *Tabakât-ı Nâsırî*, c. II, s. 134-135; → İng. ter. H. G. Raverty, c. II. 1040-1041.

sınırları geniş bir imparatorluk görülmemiştir.” diyor.¹⁵¹ Bilindiği üzere şanyü yahut tanyu unvanı sadece Hiungnu hükümdarları tarafından

¹⁵¹ Mektûbun metni: “Tanrının Çin’i terketmesi Çin’in aşırı lüks düşkünlüğü ve mağrûrluğu sebebiyle oldu. Oysaki ben kuzeyin ot bitmez, su bulunmaz sahralarında yaşıyor; ölçüsüz bir hırstan uzak bulunuyorum. Debdebe ve lüksten nefret ediyorum, kanaat içinde bir hayât sürüyorum. Tek bir giyeceğim, tek bir yiyeceğim var. Mütevâzi çobanlarımla aynı yemeği yiyor, aynı çulu giyiyorum. Halkı evlâtlarım addediyor, istidâd ve kâbiliyet sâhiplerine kardeşimmişçesine alâka gösteriyorum. (Halkımla) prensiplerimizde dâimâ uyum hâlindeyiz, karşılıklı muhabbetle kenetlenmiş bulunuyoruz. Tâîmlerde her zaman en ön safta yer alıyorum, harp meydanında asla (askerin) gerisinde kalmıyorum. Yedi sene içerisinde büyük işler başardım, cümle cihânı bir imparatorluk çatısı altında birleştirdim. Göze çarpacak, dikkat çekecek bir kâbiliyete mâlik değilim. Şu kadarı var ki Kin hükûmeti sadakatten mahrûm ve bu sebeble Tanrı, Kin imparatorluk tahtını elde etmekte bana yardım etti. Güneyde Sunglar, kuzeyde Uygurlar, doğuda Tangutlar ve batının barbarları; hepsi benim üstünlüğümü tanıyorlar. Bana öyle geliyor ki “bizim şanyümüzün” uzak devrinden beri böyle sınırları geniş bir imparatorluk görülmemiştir. Fakat iş ve meşgûliyetimin yüksekliği nispetinde omuzlarımdaki yük de ağır. Hükûmrânlığımın çok uzun sürmeyeceğinden endişe ediyorum. Bir nehri geçmek için gemiler inşâ eder, gemiler için dümenler yaparız. Aynı şekilde imparatorluğu iyi bir durumda tutmak için âkil adamları çağırır, umûr-i devlette muâvenetlerinden istifâde edeceğimiz yardımcılar seçeriz. Tahta çıktığımdan beri önemseydiğim şey halkımı (iyi) idare etmek olmuştur; fakat üç ile dokuzun (“kung” ile “king”) yerini doldurmaya liyâkati olan kimseleri bulamadım. Bu ahvâli düşünerek ey hakîm, araştırmaya koyuldum ve işittim ki siz, hakîkate nüfûz etmiş ve hak yola sâlik olmuştunuz. Derin bir bilgi ve vüsatlı bir tecrübe ile usûl ve kâideleri inceleyici, keşfedici olmuştunuz. Kutsiyetiniz âşikârdır. Kadîm bilgelerin sıkı kurallarını muhâfaza etmişsiniz, meşhûr kimselerin mümtâz kabiliyetlerine de doğuştan mâlik bulunuyorsunuz. Uzun zamandır kaya oyuklarında yaşıyordunuz ve dünyadan elinizi ayağınızı çekmiştiniz. Fakat kudsiyet ihrâz edenler ölümsüzlerin yolu üstündeki bulutlar gibi büyük kalabalıklar halinde gürûh gürûh size teveccüh ediyorlar. Savaştan sonra da aynı yerde, Şantung’ta yaşamaya devâm ettiğinizi biliyorum, ben dâimâ sizi düşünüyorum. Aynı arabanın içinde Vey Irmağından dönüş öykünüzü ve sazlık kulübede üç defa tekrarlanan çağrı hikâyeyizi biliyorum. Ama ne yapayım ki dağlar ve vâsî’ ovalar bizi birbirimizden ayırıyor ve sizinle görüşemiyorum. Tahttan inip kenârda beklemekten başka ne yapabilirim? Riyâzete girdim ve temizlendim. Emir subayım Liyu Çunglu’ya sizin için bir muhâfiz ve bir araba hazırlamasını emrettim. 1000 li mesâfe sizi korkutmasın. Sizden mukaddes adımlarınızı atmanızı, harekete geçmenizi istirhâm ediyorum. Kum Çölü’nün uçsuz bucaksız oluşunu düşünmeyin. İnsanların gidişâtına acıyın, yahut bana merhamet edin, hayatı devâm ettirmenin yolunu gösterin! Hizmetinizde olacağım, en azından sizin bilgeliğinizden bir zerre olarak kalmayı ümîd ediyorum. Bir söz söyleyin bana ve böylelikle beni mesûd edin! Bu mektupta düşüncelerimi özetle ifâde ettim. Onları anlayacağınızı ümit ederim. Yine

kullanılmıştır.¹⁵² *Hiungnu* devletinin en geniş sınırlarına ulaşması ise *Mete (Motun) şanyü* zamanında olmuştur. *Tukyuların* eski *Hunların* bakiyesi oldukları göz önünde tutulur ve *Cengiz'in Göktürk hakanları* neslinden inmiş bulunduğu itibar olunursa '*bizim şanyümüz*' tabirinden *Cengiz'in Hiungnu hükümdarı Mete'yi* kendi ecdadı olarak bildiği sonucu çıkar. Bu mektubu *Çince'den İngilizce'ye* çeviren *Bretschneider* '*bizim şanyümüz*' ifadesinden yola çıkarak *Hiungnuların Moğolların* ecdadı olduğunu ileri sürmüşse de *Howorth* bu görüşü kabul etmemiş ve kendi görüşünü şu cümleyle dile getirmiştir: "*Benim fikrimce Cengiz Han bizim şanyümüz ifadesiyle mensup bulunduğu hanedan ailesinin kadim Hiungnu Türkleri soyundan geldiğini anlatmak istemiştir.*"¹⁵³

Câmiü't-Tevârih'te *Cengiz* ailesinin büyük nineleri *Alankova'dan* bahsedilirken onun son derece iffet sahibi bir hanım olup *Korulas* kavmine mensup bulunduğu bildiriliyor.¹⁵⁴ *Korulas* boyu altı boy birleşiminden meydana gelen *Kongurat* konfederasyonuna bağlıydı. *İkires, Ulkunut, Karanut, Kurlut* ve *İlçigin* boyları topluluğunun diğer azalarıydılar. *Konguratların Türk* oldukları *Howorth* ve *Vambery* gibi bilginlerin tetkikleri neticesinde anlaşılmıştır. *Howorth, Hive Hanlığı'nın* önemli şehirlerinden birine adını veren ve *Özbeklerin* dört büyük kolundan birini teşkil eden boyun *Kiyat Kungrat* adını taşıdığını yazar. *Cengiz Han* ve ailesinin eşlerini *Konguratlardan* almalarının bir gelenek

ümit ediyorum ki Büyük Tao'nun düstûrlarına derinlemesine nüfûz eden siz, doğru olan herşeye karşı sempati duyan siz, insanların arzuları karşısında mukâvemet göstermeyeceksiniz!" Beşinci ayın birinci günü (15 Mayıs 1219 günü) yazılmıştır. (E. Bretschneider, *İran ve Mâverâünnehir*, çev. H. Recebzâde, Tahrân, 1381, s. 65-67.)

¹⁵² *Şenyü* kelimesini *Avrupalı* sinologlar farklı şekillerde okumuşlardır: *Şen-yü (Rahip Biçurin, s. 12), Tchen-you (Klaproth, s. 13 ve 107), Zenghi (Parker, s. 17), Tan-jou (De Guignes, s. 198)*. Bkz. S. M. Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947, s. 201.

¹⁵³ "The translator adds this proves that he considered the ancient Hiong nu the ancestors of the Mongols. It rather suggest to my mind that the royal stock to which he belonged was descended from that of the ancient Turkish Hiong nu." (H. H. Howorth, *age*, c. I, s. 32.)

¹⁵⁴ "Dobun Bayan-ı mezkûr hatunî be gâyet pâkîze Alankova nâm ez kavm-i Korulas dâşte" (Reşîdeddîn, *Câmiü't-Tevârih*, neşr. M. Rüşen & M. Müsevî, c. I, s. 220.)

şeklinde devam etmiş olması da¹⁵⁵ *Howorth'a Konguratlarla Borçiginler* arasında eski bir ahitleşmenin varlığını düşündürmüştür. *Cengiz'in* evlilik yoluyla ittifak kurduğu boyların temelde *Türk* boyları olması *Konguratların Türk* olduklarını düşündüren başka bir sebeptir.¹⁵⁶ *Vambéry, Kongurat* boy adının *Türkçe* olduğunu söyler ve bunu *kongur + at* yani kestane renkli at şeklinde analiz eder.¹⁵⁷

Yüençaoşi	Altan Topçi	Sanang Seçen		Bodimer	Reşideddî n
Mavi Kurt	Burteçino	Burteçino		Burudaç i	Burteçino
Bataçi Han	Badayit-agan	Bedetse	Bedes	Berçen	Beteji
Tamatşa	Tiyemuçin	Tamatak		Temana	Tumaç
Horitşar Mergen	Koritsar Mergen	Horitsar Mergen		Kaksa Mergen	Kiçi Mergen
Oçzan Boroyun	Ukdjan Borugal	Agojim Bugural		Ayza Borogol	Kuçum Bugrul
Saliketşag	Sali Galtzego	Sali Halyigo		Eke Dagun	Yeke Nidun
Eke Nidun	Eke Nidun	Nike Nidun		Sai Suuji	Sam Soçi
Sin Soçi	Sam Soçi	Sam Suji		Tebzu	Hali Haçu
Harçi		Kali Karçu		Derben Zargan	Dobun Bayan
Borçizhiday Mergen	Buriti Mergen	Borjigetey Mergen			
Torokolçzin Boyan	Torkholçin Bayan	Torghaljin Bayan			
Duva Soko r	Doben Merga n	Duva Soko r	Dobo Merga n	Doa Sokor	Dobo Merga n

¹⁵⁵ *Kabul Han'ın* zevcesi *Goa Kulkua* da *Konguratlardandır*. (H. H. Howorth, *age*, c. I, s. 43.)

¹⁵⁶ H. H. Howorth, *age*, c. I, s. 703.

¹⁵⁷ *"The names of most Turkish tribes and families are taken from animals. Thus we have mangit (which Abulgazi turns into 'thick forest'), compounded of mang = sick, and it = dog ; and further, oyurat" (spelt by some oirat) = grey horse ; kungrat or more correctly konghur at , chestnut horse. (Arminius Vámbéry, History of Bukhara, Henry S. King & Co., London, 1873, s. 120, dipnot no: 4.)*

Yukarıdaki çizelgede *Börteçino*'dan *Alankova*'nın zevci *Dobun Bayan*'a kadarki nesiller *Yüençaoşi*, *Altan Topçi*, *Sanang Seçen*, *Bodimer* ve *Câmiü't-Tevârîh*'e göre gösterilmiştir.¹⁵⁸ *Reşîdeddîn* ve *Bodimer*'de *Yeke Nidun*'dan önce *Sali Halyigo* adı yok. *Reşîdeddîn*'de *Dobun Bayan*'ın (*Dobu Mergen*) babasının adı *Hali Haçu* olmasına rağmen *Yüençaoşi*, *Altan Topçi* ve *Sanang Seçen*'de *Dobu Mergen*'den önce iki farklı isim var. (*Borijetey Mergen* ve *Turgaljin Bayan* isimleri) Bu iki ismin ilave olduğu anlaşılıyor. Muhtemelen *Borijetey* adı mavi gözlü anlamına gelen *Moğolca* 'borçik' kelimesine benzetilerek uydurulmuş. Bu muhayyel şahsın *Mongoljin Goa* adındaki zevcesinin adı da *Mongol* kelimesinden türetilmiş. *Bodimer* ve *Reşîd*, *Dobun Bayan*'ın kardeşinin adını zikretmiyorlar. Halbuki ilk üç listede *Dobun Bayan*'ın *Doa Sokhor* ismindeki kardeşi de yer alıyor. Güya *Doa Sokhor*, *Kiklop* gibi tek gözlüymüş, alnının ortasındaki tek gözüyle üç günlük uzaklığı görebiliyormuş. *Sanang Seçen*'i neşreden *Schmidt*'e göre *Dobu Mergen* (*Reşîd*'e göre *Dobun Bayan*) 581'de vefat eden *Göktürk kağanı Topo*'dur. *Doa Sokhor* ise ağabeyi *Sekin*'dir. (*Mukan Kağan*) *Mukan Kağan*'ın selefinin *Kolo* adını taşıması da dikkat çekici. Zira *Sanang Seçen*'de ekleme olan iki isimden sarfı nazar edilirse *Dobu Mergen*'den önce *Kali Karçu* var. *Reşîd*'te ise bu iki isim olmaksızın *Hali Haçu* adı geçiyor. Hem *Câmiü't-Tevârîh*'te hem de diğer *Moğol* kaynaklarında *Dobun Bayan*'dan *Börteçino*'ya kadarki şecerede üç kişinin isminin *Göktürk* kağanlarının isimlerini taşıması anlamlı.¹⁵⁹

Sonuç

Bu makalede ulaşılan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1) *Moğolların Yâfes*'e kadar inen bir nesepnameleri yoktur. Kadim tarihleri bilinmeyen *Moğolların Tevratî-İslamî* jenaolojiye *Ebülce*'nin torunları, *Oğuz*'un kuzenleri olarak konumlandırılmaları müverrih *Reşîdeddîn*'in marifetiyle olmuştur.

¹⁵⁸ Çizelge *Howorth*'un makalesinden alınmıştır: Henry H. Howorth, *The Factitious Genealogies of the Mongol Rulers*, *JRAS*, Jul. 1908., s. 664.

¹⁵⁹ H. H. Howorth, *agm*, s. 665-667.

2) *Börteçino*, Türk destanından bir miktar değiştirilerek alınmıştır. *Börteçino*'nun *Sanang Seçen*, *Altan Topçi* gibi kaynaklarda da yer alması bu iktibasın *Reşîd* tarafından yapılmadığını gösterir. *Reşîd* muhtemelen *Börteçino* adındaki muhayyel şahıs hakkında yazdıklarını *Altan Debter*'den almıştır.

3) Destani tarihleri ancak *Abbasoğulları* ve *Samanoğulları* devrine kadar malum bulunan *Cengiz* ailesine kıdem verebilmek için *Ergenekon*'un şerefli kumandanı *Börteçino* ile *Alankova* arasına birçok nesiller eklenmiştir.

4) *Uygur* bahşıları nezdinde bulunan *Oğuz* destanının kaldığı yerden *Ergenekon*'a kadar geçen zamana ait bir kayda rastlamayan *Reşîd* bu konuda sükut etmiştir. Fakat *Ergenekon* vadisine giren *Nöküz* ve *Kıyan*'ın *Oğuz*'un doğuya sürdüğü amca çocuklarının neslinden olduğunu belirterek *Moğol* tarihinin başlangıcını kadim zamanlara kadar indirmiştir.

5) *Türklere* ait olan *Ergenekon* destanının *Câmiü't Tevârîh*'te *Moğollara* aitmiş gibi anlatılması iki ihtimalle açıklanabilir:

a) Birinci ihtimale göre *Borçiginler*, *Kara Tatarların* reisleri oldukları halde köken bakımından *Ak Tatarlarla* ihtilat eden *Şatolar* neslinden geliyorlardı. Zamanla *Moğollaşan*, *Moğol* kültürünü benimseyen, *Moğolca* konuşmaya başlayan *Borçigin* ailesi *Ergenekon* menkıbesini atalarına ait biliyor, nesiller boyunca bir miktar değişikliğe uğratarak muhâfaza ettikleri bu ananeyi tarihlerinin miladı olarak kabul ediyorlardı.

b) *Ergenekon* menkıbesinin *Göktürk* imparatorluğunun geniş toprakları üzerindeki halklar tarafından müşterek bir milat olarak kabul edildiği, *Cengiz*'in mensubu bulunduğu boyların (bu boylar ister *Moğol* ister *Türk* isterse *Moğollaşmış Türk* boyları olsun) bu ananeyi muhafaza ettikleri ve *Reşîd*'in de bunu kitabına yazdığı ikinci bir ihtimal olarak düşünülebilir. Fakat yukarıdan beri anlatılanlar ışığında ikinci seçenek daha zayıf bir ihtimal olarak görülmelidir.

Kaynakça

- Abbâs İkbâl, *Târîh-i Moğol*, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1384.
- Abul Fazl, *The Akbarnamah*, neşr. Maulawi Abd-ur-Rahim, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1877; İng. terc. → çev. H. Beveridge, The Asiatic Society, Calcutta, 1907.
- Ahmed Emin, *Fecrü'l İslâm*, çev. A. Serdaroğlu, Kılıç Kitâbevi, Ankara, 1976.
- Alaaddin Ali bin Muhammed bin İbrâhîm el-Bağdâdî, *Tefsîru'l Hâzin el-Müsemmâ Lübâbu't Te'vîl fî Ma'ânî't Tenzîl*, Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Amitai, Reuven, *Did Chinggis Khan Have a Jewish Teacher? An Examination of an Early Fourteenth-Century Arabic Text*, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 124, No. 4, 2004, ss. 691-705.
- Andreasyan, Hirant D., *Süryani Mikail Vekâyinâmesi*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde mahfuz basılmamış tercüme, 1944.
- Aristov, N. A., *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.
- Arsal, Sadri Maksudî, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947.
- Barthold, V. V., *Reşidedîn ve Eseri*, *Türk Yurdu*, çev. R. Hulusi, 1340-1341, c. I, sayı: 1, s. 35-44; c. I, sayı: 2, s. 114-121; c. I, sayı: 4, s. 260-264; c. I, sayı: 6, s. 494-496; c. II, sayı: 7, s. 13-16; c. II, sayı: 10, s. 336-347.
- Barthold, V. V., *Moğollar Tarihine Medhal*, *Türk Yurdu*, çev. R. Hulusi, 1925, c. III, sayı: 13, s. 17-26; sayı: 14, s. 191-202.
- Bayani, K., *Chronique des Rois Mongols en Iran*, Librairie D'Amerique et D'Orient, Paris, 1936.
- Benâketî, *Târîh-i Benâketî: Ravzatü Uli'l Elbâb fî Ma'rifeti't Tevârih ve'l Ensâb*, neşr. Ca'fer Şî'âr, Tahran, 1348.
- Biçurin, Nikita, *Sobranya Svedenii o Narodakh Obitavşikh v Sredney Azii*, St. Petersburg, 1851; Türkçe terc. → Resulzade M. E., *Eski Zamanlarda Orta Asya'da Yaşayan Milletlere Ait Bilgiler Dergisi*, TTK Kütüphanesi'nde mahfuz basılmamış tercüme, tarihsiz.
- Biçurin, Nikita, *İstoriya Pervih Çetireh Hanov iz Doma Çingisova (Cengiz Hanedanından İlk Dört Hanın Tarihi)*, Moskova, 1826.
- Bloch, Edgard, *De l'Influence de la Religion Mazdéenne sur les Croyances des Peuples Turc*, *Revue de l'Histoire des Religions*, Paris, 1898, ss. 26-63.
- Bloch, Edgard, *Introduction a L'Histoire des Mongols de Fadlallah Rashid ed-din*, E. J. Brill, Imperimerie Orientale, Leiden, 1910.

Boyle, John Andrew, *The Significance of the Jāmi' al-Tawārīkh as a Source on Mongol History, Mecmûa-i Hitâbehâ-yı Tahkîkî derbâre-i Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî*, Tahran, 1350, ss. 1-8.

Bretschneider, Emile, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources I-II*, K. Paul, Trench, Trübner Co. Ltd., London, 1888.

Brosset, M., *Histoire de la Géorgie*, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, St. Pétersbourg, 1848.

Browne, Edward G., *Literary History of Persia*, Cambridge, 1928; Farsça terc. → *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, çev. A. A. Hikmet, Tahran, 1339.

Burûşekî, Muhammed Mehdî, *Berres-i Reviş-i İdârî ve Âmûzişî Rab'-ı Reşîdî*, Müessese-i Çâp u İntişârât-ı Âsitân-ı Kuds-i Rezavî, Meşhed, 1365.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Sahasında İsrâiliyâta Kısa Bir Bakış I-II*, *Diyânet İlmî Dergi*, 1962, c. I, sayı: 6, ss. 8-11; sayı: 7, ss. 6-9.

Cerrahoğlu, İsmail, *Ye'cüc-Me'cüc ve Türkler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1975, c. XX, ss. 97-126.

Chabot, Jean-Baptiste, *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite D'Antioche (1166-1199) I-IV*, Ernest Leroux, Paris, 1905.

Chavannes, Edouard, *Documents sur les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux*, St. Petersburg, 1903.

Cordier Henri, *Histoire Générale de la Chine I-IV*. Librairie Paul Geuthner, Paris, 1920.

Cosmo N. & Devin D. D. & Humphrey C., *Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources*, Leiden, Boston, 2009.

Cüveynî Alaeddîn Ata Melik, *Tarîkh-ı-Jahan-Gusha*, neşr. M. ibni Abdülvehhâb Kazvîni, E. J. Brill, Imprimerie Orientale, Leyden, 1912.

Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî I-II*, neşr. Abdülhayy Habîbî, Kâbil, 1343.

D'Ohsson, A. Constantin, *Histoire des Mongols I-IV*, Frederik Müller, Amsterdam, 1852.

Danu Ankhbayar, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu, Hei Ta shi lu*. haz. Uyar M., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.

De Guignes, Joseph, *Histoire Générale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares Occidentaux I-V*, Paris, 1756.

De Guignes, Joseph, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Garbî Tatarların Târîh-i Umûmîsi I-VIII*, çev. H. Câhid, Tanin Matbaası, İstanbul, 1925.

De La Croix Pétis, *Histoire du Grand Genghizcan, Premier Empereur des Anciens Mogols et Tartares*, Paris, 1710; İngilizce terc. → *The History of Genghizcan the Great, First Emperor of the Ancient Moguls and Tartars*, London, 1722.

De Mailla, Joseph, *Histoire Générale de la Chine, Traduites du Tong-Kien-Kang-Mou I-XII*, Paris, 1779.

Défremery C. - Sanguinetti B. R., *Voyages d'Ibn Batoutah I-IV*, Imprimerie Nationale, Paris, 1874.

Demir, Necati, *Bozkurt ve Ergenekon Destanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.

Devletşâh bin Alâüddeve, *The Tadhkiratu Shu'ara = Memoires of the Poets*, neşr. E. Browne, E. J. Brill, Leiden, 1901.

Eberhard, Wolfram, *Ongutlar Hakkında Mülâhazalar, Belleten*, 1944, sayı: 32, ss. 584-588.

Ebubekir bin Abdullâh bin Aybek, *Kenzu'd Durer ve Câmiu'l Gurer*, neşr. Doktor Saîd Abdülfettâh Âşûr, Kahire 1972.

Ebülgâzî Bahadır Hân, *Türk Şeceresi*, neşr. Dr. Rıza Nur, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1925.

Ercilasun, Ahmet Bican, *Nehir Destan Oğuzname*, Dergah Yayınevi, İstanbul, 2019.

Filibeli Ahmet Hilmi, *Senûsîler*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1325.

Finch Roger, *Moğolların Gizli Tarihindeki Efsanevi Unsurlar-Tepegöz, Oedipus, Bodoncar*. çev. Güleç İ., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020.

Firdevsî, *Şâhnâme*, çev. N. Lugal, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009.

Fischel, Walter, *Jews in the Economic and Political Life of Mediaeval Islam*, Londra, 1937.

Fischel Walter, *Über Raschid ad-Daulas Jüdischen Ursprung. Ein Beitrag zur Geschichte der Judenfrage in Persien unter den Mongolen, Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1937, ss. 145-153.

Franxman, W. Thomas, *Genesis and the Jewish Antiquities of Flavius Josephus*, Biblical Institute Press, Rome, 1979.

Es-Sayyâd Fuâd Abdülmü'tî, *Müverrihu Muguli'l Kebîr Reşidüddîn Fazlullâh Hemedânî, Dârü'l Kâtibü'l Arabî li't Tıbâ'a ve'n Neşr*, Kâhire, 1967.

Gamq'relidze, Dmitri ve diğerleri, *A History of Georgia*, Artuniji Publishing, Tiflis, 2002.

Golden, Peter, *The Ethnogenic Tales of the Turks, The Medieval History Journal*, 2018, 21, 2, ss. 291-307.

Gökalp, Cevdet, *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Camiü't Tevârîh Tercümesi*, MEB, tarihsiz, TTK Küt., A II/7509.

Grousset, Réne, *Stepler İmparatorluğu*, çev. İnalçık H., TTK Basımevi, Ankara, 2011.

Grzhimailo, Grum, *Zapadnaya Mongoliya i Uryankhaiskii Krai I-II*, Leningrad, 1926.

Gumilev, Lev Nikolaevich, *Searches for an Imaginary Kingdom*, çev. Smith R. E. F., Cambridge Uni. Press, 1987.

Gülensoy Tunver, *Altan Topçı, TTK Belleten*, 1974, cilt: XXXVIII, sayı: 152, ss. 9-72.

Gülensoy T. (2007). *Moğolların Gizli Tarihi, Altan Topçı, Defter-i Çingiz-nâme, Cengiz-nâme ve Anonim Şibanî-nâme'ye Göre Cengiz Hân'ın Soy Kütüğü, Turkish Studies*, c. II, sayı: 2 (1), ss. 257-275.

Günaltay, Şemsettin, *Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Camiüttevarih ve Fazlullah Reşidüddin, TTK Belleten*, 1937, c. I, sayı 1, ss. 165-179.

Günaltay, Şemsettin, *Türklerin Anayurdu ve Irkı Meselesi, Tarih Semineri Dergisi*, 1937, sayı 1-1, İstanbul, ss. 3-13.

Günaltay, Şemsettin, *Türk Tezi Hakkındaki İntikatlarn Mâhiyeti ve Tezin Kat'î Zaferi, TTK Belleten*, 1938, cilt II, sayı: 7-8, ss. 337-365.

Hamdullâh el-Müstevfî Kazvînî, *Târîh-i Guzîde*, neşr. Nevâî A., Müessesesi-İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tahran, 1387.

Hammer, Joseph von, *Geschichte der Ilchane*, Darmstadt, 1843.

Horowitz, Josef, *MEB İA c. XIII Vehb b. Münebbih maddesi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, ss. 261.

Howorth, H. H., *History of the Mongols I-III*, Longmans Green and Co., London, 1876.

Howorth, H. H., *The Northern Frontagers of China part VII, The Shato Turks, The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, New Series*, 1885, vol. 17, no: 2, ss. 293-338.

Howorth, H. H., *The Factitious Genealogies of the Mongol Rulers, Journal of the Royal Asiatic Society*, Jul. 1908, .ss. 645-668.

İbn Haldun, *Mukaddime I-III*, çev. Zakir Kadirî Ugan, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

İbnu Asâkir, *Târîhu Medîneti'd Dimaşk*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1415.

İbnü'l İbrî, *Târîhu Muhtasarü'd Düvel*, Dârü'r Râidi'l Lübnânî, Lübnân, 1994.

İnan, Abdülkadir, *Moğolların Gizli Tarihi, TTK Belleten*, 1942, c. VI, sayı: 21-22, ss. 121-126.

İnan, Abdülkadir, *Ongutların Menşei Meselesi, TTK Belleten*, 1944, c. 8, sayı: 31, ss. 453-456.

İnan, Abdülkadir, *Nayman Boyunun Soyu Meselesi, TTK Belleten*, 1960, c. XXIV, sayı: 96, s. 539-545.

Jahn Karl, *Tebriz: Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi. Tarih Araştırmaları Dergisi*, çev. İsmail Aka, 1980, c: 13, sayı: 24, ss. 59-77.

Josephus, *Jewish Antiquities I-IV*, çev. H. St. J. Thackeray, Harvard University Press, London, 1961.

Julien, Stanislas, *Document Historique sur les Tou-kioüe (Turcs), Journal Asiatique*, 1864, VI. seri, c. III; Türkçe terc. → *Tukyulara Dair Vesikalar, Dârülfünûn Ed. Fakültesi Mecmûası*, çev. N. Âsım, 1927, c. V, sayı: 4-5, ss. 365-388.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi*, İstanbul Üni. Ed. Fak. Tarih Dergisi, 1953, c. V, s. 8, ss. 105-136.

Kamola, Stefan, *History and Legend in the Jamī' al-Tawarikh, Abraham, Alexander and Oghuz Khan*, *Journal of Royal Asiatic Society*, 2015, vol. 25, ss. 555-577.

Karatay, Osman, *Ergenekon Öncesindeki Felaket Hakkında Bir Tarihlendirme Denemesi*, I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri, Afyonkarahisar, 2009, ss. 127-133.

Kâşânî Ebu'l Kâsım Abdullâh, *Târîh-i Olcaytu*, neşr. M. Hambly, Bengâh-ı Tercume ve Neşr-i Kitâb, Tahran, 1969.

Kaşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lugâtî't Türk I-IV*. neşr. B. Atalay, TTK, Ankara, 1985.

Kaya, Mehmet Levent, *Moğolların Gizli Tarihçesi*. Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

Kirmânî Nâsirüddîn Münşî, *Nesâimü'l Eshâr min Letâimü'l Ahbâr der Târîh-i Vüzerâ*. neşr. Urmevî C. H., İntişârât-ı İttilâ'ât, Tahrân, 1364.

Klaproth, Julius, *Tableaux Historiques de l'Asie*, Librairie Ponthieu, Paris, 1826.

Klaproth, Julius, *Mémoires Relatifs a l'Asie I-II*, Librairie Orientale, Paris, 1828.

Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015.

Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980.

Krawulsky, Dorothea, *The Mongol İlkhâns and their Vizier Rashîd al-Dîn*, Frankfurt, 2011.

Kurat, Akdes Nimet, *Göktürk Kağanlığı*. Ankara Üni. DTCF Dergisi, 1952, X, 1-2, ss. 1-56.

Kurat, Akdes Nimet, *Yüan-Ça'o Pi-şi Yahut Yüan-Çao-Bi-şi*. Makaleler, I. Cilt, Ankara, 2015, ss. 345-353.

Lee, Joo-Yup, *The Historical Meaning of the Term Turk and the Nature of the Turkic Identity of the Chinggisid and Timurid Elites in Post-Mongol Central Asia*, *CAJ*, 2016, 1/2, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, ss. 101-132.

Mehmed Şemseddîn, *İslâm'da Târîh ve Müverrihler*, Şehzâdebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul, 1342.

Mau-Tsai, Liu, *Doğu Türkleri*. çev. E. Kayaoğlu & D. Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2019.

Minovî, Müctebâ, *Hâce Reşîdeddîn Vezîr, Nakd-i Hâl*, Şirket-i Sihâmî İntişârât-ı Harezmi, Tahrân, 1351.

Mîrhând, *Ravzatü's Safâ*, neşr. A. Zeryâb, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1358.

Murayama, Şiçiro, *Sind Die Naiman Türken oder Mongolen*, CAJ, 1959, c. IV, no: 3, ss. 188-198; Türkçe terc. → *Naymanlar Türk mü Moğol mu?*, ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, çev. A. Y. Oğuz, 2021, sayı: 12, ss. 117-132.

Carullah, Musa, *Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Mu'ciz İfâdelerine Göre Ye'cûc, Gümüşhane Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, aktaran: N. M. Kurban, 2013, c. II, sayı: 4, ss. 250-282.

Nesevî, *Sîretü Celâleddîn Mengübirti*, neşr. Hâfız Ahmed Hamdi, Dârü'l Fikri'l Arabî, Mısır, 1953; Fr. terc. → *Histoire du Sultan Djelal ed-Din Monkobirti*, çev. O. Houdas, Ernest Leroux, Paris, 1895.

Netzer, Amnon, *Rashid al-Din and His Jewish Background*, *Irano-Judaica*, 1994, c. III, Jerusalem, ss. 118-126.

Nüveyrî, *Nihâyetü'l Ereb fî Fünûni'l Edeb*, neşr. Dr. N. M. Fevzâ & D. H. K. Fevzâ, Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, Beyrut, 2004.

Ögel, Bahaeddin, *Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar*, *TTK Belleten*, 1957, sayı: XXI, ss. 81-137.

Ögel, Bahaeddin, *MEB İA c. XII/1 Tatar maddesi*, *Millî Eğitim Basımevi*, İstanbul, 1979, ss. 50-61.

Özgüdenli Osman Gazi, *TDV İA c. XXXV Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî maddesi*, İstanbul, 2008, ss. 19-21.

Pelliot, Paul, *Notes on Marco Polo I-III*, Imprimerie National, Paris, 1959.

Pelliot, Paul, *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, çev. Köken V., TDK, Ankara, 1995.

Quatremère, Étienne, *Histoire des Mongols de la Perse*. Oriental Press, Amsterdam, 1968.

Recebzâde Hâşim, *Hâce Reşîdeddîn Fazlullâh, Sâzmân-ı Çâp u İntişârât*, Tahran, 1377.

Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî, *Tercüme-i Arabî-i Câmiü't-Tevârîh*, neşr. Yûsuf el-Hâdî, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran, 1395.

Reşîdeddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh I-III*, neşr. M. Rûşen & M. Mûsevî, Neşr-i Elburz, Tahran, 1373; → *Câmiü't-Tevârîh I-II*, neşr. B. Kerimî, İntişârât-ı İkbâl, Tahran, 1362.

Rıza Nur, *Şehnâme ve İran-Turan Cenklere*, *Revue de Turcologie*, 1900, I / IV, ss. 3-307.

Rockhill W. W., *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World*, Hayklut Society, London, 1900.

Rüşdü Ahmed, *Hall-i Mes'ele-i Tûfân*, Kitâbhâne-i Ebüzziyâ, İstanbul, 1303.

Schmitz, M., *MEB İA c. VI Ka'b al-Ahbâr maddesi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, ss. 2-4.

Sibt ibnü'l Cevzî, *Mir'âtu'z Zamân fî Tevârîhi'l A'yân*, Dârü'r Riyâseti'l Âlemiyye, Beyrut, 1434.

Şeşen, Ramazan, *Eski Araplara Göre Türkler, Türkiyat Mecmuası*, 1969, c. XV, ss. 11-36.

Taberî, *Târîhu't Taberî, Dârü'l Maârif, Mısır, tarihsiz; İng. ter. →) The History of al-Tabari*, State University, Newyork, 1990.

Taşagıl, Ahmet, *Gök-Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.

Temir, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihi, Türkiyât Mecmuası*, 1942, cilt: 7, ss. 349-351.

Thackston, W. M., *Jami u't Tawarikh Compendium of Chronicles I-III*, Harvard Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü, 1998.

Timkowsky George, *Travels of the Russian Mission through Mongolia to China I-II*, A. & R. Spottiswoode, London, 1827.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş* İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1946.

Togan, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.

Togan, Zeki Velidi, *MEB İA c. IX Reşîd-üd-Dîn Tabîb maddesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 705-712.

Togan, A. Zeki Validi, *Moğollar Çingiz ve Türkler*, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1941.

TTK Heyet, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

Ukaylî, *Âsârü'l Vüzerâ*, neşr. Urmevî C. H., Çâphâne-i Dânişgâh, Tahran, 1337.

Velidi, Ahmed Zeki, *Türk Efsânelerinde Millî Alâmetler, Türk Yurdu*, sene: XV, 1925, cilt: III, no: 14, ss. 134-147.

Vámbéry, Ármin, *History of Bukhara*, Henry S. King & Co., London, 1873.

Visdelou, C., *Bibliothèque Orientale ou Dictionnaire Universel*, J. Neaulme & N. van Daalen, La Haye, 1780.

Vladimircov, B. Y., *Cengiz Han*, çev. H. Â. Ediz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950.

Yıldırım, Dursun, *Ergenekon Erkin Kün mü?*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1997, c. 45, ss. 61-149.

Whiston, William, *The Works of Josephus*, Hendrickson Publishers, USA, 2004.

Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n Nübelâ*, Müessesetü'r Risâle, Beyrut, 1996.

Zichy, Etienne, *Le Voyage de Sallâm, l'interprète, á la muraille de Gog et de Magog, Kőrös Csoma-Archivum*, volume I, E. J. Brill, Leiden, 1921-1925, ss. 190-204.

Ziniakov, M. Nikolai, *Ferrous Metallurgy and Blacksmith Production of the Altay Turks in the Sixth to Tenth Centuries A.D. Arctic Anthropology*, 1988, vol. 25, No. 2, ss. 84-100.

Extended Abstract

Rashīd al-Dīn Fazlullāh Hamadānī is one of the most important figures of the East. He belonged to an influential family that raised valuable scholars and physicians. Thanks to the medical science he learned from his father, he quickly came into prominence among his peers. He held important positions in the service of the Ilkhanids. Finally, he was appointed vizierate during the reigns of the Ghazan and Oljaytu Khans. Ilkhan Ghazan Khan was a ruler with a keen interest in history and had learnt the history of his nation and ancestors in depth. He knew that the Iranian people, who were very attached to their national traditions and kept the glorious memories of their past alive, despised the nomadic conquerors who came to their country from outside. For this reason, he wanted to write a Turkish-Mongolian Shahnāme in the style of Firdavsi's Shahnāme. First, however, the material that would form the basis of this work in verse had to be compiled and a Mongol-Turkic history had to be constructed from scattered documents, genealogies and oral narratives. Ghazan assigned this task to his vizier Rashīdeddīn Abū'l Fazl Hamadānī, who was considered a master of all the sciences of his time. When the ruler died before seeing the work completed, Rashīd al-Dīn presented it to his brother Oljaytu, who succeeded him. The new ruler ordered a second volume to be added to the work, including the history of other nations. Rashīd embarked on the preparation of the second volume in line with the wishes of the new sultan and completed his work Jāmi al-Tawārikh in 710 AH (1310-1311 AD).

The importance of Jāmi al-Tawārikh in terms of Turkish history lies in the fact that it compiles tales related to the mythic history of the Turks. The Oghuz Khan Epic is included in the first volume of the work, part one, chapter one. In the second volume, a separate chapter is devoted to the epic. The Ergenekon tale is found in the first part, fourth chapter of the first volume. According to the narrative, two thousand years ago, enmity broke out among the Turkic tribes and the other tribes defeated and slaughtered the Mongols, leaving only two men and two women alive. They escaped and came to a steep place with a narrow entrance surrounded by forests and mountains. In this place called Ergenekon, the descendants of two people named Nöküz and Kıyan proliferated for generations. Now this place had become too small for them and they began to look for a way out. To get out of an iron mine there, they made bellows out of ox and horse hides, piled up wood and coal, and lit a fire. Eventually, the passage opened and they came out of the narrow place onto a wider plain. In the second part of the work, which tells the story of Genghis Khan's ancestors, it is reported that a commander named Bortechino was at the head of the tribes coming out of Ergenekon. The aforementioned Bortechino is the ancestor of Genghis Khan's great-grandmother Alanqova.

Comparative studies on Ergenekon by Western scholars such as Klaproth and Howorth have shown that the original form of the epic is based on one of the origin legends of the Gokturks in Chinese sources. According to the story in Sui-shu, the ancestors of the T'u-chüe were massacred by their enemies and only a ten-year-old boy survived the slaughter. His hands and feet were cut off and he was thrown into a swamp, where a she-wolf brought him food and fed him. The wolf and the boy have intercourse. The wolf becomes pregnant. They cross to the eastern side of the Western Sea to get rid of the enemy ruler's man who had heard the news of them. In the north-west of the Uighur homeland, they take refuge in a valley surrounded on all sides by rocks. Here the wolf gives birth to ten children, one of whom takes the family name of Asena. A few generations later, a man called Ahien-she led them out of the cave. They made the Kin-shan range of the Altai Mountains their home, where they became subject to the Juan Juans and began to forge iron for them. They wore a wolf's head on the tip of their spears to show their origin.

The main parallels between Rashīd's narrative and the Gokturk origin myth are as follows:

- 1) Being attacked and massacred by a hostile tribe.
- 2) Survivors taking refuge in a place surrounded by mountains/rocks (a mountainside/cave).
- 3) Staying in the place of refuge for generations and eventually leaving.
- 4) The tradition of blacksmithing.

Although there is no doubt that the Ergenekon story quoted by Rashīd al Dīn was taken from the aforementioned descent epic, we do not know what the author's source was for this story. Although it is a highly unlikely that the Turks of the Middle East and Azerbaijan, who were Rashīd's informants, preserved this story five and a half centuries after the fall of the First Turkic Khaganate, it is one of the possibilities that come to mind. The second possibility is that the Uighur bahshis at the court of the Ilkhan in Tabriz had a copy of the epic in their possession. In either case, it would have to be assumed that Rashīd made changes to the epic that he had learned from Turkish narrators. For in Rashīd's version, the heroes of the epic are Mongols, not Turks. Nevertheless the interpretation that the historian wanted to curry favour with his patron kings by adapting a Turkish epic for the Mongols may be a hasty and unfair decision. Although Rashīd portrayed the Turks and Mongols as brotherly tribes descended from Yafes, one should look for the sensitivities of a devout believer in the Qur'an, not the political concerns of a sycophantic and hypocritical politician in this genealogy. An alternative interpretation is that

Rashīd learned about Ergenekon from Altan Debter, a Mongolian dynastic history that has not survived. Although it differs from Rashīd's account, the appearance of Bortechino in the Secret History or the Sanang Sechen Chronicle supports this interpretation. In other words, the Mongols were aware of the epic of derivation and Ergenekon and considered it as a milestone in their mythical history. The fact that the Mongol tribes considered a Turkic epic as their own has puzzled many researchers. For this reason, the Russian scholar Bichurin considered the Hiung-nu and their successors, the Gokturks, to be Mongols. On the other hand, scholars such as Klapproth and Howorth believed that the Mongol dynasty were princes descended from the Gokturk rulers and that they preserved the tradition they learned from their ancestors.

We have many arguments to support the second view:

1) From Jāmi al-Tawārikh and Ravzat-i Uli'l Elbāb we learn that the Mongol khans celebrated Ergenekon at the same time every year by hammering iron red-hot in the fire. This shows that the Mongol dynastic family preserved the tradition of blacksmithing. The development of ferrous metallurgy in the Altai began in the second half of the first millennium, corresponding to the foundation of the First Turkic Khaganate. However, according to Xiu Ting, who traveled to Mongolia on an embassy in 1235-36 and made some additions to the Hei Ta shi lu of Peng Da Ya, who had served in the same capacity before him (in 1233), the Mongols did not know blacksmithing because they did not possess iron mines, that they made their arrows from bone. Later, they learned craftsmanship and the making of war tools from the Uighurs. Therefore, the idea that Ergenekon originally belonged to the Mongols does not seem possible considering the historical and archaeological data.

2) Authors such as William of Rubruck, Nesawī, Juzjānī, Ibn-i Battūta, Nuwayrī and Abubakir bin Abdullāh Aybak al-Dawādārī give different versions of the tradition about Genghis Khan's blacksmithing. P. Pelliot argues that the name must have originated from the Turkish word temürchi (blacksmith) due to the tendency of the 'r' sound to fall before the suffix -chi in medieval Mongolian, and cites the fact that the name is written as Temürchi in Georgian sources and Temürshin (Temürchin) in Syriac works as proof of his claim.

3) Both the description of Genghis Khan's physical portrait in his Meng Ta peilu by the Southern Sung envoy Shao Hung and Tabakāt-ı Nāsırī's account of Genghis Khan's appearance suggest that Genghis Khan resembled the White Tatars mixed with the Sha-to Turks, not the Black Tatars of which he was the head. Since blond hair and blue eyes were a common trait among members of the Borchigin family, we learn from Jāmi al-Tawārikh that Genghis Khan was surprised by the dark complexion of his grandson Kublai at his birth.

4) Juzjānī, the author of *Tabakāt al-Nāşirī*, narrates a dialogue between Qadi Fushanjī and Genghis. According to this dialogue, Genghis asked Fusanjī whether the Prophet Muhammad had a hadith about him. When Fushanjī narrated some hadiths about the emergence of the Turks, Genghis liked what he heard and said, "My heart testifies that you are telling the truth".

5) *Cho Kong Lu*, written in the XIV century, contains a letter written by Genghis Khan to the Taoist monk Chang Chun. In this letter Genghis Khan refers to one of the ancient rulers of Hiung-nu (probably Motun) as 'our shenyu'.

Taken together, the above-mentioned evidence suggests that the descent of the Genghis family from the Turkish tarkhans, who were blacksmiths, is not a remote possibility or an unfounded claim.

Accordingly, it is also plausible that *Ergenekon*, a Turkish epic, was taken from the dynastic history called *Altan Debter*.

A second point to be mentioned here is that the history and destiny of the Turkish and Mongol nations have been united through various mixtures and fusions throughout history. As a matter of fact, throughout history, the ancestors of the Mongols took part in the states founded by the Turks and the Turks took part in the Genghis Empire:

1) Among the tribes constituting the Tobas, there were Tiele Turks as well as proto-Mongolian elements.

2) Almost half of the Khitans were Uighur Turks.

3) When the Kyrgyz invaded the Uighur lands, some Uighurs sought refuge among the Shi-wei tribes, thus infusing the Mongols with Turkish blood.

4) The fact that the names of the rulers of the Naymans, who dominated western Mongolia in the Genghis era, were Turkish is evidence that these tribes were Turkic tribes that became Mongolized over time. It is also significant that Tata-Tonga, the tamgacı (sealer) of the Naiman ruler, who entered the service of Genghis when the Nayman country was captured and trained the Mongolian princes, was a Uighur Turk.

5) Although the Sha-to Turks were tried to be settled west of Shensi by the Tibetans who feared their alliance with the Uighurs, their rulers retreated further east and after 824 they subjugated the White Tatars and became dominant over them.

Since it is certain that there were proto-Mongolian elements within the vast borders of the Gokturk Empire, it is natural that these tribes adopted

Ergenekon as a common cultural element and considered this epic as their national epic.